

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝ. ΕΚΚΛ. ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚῇ
ΣΧΟΛῃ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ Ε' ΑΙΩΝΟΣ
ΚΑΙ
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ

(ΠΕΡΙ ΤΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ,
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ
τ.ξ. ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΥΤΟΥ)

Λ ό γ ο ς

ρηθείς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰδούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου
κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1955.

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΗΣ "ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ", ΤΟΜΟΣ ΚΣΤ'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1955

- Τὸ ἀνωτέρω ἔργον ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸν Πανηγυρ. Τόμον ἐπὶ τῇ 1900ῃ Ἐπετείῳ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς Ἀθήνας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Christian Greece», a short history (49)50-1951).
42. Ἡ παλαιότερα μνεῖα τῆς Μάνης καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς αὐτῆς, (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» Τόμος ΚΒ'. 1951), Ἀθῆναι 1951.
 43. Ἡ Χριστιανικὴ Ἑλλάς τοῦ Παύλου καὶ αἱ εὐθῦναι τῆς σήμερον. Περιοδ. «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων, τόμ. ΜΖ' 1952.
 44. Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων Βορ. Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀρχ]πῆς Ἀχριδῶν κατὰ τὸν Θ', Ι' καὶ ΙΑ'. αἰῶνα. α' Μακεδονία. 1) Ἡ πρώτη μνεῖα τῆς ἐπισκοπῆς «Βαρδαριωτῶν Τούρκων» (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» τόμος ΚΓ') Ἀθῆναι 1952.
 45. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Φώτιος Β' ἐπὶ τῇ προπαρασκευῇ τῆς ἄρσεως τοῦ Βουργαρικοῦ Σχίσματος (1930-1935), ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ὁρθοδοξίας» 1952. τεῦχος Ιον. Ἰσταμποῦλ 1952.
 46. Τὸ νόημα τοῦ Ἀγῶνος καὶ οἱ ἐπιταγαὶ τῶν Θυμάτων, (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1953.
 47. Ἡ θέσις τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῇ «Κοινωνίᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν» (τοῦ Amsterdam), Τεῦχος Β'. ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» Ἀθῆναι 1952-3.
 48. Περὶ τὴν πρώτην μνεῖαν τῶν Ἀλβανῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας τῶν ἐπὶ Βυζαντινῶν, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΚΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρ. τῆς Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν) Ἀθῆναι 1953.
 49. Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων τῶν Ἑλληνικῶν Νήσων, α' Ἐκκλησία τῆς Κρήτης 1) Αἱ Ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ Ι' αἰῶνος, ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» Τόμ. Ζ' Ἡράκλειον 1953.
 50. Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Πατριαρχείων, α'. Ἡ θεωρία τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχείων καὶ τοῦ Πρωτείου τιμῆς Αὐτῶν εἰς τὰς «Notitias Episcopatum» (μέχρι κυρίως τοῦ Ι' αἰῶνος). Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Παραλειπομένων» τοῦ Πανηγ. τόμου τῆς 1000ετηρίδος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια 1954.
 51. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Ἀπολυτρώσεως, Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Ἐλευθερίας καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1954.
 52. Εἰσαγωγή εἰς τὴν μετάφρ. (ὑπὸ Χαρίλ. Καβαθᾶ) τοῦ ἔργου τοῦ Sir Richard Livingstone: Σκοποὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Ἀθῆναι 1954.
 53. Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας (λιθόγραφον) κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ καθηγητοῦ Γ. Κονιδάρη. Ἀθῆναι 1954.
 54. Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων Βορείου Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν κατὰ τὸν Θ', Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα, β' Παλαιὰ καὶ Νέα Ἥπειρος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Μητροπόλεων Νικοπόλεως—Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου. (ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Πεπραγμένων τοῦ Θ' διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσ[σ]λίκης» Τόμ. Β'. Ἀθῆναι 1955, σελ. 56.
 55. Πλεῖστα ἄλλα ἄρθρα εἰς Περιοδικὰ καὶ Ἐφημερίδας ποικίλου περιεχομένου.
 56. Βιβλιοκρισίαι ἐν περιοδικoῖς.
 57. Ἡ Β' Γεν. Συνέλευσις τοῦ Παγκ. Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Ἐβανστον (1954), Περιοδικὸν «Ἐκκλησία» (συνέχεια Τόμος ΛΒ' 1955).
 58. 2 ἄρθρα περὶ τῆς θέσεως τοῦ Κυπριακοῦ εἰς τὴν ἀνωτέρω Γεν. Συνέλευσιν ἐν τῷ Περιοδ. «Ἐκκλησία» 1955.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝ. ΕΚΚΛ. ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚῃ
ΣΧΟΛῃ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ Ε' ΑΙΩΝΟΣ
ΚΑΙ
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ

(ΠΕΡΙ ΤΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ,
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ
τ. ξ. ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΥΤΟΥ)

Λ ό γ ο ς

ρηθείς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου
κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1955.

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΗΣ "ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ", ΤΟΜΟΣ ΚΣΤ'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1955

ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΥΖΥΓΤΟΝ ΜΟΥ
ANNAN
ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΡΗΝ ΜΟΥ
ΖΩΗΝ
ΤΑΣ ΣΥΝΤΡΟΦΟΥΣ ΤΟΥ ΒΙΟΥ
ΜΕΤ' ΑΓΑΠΗΣ ΠΟΛΛΗΣ

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ Ε' ΑΙ.
ΚΑΙ
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ*

Μετά πολλοῦ δισταγμοῦ, ἅμα καὶ δέους, Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατε, κύριε Πρύταμι, κύριοι Συνάδελφοι, Κυρίαί καὶ Κύριοι, παρέρχομαι εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο βῆμα τοῦ ἀρχαιότατου καὶ ἀνωτάτου παιδευτηρίου τῆς Ἑλλάδος, ἵνα ἐκπληρῶν ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου εἶπω τὸν προσήκοντα λόγον εἰς τὴν σεμνὴν κοινὴν πνευματικὴν πανήγυριν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας. Καὶ ὁ μὲν δισταγμὸς εἶναι εὖλογος, διότι καὶ τοῦ βήματος τούτου ἡ γνώριμος ἱστορία καὶ τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος, ὥς καὶ τὸ οἰκουμενικὸν ἐκκλησιαστικὸν κύρος τῶν τιμωμένων σήμερον Τριῶν μεγίστων καὶ «θειοτάτων»¹ Ἱεραρχῶν, κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν τοῦ ε' αἰῶνος, ἐπιβάλλουσιν ὑψηλὰς πνευματικὰς ὑπαρχεώσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ δέος εἶναι ὡσαύτως εὐνόητον, ἐφ' ὅσον ὁ ὁμιλητὴς τὸ πρῶτον παρέρχεται εἰς τὸ περίπυστον τοῦτο βῆμα, ἵνα εἴπῃ τὸν προσήκοντα λόγον ἐπ' εὐκαιρίᾳ πανηγυρισμοῦ, οὗτινος τὸ περιεχόμενον ἀπετέλεσε τὸ ὑποκείμενον λόγων διαπρεπῶν τοῦ ἡμετέρου ἰδρύματος ἐρευνητῶν καὶ πεφημισμένων ρητόρων. Τούτων τῶν ἀνδρῶν οἱ λόγοι παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πιθανὸν νὰ μὴ ἔμεινε πλευρὰ τῆς προσωπικότητος, τοῦ βίου, τῆς δράσεως καὶ τῆς ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους ροπῆς τῶν Τριῶν οἰκουμενικῶν Διδασκάλων καὶ Ἱεραρχῶν, ἡ ὁποία νὰ μὴ ἐξητάσθῃ. Ἡ τοιαύτη ἐντύπωσις ἐνισχύεται ἔτι ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολὺν χρόνον τὰ θέματα τῶν ἐορτίων λόγων ἐλήφθησαν ἐκ διαφορῶν θεολογικῶν κλάδων ἢ ἄλλων πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ τοῦτο μὲν βεβαίως δὲν εἶναι παντάπασιν ἀδικοιολόγητον· ὅμως θὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι θὰ ἦτο ἀδικοιολόγητον ν' ἀπορῇ περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τοῦ ἀρμόζοντος εἰς τὴν ἐορτὴν θέματος ὁ θεράπων τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ὡς πανη-

1. Σωκράτους: Ἐκκλ. Ἱστορία, Βιβλ. ΣΤ. κεφ. β' ἐξ. Ἰδὲ καὶ Π. Μπρατσιώτου: Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπιβίωσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἐν Ἀθήναις 1939. σ. 5 ἐξ. κ.ά.

γυριστής τῆς ἡμέρας. Διότι εἶναι μὲν γεγονός, ὅτι οἱ διάφοροι ὁμιληταὶ ἐξῆραν πολλαχῶς τὰ κατὰ τὸν βίον, τὰς ἀρετὰς, τὰς ἐξόχους ἱκανότητας καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν Τριῶν μεγάλων Ἱεραρχῶν, ὑμνήσαντες δικαίως τὸ θεολογικὸν βάθος, τὴν ρητορικὴν καὶ παιδαγωγικὴν ἱκανότητα, τὴν κοινωνικὴν σκέψιν, τὴν φιλανθρωπίαν, ὥς καὶ τὸ ἀξιάγαστον θάρρος ἐν ταῖς περιστάσεσι, ταῖς ὄντως δειναῖς τοῦ δ' καὶ τοῦ ε' αἰῶνος¹, ἔτι δὲ ὑποτυπώσαντες πολλάκις καὶ τὴν σχέσιν Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ², ὥς αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τοὺς Τρεῖς Οἰκουμενικοὺς τούτους Διδασκάλους, ἀλλ' ὅμως δὲν δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἐξηντλήθη ἡ ἔρευνα πασῶν τῶν πλευρῶν τοῦ θέματος ὑπὸ τὸν εὐρύτερον τίτλον: οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των³. Πράγματι δὲ οὔτε τὸ πρόβλημα Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς ἐξητάσθη καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ βάθος⁴—τοῦτο ἄλλωστε ἀπαιτεῖ καὶ χρόνον μακρὸν καὶ κόπον

1. Σωκρ. ΙΙ, 16. Βασ. Μεγάλου ἐπιστολὴ 239, καὶ πρὸς Εὐσέβιον Σαμοσάτων. Ἰδὲ Παρθενίου Πολάκη: Ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τοῦ Πρωτείου Κ)τόλεως. (Ἀνάτυπον «Θεολογίας» 1954 σ. 42 ἐξ. 47, 50, 62, 75. 86-87) καὶ τὰς Βυζαντινὰς Ἱστορίας Ἀυάντων, Stein, Vasiliev, Ostrogorsky, ὥς καὶ τὸν κατωτέρω μνημονευόμενον λόγον τοῦ Δ. Σ. Μπαλάνου σελ. 5. Π. Μπρατσιώτου: Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ Κοινωνικὸν Πρόβλημα. 1930 σ. 4-7. Βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ I. Vogt: Constantin der Grosse und sein Jahrhundert 1948 σ. 277-292 Kornemann: Geschichte des Mittelmeerraumes. Τόμος Β. München 1949.

2. Τὸ θέμα τοῦτο ἐπραγματεύθησαν παρ' ἡμῖν πολλοί. Ἰδὲ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου: Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς ἐν Ἀθ. 1915. Μιχ. Γαλανοῦ: ὁμώνυμον ἔργον Στίλ. Κυριακίδου: Ἑλλήν. Παιδεία καὶ Χριστιανισμὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ 1932. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Παπύρου ἐδημ. ὥς ὑπ' ἀριθ. 2: Ὁ Μ. Βασίλειος καὶ τὰ Ἑλλην. Γράμματα μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ Δημ. Σ. Μπαλάνου. Χ. Χαριτωνίδου: Λόγος εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας 1936. Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ θέματος ἡ γνῶσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητος· πρβλ: Τὸ ἔργον τοῦ Nilsson (κατωτέρω) καὶ βιβλιογραφίαν εἰς τὸ ἔργον Nestle: Die Griechische Religiosität in ihren Grundzügen und Hauptvertretern, II von Alexandre den Grossen bis auf Proklos 1934. R. Cohen: La Grèce et l'hellenisation du monde antique III Paris 1934. I. Kaerst: Geschichte des Hellenismus 2 τομ. Leipzig 1926, U. Kahrstedt: Geschichte des griechisch-römischen Altertums. München 1948. M. Rostovtzeff: The Social and Economic History of the Hellenistic World, 3 τόμοι Oxford 1941². A. Jones: The greek City Oxford 1940. Mathuen's history of the greek and roman World τόμοι 7 1951. Διὰ τὸν Ἀρχ. Χριστιανισμὸν ἰδὲ Μ. Σιώτη (κατωτέρω) καὶ E. Seeberg. Christentum ἐκδ. β. τοῦ ἔργου Religionen der Erde ὑπὸ Clemen.

3. Ἰδὲ Δ. Σ. Μπαλάνου: οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των 1926.

4. Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ ἐτέθη κυρίως διὰ τῆς θέσεως τοῦ Harnack, περὶ ἧς κατωτέρω ὁ λόγος. Ἀπὸ Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς σκοπιᾶς οὐδεμία ἀξία λόγου ἀπάντησις ὑπάρχει ἄχρι τοῦ νῦν. Πράγματι δέ, καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν, ὅτι ἔπαυσεν ἡ θέσις τοῦ Harnack νὰ εἶναι τῆς γενικωτέρας ἐπιδοκιμασίας, ὅμως πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ, ὅτι συχνάκις τίθεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τὸ ἐρώτημα: τί ὑπερισχύνει ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἢ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Ἑλληνισμὸς ἢ ἡ Ἀνατολή; Ἦνα δοθῇ ἐπιστημονικῶς ἔγκυρος ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα

πολὺν—οὔτε καὶ ἡ θέσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς ἡγετῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ δ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον τῆς δράσεώς των, ὡς ἄκρως ἐνδιαφέρον καὶ συγκινοῦν τὸν ἱστορικόν, πιθανῶς δὲ καὶ χρήσιμον εἰς τὴν σύγχρονον Ἐκκλησίαν καὶ μερικῶς πρωτότυπον, ὑπέλαβον σκόπιμον νὰ ἐξετάσω κατὰ τὴν σημερινὴν εὐσημον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα ἡμέραν ἐνώπιον τῆς ὑμετέρας ὁμηγύρεως.

Ἀποτελεῖ κοινὴν συνείδησιν ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ, ὅτι οἱ «τρεῖς φωστῆρες τῆς τρισηλίου Θεότητος»—κατὰ τὸν ὑμνωδὸν—ὑπῆρξαν παραδείγματα ἱεραρχῶν, πρότυπα ἀρετῆς καὶ ζωῆς «ἐν Χριστῷ» Ἰησοῦ. Ἀλλὰ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι οἱ Τρεῖς Οἰκουμενικοὶ Διδάσκαλοι ὑπῆρξαν πρὸ πάντων μεγάλοι ἡγέται τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ τέλους τῆς δ' καὶ ἀρχῶν τῆς ε' ἐκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ Ἐκκλησία, ἥς εἴμεθα καὶ θέλομεν νὰ

ταῦτα, δι' ἃπερ ἀρμόδιοι εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ καὶ οἱ θεράποντες τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων, ἀναγκαῖα εἶναι ἡ βαθεῖα γνώσις τῆς Κ.Δ. καὶ ἡ χρονικὴ τῶν βιβλίων κατὰτάξις, ἔτι δὲ καὶ ἡ γνώσις τοῦ Συνοπτικοῦ προβλήματος. Ὁ Ἑλληνας θεολόγος—ἱστορικὸς ἔχων ἀνὰ χεῖρας τὸ ἔργον τοῦ Huck: Synopse der drei ersten Evangelien (ἐκδ. 11η) καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τῆς Κ.Δ. καὶ λαμβάνων θέσιν ἐναντι τῶν προβλημάτων ἅτινα θέτει τοῦ τε R. Bultmann (Geschichte der synoptischen Tradition 1932) τὸ σπουδαῖον ἔργον καὶ τοῦ E. Fascher: Die Form geschichtliche Methode 1924, πρέπει νὰ χαράξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γραμμὴν ἵνα διατυπώσῃ τὰς ἀπόψεις του ὡς πρὸς τὸ μέγα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους ἰδίᾳ χρόνους (τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ αἷτημα ἐν πολλοῖς τοῦ Προτεσταντισμοῦ) τεθὲν θέμα: *Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ* (ιδὲ Ad. v. Harnack: Das Wesen des Christentums ἐκδ. ὑπὸ R. Bultmann Stuttgart 1950). Ὅταν δὲ λέγωμεν Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀφείλομεν νὰ πραγματευώμεθα τοῦτο πρῶτιστα πάντων ὡς θέμα ἱστορικόν, καὶ συστηματικόν, ἀφορὸν εἰς τὸν ἀρχικὸν Χριστιανισμόν. Ἐν τῇ Κ.Δ. ἔχομεν τὰς πηγὰς τοῦ Ἀρχ. Χριστιανισμοῦ διατυποῦντες δὲ τί εἶναι Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν Κ.Δ. ἔχομεν τὸ μέτρον πρὸς ὃ ὀφείλομεν νὰ μετροῦμεν τὴν μετὰ ταῦτα ἐξέλιξιν. Τὸ δεύτερον σκέλος τῆς ἐργασίας ὀφείλει νὰ εἶναι: Οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Παύλου καὶ ἐν γένει μέχρι τοῦ τέρατος τοῦ Ἀποστολικοῦ αἰῶνος (70 μ.Χ.). Διὰ τὸ ἔργον τοῦτο πολύτιμον ὁδηγὸν ἀποτελοῦσι τὰ ἔργα τοῦ Ullr. von Wilamowitz—Moellendorf: Der Glaube der Hellenen τόμοι 2 Σημεῖω ὅμως ἰδιαιτέρως τὰ παλαιότερα ἔργα τῆς τε πολιτικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ: Dessau: Geschichte der römischen Kaiserzeit. Rostovtzeff: Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich 2 τόμοι 1931 P. Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur ἐν Handbuch von H. Lietzmann. H. Preisker: Neutestamentliche Zeitgeschichte 1937. U. Kahrstedt Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit 1944. O. Kern. Die Religion der Griechen τόμος III (ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἔχρι τοῦ Ἰουλιανοῦ). W. Nestle: Griechische Religiosität von Alexander d. Grossen bis auf Proklos 1934 βιβλ. 179 (Sammlung Götschen). M. Nilsson: Griechischen Religion τόμος Β' 1950, ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. W. Nestle: Geschichte der Griechischen Literatur II Von Alex. d. Gr. bis zum Ausgag der Antike 1945.

παραμείνωμεν φορεῖς ὁρθόδοξοι, προσελάμβανεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά, ἅτινα συνιστῶσι τὴν οὐσίαν τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας¹.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου τῶν μεγάλων τούτων Ἱεραρχῶν προκύπτει οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς θέσεως, ἣν κατέχουν ἐν τῇ παγκοσμίῳ Γραμματείᾳ ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐμφανιζομένης ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἔργοις² συμβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς ἀποφασιστικούς δι' αὐτὴν αἰῶνας τ. ἔ. τὸν δ' καὶ ε', ὅτε ἤκμασαν καὶ οἱ ἐπίσης μεγάλοι γνωστοὶ ἱεράρχαι καὶ διανοηταὶ Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Αὔγουστίνος ἐν τῇ Δύσει. Αἱ μεγάλαι αὗται προσωπικότητες ἐπετέλεσαν ἔργον τὰ μάλιστα διαμορφωτικὸν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος.

Ὁ ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ παρατηρῶν τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας τὰς μεταβολὰς καὶ ἀναζητῶν τὰ βαθύτερα αὐτῶν αἷτια ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ ἱστορικῇ ἀνελίξει, ἣς αἷτιος ἐγένετο ὁ Χριστός, διαχωρίσας τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου εἰς δύο, εἰς τὴν πρὸ Αὐτοῦ καὶ τὴν μετ' Αὐτόν, αἱ κύριοι καὶ κινεῖσαι τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν δυνάμεις, παρὰ τὴν παμπρώτην πανσθενῆ ἀδιάλειπτον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, ἐξ ἣς ἦντλησεν ἡ συνεχὴς Ἀποστολικὴ παράδοσις, δὲν εἶναι μόνον ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, ὁ τόσον πλούσιος καὶ γόνιμος, οὐδὲ προσθέτως ὁ πλοῦτος τῶν συναισθημάτων καὶ ἡ ἠθικὴ βούλησις τῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένων, οἵτινες ἀντιλοῦν διαρκῶς νέας δυνάμεις καὶ ἔμπνευσιν, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς, καὶ χαρὰν ἐκ τῆς «Καινῆς Διαθήκης» ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν³, καὶ ὁ ἰδιότυπος εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Θρησκειῶν θε-

1. Τὸν ὅρον τοῦτον — ὃν χρησιμοποιοῦμεν σταθερῶς ἀπὸ τοῦ 1936 — παράγομεν ἐκ τοῦ ὁρθοῦ χαρακτηρισμοῦ, τοῦ δογματικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀκριβεστάτου, τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας: ὡς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου. Ὁ ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῆς οὐσίας τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας δύναται νὰ προέλθῃ μόνον, ὅταν συντελεσθῇ ἡ μελέτη τοῦ τε ἐν τῇ προηγουμένῃ ὑποσημειώσει ὀρισθέντος θέματος καὶ τῶν ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ προστεθέντων στο χεῖρον. Ἴδε ἐπὶ τοῦ παρόντος Γ. Κονιδάρη: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι: Λόγος ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας, ἐν Ἀθῆναις 1940. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ἀθ. 1948. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1950.

2. K. Heussi; *Kompendium der Kirchengeschichte*, ἔκδ. 10η, σελ. 101-2, 138. Ἀρχιμ. Βασ. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία. 1948, σ. 180 σημ. 6, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία καὶ σελ. 146, 98, 282.

3. Τὸ θιγόμενον ἐνταῦθα πρόβλημα εἶναι βαρυσήμαντον, δεδομένου ὄντος ὅτι τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν διαμορφοῦ ἐν πολλοῖς τὸν πολιτισμόν, ὅπως καὶ ἄλλοι παράγοντες, ἐν οἷς ἐξέχουσιν θέσιν ἔχει τὸ κράτος. Ὁ Bruno Bauch, εἰς τὴν *Ethik*,

σμός τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν αὐτῇ τοῦτο μὲν αἱ ἰδέαι καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα τοῦτο δὲ τὰ θρησκευτικὰ Χριστοκεντρικὰ βιώματα καὶ αἱ μεγάλαι προσωπικότητες εἴτε ἐναλλάξ εἴτε ὁμοῦ μεταβάλλουσι τὴν ἱστορικὴν μορφήν τῆς Ἐκκλησίας¹. Ἀλλὰ—καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξαρθῇ—ὁ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας² ἐπισκοπῶν τὸ τεράστιον ρεῦμα

σελ. 272 (ἐν τῇ σειρᾷ Kultur der Gegenwart I, VI Syst. Philosophie³) παρατηρεῖ, «ὅτι τὸ Κράτος παρὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ ἀποτελεῖ μόνον τὴν μορφήν καὶ τὸ δοχεῖον διὰ τὴν βίωσιν τῶν ἀξιών (ἴδε σχετ. ἔργον Κ. Σπετσιέρη), ἥτις προσλαμβάνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐλευθερίας συγκεκριμένην μορφήν. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον ἐν ἐκείνῃ τῇ μορφῇ, ὅπερ ζῇ τὴν ἐνεργὸν ἢ δρῶσαν ζωὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ἥτις ἀναδεικνύεται ὡς μεσίτρια ἀξιών καὶ πραγματικότητος, εἶναι ὁ λαός. Ἐν αὐτῷ μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ αὔξησις τῆς πραγματικότητος τῶν ἀξιών... ὥστε πᾶσα γνησία καὶ ἀληθὴς πολιτιστικὴ ἐπίτευξις φέρει τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν σφραγίδα ἐξ οὗ προήλθεν. «Ὁ λαὸς εἶναι ἡ πλέον συγκεκριμένη μορφή, ἥτις κερδίζει τὴν κοινότητα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Ἐντεῦθα γενῶνται δι' ἑκαστον καθόλου συγκεκριμέναι ἀποστολαί, σκοποὶ καὶ καθήκοντα. διὰ τῆς παραστάσεως τῶν ὁποίων διαπερᾷ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ τὸ ὑπεράνθρωπον, θεῖον τῶν ἀξιών». Αἱ ἀξίαι ὡς ἀξίαι εἶναι βεβαίως ἀνεξάρτητοι ἀφ' οἰουδήποτε λαοῦ. Ἀλλὰ ἡ ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸ ὑποκείμενον πραγματοποιήσις τῶν ἀξιών ἔχει ἐν αὐτῷ τὸ πρῶτον αὐτῆς θεμέλιον (ἐν τῇ προσωπικότητι). Οἱ δεσμοὶ ἀτόμου, κοινωνίας καὶ πατρίδος, καὶ ἔθνους ἐπεκτείνονται πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, δι' ἣν ἰσχύουσιν αἱ ἀξίαι, αἵτινες ἀναφέρονται κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ «λογικὸν ὄν». Ἡ ἰδέα ὁμως τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις ἐγεννήθη ἐν τῇ Στοιᾷ καὶ ἔλαβε τὸ ὀριστικὸν τῆς νόημα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, εἶναι ἔννοια κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἐν τῇ πραγματικότητι ὁμως ὑπάρχουσιν οἱ λαοί. Ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Bruno Bauch παρατηρεῖ ὁρθῶς (σελ. 274), ὅτι «συγκεκριμένην ζωὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ κερδίζει ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ προορισμῷ τῶν λαῶν. Ἄνευ τῆς συγκεκριμένης διαμορφώσεως τοῦ λαοῦ εἶναι καὶ παραμένει ἡ ἀνθρωπότης κενὸν ὄνομα καὶ ἀφρημένον. Κατὰ πρῶτον εἰς τὰς σχέσεις λαοῦ πρὸς λαὸν ἔχει ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἐνεργὸν ἱστορικὴν ζωὴν». Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὁμως τῶν λαῶν διακρίνομεν τὰς συγγενεῖς φυλάς καὶ ἔθνη, ἐν οἷς εὐρίσκομεν πρὸς τὴν βιολογικὴ ἐνωτικὴ βάσει καὶ ἐνότητα χαρακτήρος καὶ τάσεων πνευματικῶν. Τοιουτοτρόπως ἵνα ἐξετάσωμεν τὸ ἡμέτερον πρόβλημα, ἥτοι τὴν σχέσιν τῶν λαῶν καὶ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν φέροντα χαρακτήρα Χριστιανισμὸν θὰ παραστῇ ἀνάγκη ν' ἀφιερῶσωμεν ἰδίαν πραγματείαν. Πράγματι δὲ ἔχομεν ἡμιτελῆ τοιαύτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν περιόδων τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἰδρύσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας». Προσωρινῶς παραπέμπομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ E. Seeberg: Ideen zur Theologie der Geschichte 1929. ἐκδ. Β' ἐν τῷ συλλεκτικῷ ἔργῳ Menschewerdung und Geschichte 1938, 1. 21 ἑ.

1. Γερ. I. Κονιδάρη: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι. Ἐν Ἀθήναις 1940 σ. 37.

2. Περὶ Φιλοσοφίας τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας γίνεται λόγος μόνον ἐν τοῖς περὶ ἡμᾶς χρόνοις. Ἰδὲ ἄρθρον W. Koehler ἐν τῷ γνωστῷ λεξικῷ «Die Religion in Geschichte und Gegenwart»², τόμ. III, σελ. 896-903 ἐνθα ἡ βιβλιογραφία. Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας ἀποτελεῖ «ἐπιστημονικὴν ἀξίωσιν». Ἡ Φ. τῆς E. I. ἀναζητεῖ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ συνθέσει τῆς ὅλης Ἱστορίας τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τὴν ἔννοιαν τοῦ περιεχομένου τῆς. Αὕτη προέκυψεν ἀπὸ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας

τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καθ' οὓς καὶ πάλιν δοκιμάζεται ὁ Χριστιανισμός, ἀντιλαμβάνεται πρῶτον μὲν τὴν πρωταρχικὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχει διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία, ὥς ὁ ἱστορικὸς θεσμὸς ἐν ᾧ ἡ «ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις» καὶ ἡ Ἱστορία συνεδέθησαν ἀναποσπᾶστος καὶ εἰς τὸ διηγεῖσθαι, δευτέρον δὲ καὶ τὴν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐξαιρωμένην ἀλήθειαν τῆς προφητικῆς περὶ τῆς Ἐκκλησίας ρήσεως τοῦ Κυρίου «καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύουσιν αὐτῆς» (Ματθ. ιστ', 18). Ὁ δὲ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ κατανοεῖ τὴν μεγάλην ἀξίαν καὶ ἰσχὺν τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν ἐπὶ τῶν συνειδήσεων τῶν τε μεγάλων πνευμάτων καὶ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ἐπιβολὴν τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαμορφωθέντος καὶ διαφυλασσομένου ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἀπέβη θεσμὸς παντάπασι κοσμικός. Ἡ εὐεργετικὴ αὕτη ροπὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως ἀνατρέχουσα πρῶτιστα ὥς εἰς ἀρχίφωτον πηγὴν εἰς τὸ ἀνυπέρβλητον πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Θεανθρώπου, ἀκτινοβολεῖ οὐχ ἥτιον καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐκπυρρυνθεῖσαν πλουσίαν λάμψιν τῶν μεγάλων προσωποποιήσεων τῆς Οἰκουμένης Ἐκκλησίας, ἐν αἷς ἐξέχουσιν κατέχουσι θέσιν οἱ τιμώμενοι σήμερον Τρεῖς Ἱεράρχαι. Ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς καὶ τοῦ θελήματος Αὐτοῦ, ἡ ἀποκαλυφθεῖσα διὰ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἰδιάζον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅτι σαγηνεύει μεγάλα πνεύματα καὶ καθιστᾷ αἰχμαλώτους μεγάλας καρδίας, ὥστε νὰ πλησιάσωσι καὶ νὰ μεταλάβωσι

καθόλου. Αἱ ἀπαρχαὶ οὐχὶ τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ὡς ἀξίως ἐνεφανίσθη ὑπὸ τοῦ W. Koehler (*Idee und Persönlichkeit in der Kirchengeschichte* 1910 καὶ τοῦ K. Sell Preuss. Jahrb 1899 σ. 12). E. Seeberg: *Über Bewegungsgesetze der Welt—und Kirchengeschichte*. 1924. M. Dibelius: *Geschichte und übergeschichtliche Religion in Christentum* 1925), ὑπὸ τοῦ Sell, R. Seeberg καὶ Fr. Schlegel ἀνάγονται εἰς τὸν Παῦλον καὶ Αὐγουστίνον, οἵτινες διετύπωσαν σκέψεις ἀναγομένας εἰς τὴν Φ. τῆς Ε. Ἱστορίας. Αὕτη προϋποθέτουσα κυρίως δύο κλάδων τὴν γνῶσιν, ἥτοι τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Δογμάτων, ζητεῖ 1) νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ὕφιν τῆς ἱστορικῆς ταύτης διαδικασίας ὀντολογικῶς καὶ ἱστορικῶς, 2) νὰ θεωρήσῃ τὰς μορφὰς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἰδιότητι τῆς οὐσίας του καὶ ἐν τέλει 3) νὰ καθορίσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ νοήματος τῆς Ἰστ. τοῦ Χριστιανισμοῦ (ἰδὲ Ν. Λούβαρη: *ἄρθρον: ὁ Χριστιανισμός, ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ* τόμ. 24 σ. 713-8). Εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ Φ. τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας Γνωσιολογία τῆς οὐσίας τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας. Διὰ νὰ δείξῃ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς ὁ W. Koehler χρησιμοποιεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ B. Groce λεχθέν, ὅτι «ὅπως ἡ Φιλοσοφία χωρὶς Ἱστορίαν εἶναι ἀφηρημένη καὶ κενή, οὕτω καὶ ἡ Ἱστορία χωρὶς Φιλοσοφίαν εἶναι τυφλή καὶ ἄλογος». Ἡ Φ. τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι ὅρος εὐρύτερος τοῦ ὅρου Θεολογίας τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ διάφορος τῆς Θεολογίας τῆς Ἱστορίας.

1. Ἰδὲ ἐν Mg. 51. 78.

μερικῶς τοῦ Ἀγίου, ὡς ἐνεφανίσθη ἐν τῷ ἱστορικῷ Ἰησοῦ. Ἀλλ' οὗτοι οἱ μιμηταὶ Χριστοῦ μαρτυροῦσιν ὁποίαν ἀξίαν ἔχει αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς Ἐκκλησίας καὶ ἀναγεννηθείσης «ἐν Χριστῷ» προσωπικότητος, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς νέας «ἐν Χριστῷ» κοινωνίας, διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἀπεκάλυψε τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος¹. Τὸ ὅλον τ. ἔ. ἡ Ἐκκλη-

1. Ἡ θεμελιώδης διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ τῆς ἀείρου ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (Ματθ. ιστ'. 26) ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὁ ὁποῖος βεβαίως θεμελιούται ἀπώτερον κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Π.Δ. (πρβλ. Β. Βέλλα: ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Π.Δ.), περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πλείστοι τῶν πατέρων διαστέλλονται τὸ «κατ' εἰκόνα» τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», καθ' ὅς ἐδημιουργήθη ὁ ἄνθρωπος· καὶ τὸ μὲν κατ' εἰκόνα ἀνάγνωσιν εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τ.ἔ. ὡς τὸ νοερὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον, τὴν δ' ὁμοίωσιν εἰς τὸ τέλος, εἰς ὃ σπεύδει ὁ ἄνθρωπος, ἀναπτύσσων καὶ τελειῶν ἑαυτὸν ἠθικῶς (Χρ. Ἀνδρούστου: Δογματικὴ σ. 141). Ὁ Μ. Βασίλειος ὁμῶς λέγει· «δυνάμει μὲν (τὸ καθ' ὁμοίωσιν) εἶναι αὐτὸ τὸ κατ' εἰκόνα, ἐνεργείᾳ δὲ καὶ ἀντιποιηθῆναι τῆς ἀρετῆς καὶ πράξει κατορθῶσαι τὸ καλὸν καὶ οὕτως ἐλθεῖν διὰ τῆς ἀρίστης πολιτείας εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ» (περὶ κατασκ. τοῦ ἀνθρώπου κεφ. 21). Ὅθεν καθίσταται φανερόν, ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ «θεώσεως» τῶν Πατέρων θεμελιούται ἐπὶ τῆς Ἀγ. Γραφῆς. Ὁ ἄνθρωπος φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸν θεῖον σπινθῆρα εἶναι δυνατόν, μετὰ τὴν συντέλεσιν τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ Κυρίου (Α'. Κορ. στ'. 2-4, Α. Περ α, 18 ἔξ.) νὰ πλησιάσῃ τὴν Ἀγιότητα, γινόμενος καὶ αὐτὸς Ἅγιος (Λευϊτ. κ, 7. ιθ, 2. ια, 45. Ἠσ. λ. 19. Δευτ. ιδ 1). Ἡ συνειδητὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου (ἡ θέωσις τῶν Πατέρων) δύναται νὰ συντελεσθῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τῶν δυσχερῶν τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κακοῦ καὶ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως ἐπιζητούσης τὴν θεϊαν χάριν. Ὅθεν εἰς τὴν θέσιν τῆς εἰκόνης τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου, ὃν ὡς ἰδεώδη τύπον ἀνθρώπου—καὶ τοιοῦτος ἡ δύνατο νὰ καταστῇ οὐχὶ ὁ βάρβαρος ἢ ὁ δοῦλος ἀλλ' ὁ ἐλεύθερος πολίτης τῆς Πολιτείας Πόλεως—ἡ «μὲν Π.Δ. ἐτοποθέτησε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγ. ἀνθρώπου», ἡ δὲ Κ. Δ. «τῆς χριστιανικῆς προσωπικότητος» δι' ἣν «ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος ἐγένετο». Ἵνα δὲ κατὰ Χρυσόστομον εἰπωμεν «ὁ Δεσπότης μου ἐσφάγη, καὶ τὸ αἷμα αὐ. τοῦ ἐξέχεεν ὑπὲρ ἀνθρώπου· καταφρονῆσαι ἔχω; καὶ ποίαν ἔχω συγγνώμην ἀγῶ; (Μγ. 48, 1029 καὶ 54, 587). Ἡ «Καينὴ Διδαχὴ» διὰ «τὸν καινὸν ἄνθρωπον»—τὸν διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἀναγεννηθέντα—τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ—ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς νέας κοινωνίας τῶν Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τῆς Ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ νέα ζωοποιὸς δύναμις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾗ τὸ ζῆν ἐν Χριστῷ σημαίνει, δοξάζειν τὸν Θεὸν «ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἐν τῷ σώματι» (Α'. Κορ. στ. 20), ὅπερ ἐστὶ νᾶος τοῦ Ἀγ. Πνεύματος, ἐν τῷ ὁποίῳ προσφέρεται «ζῶσα καὶ λογικὴ καὶ ἁγία καὶ εὐπρόσδεκτος εἰς Θεὸν θυσία» (Ρωμ. ιβ. 1) καὶ λατρεία. Ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ ταῦτα ἀπεκάλυψε τὴν τελείαν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικότητος, ὡς συνδεδετοῦ κρίκου τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ὡς φορέως καὶ ὑποκειμένου ἐν ᾧ παρίσταται ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ πραγματοποιοῦνται ἀξίαι κατὰ Kant ἐνεφανίσθη ἐν τῷ Χριστιανισμῷ πλήρως. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Κόσμου ἀφετηρία μοναδικὴ εἶναι ἡ προσωπικότης τοῦ Χριστοῦ. Πρβλ. Bauch ἐνθ. ἀνωτ.

σία, ὡς «τὸ σῶμα Χριστοῦ» δὲν ἐξαφανίζει, ἀλλ' ὅλως τοῦναντίον προάγει τὸ ἄτομον καὶ δι' αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα' ἐν τῷ Χριστιανικῷ ἀνθρωπισμῷ της.

Ὅμως τὸ διαφέρων ἡμῶν σήμερον στρέφεται οὐχὶ πρὸς τὸν γνωστὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν τῶν Πατέρων², ἀλλὰ εἰς τὴν συμβολὴν αὐτῶν ὡς μεγάλων ἡγετῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. Ἐλέχθη δὲ οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου, ὅτι ἡ ροπὴ τῶν τριῶν Καππαδοκῶν (συννυponουμένου ἐν τῇ δυάδι τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πρώτου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης) ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνέλιξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τὴν ἰδιαίτεράν θέσιν τούτων ἔναντι τοῦ κοσμικοῦ πολιτισμοῦ δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ὑπερτιμηθῇ (Altaner, *Patrologie* 1950 σελ. 248). Τὸ τιθέμενον βαρυσήμαντον δι-

253 καὶ. Ε. Θεοδώρου: Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς 1951 σ. 81-103 ἔνθα βιλιογρα· Ἰδὲ καὶ Κ. Βουρβέρη: Αἱ ἀνθρωπιστικαὶ ἰδέαι τοῦ Βασ. τοῦ Μεγάλου. «Ἀκτίνες» Ἰαν. 1955, ἔνθα καὶ ἄλλαι μελέται.

1. Ὁ Β. ὁμιλῶν περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ λέγει: Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει. Εἰ ἀνεδέξω τὸ εἶναι χριστιανὸς ἐπείχθητι γενέσθαι ὁμοιος Θεῷ· ἔνδυσαι Χριστὸν (Mig. 30,33β). Ὁ Ωριγένης (Migne 11, 781b) ἐξαίρων πολυ-
 λαχοῦ τὴν ἐξημερωτικὴν δύναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ «προφάσει τοῦ Λόγου» παρατη-
 ρεῖ: Δεικνύουσαν ἡμῖν Ἑλληνες τῶν κατειλεγμένων τινὸς βιωφελές, λαμπρόν, καὶ
 παρατεῖναν ἐπὶ τὰς ὕστερον γενεάς, καὶ τηλικούτον ἔργον, ὡς ἐμποιεῖν πιθανότητα
 τῷ περὶ αὐτῶν μύθῳ λέγοντι ἀπὸ θείας αὐτὸν γεγονέναι σποράς... Φαμέν οὖν, ὅτι
 τοῦ Ἰησοῦ τὸ ἔργον ἢ πᾶσα ἔχει ἀνθρώπων Οἰκουμένη, ἢ παροικοῦσιν αἱ τοῦ Θεοῦ
 διὰ Ἰησοῦ Ἐκκλησίαι τῶν μεταβαλόντων ἀπὸ μυρίων ὅσον κακῶν. Καὶ ἔτι γε τὸ
 ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκστάσεις μὲν διανοίας ἀνθρώπων ἀφίστησι, καὶ δαίμονας, ἤδη δὲ
 καὶ νόσους· ἐμποιεῖ δὲ θαυμασίαν τινὰ πραότητα καὶ καταβολὴν τοῦ ἡθους καὶ
 φιλάνθρωπιαν καὶ χρησιμότητα καὶ ἡμερότητα». Ὁ Εὐσέβιος (Mg. 2, 45 ἐξ.) λέγει: ὁ
 Χριστιανισμὸς, οὐθ' Ἑλληνισμὸς ὢν, οὔτε Ἰουδαϊσμός, ἀλλὰ τις καινὴ καὶ ἀληθὴς
 Θεοσοφία, ἐξ αὐτῆς τῆς προσηγορίας τὴν καινοτομίαν ἐπαγομένη· ὁ δὲ Γρηγ. ὁ
 Νύσσης «Χριστιανισμὸς ἐστὶ τῆς θείας φύσεως μίμησις· ἢ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπαγ-
 γελία ἐστὶ τὸ εἰς τὴν ἀρχαίαν εὐκληρίαν ἐπαναχθῆναι τὸν ἄνθρωπον» (Mg. 46, 244
 C. D.). Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσ. παρατηρεῖ: «Τοῦτο κανὼν Χριστιανισμοῦ τοῦ τελειό-
 τάτου, τοῦτο ὅρος ἡκριβωμένος, αὕτη ἡ κορυφὴ ἢ ἀνωτάτω, τὸ τὰ κοινῇ συμφέροντα
 ζητεῖν». (Mg. 61, 208). Ἡ Ἐκκλησία θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κοινωνία
 προσωπικότητων, συνδεομένων (1ον) διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐπιτευ-
 χθείσης Υἱοθεσίας, ἧς ἐπακόλουθον εἶναι ἡ ἀδελφωσύνη, (2ον) διὰ τῆς Ἀγάπης ἐν
 «Χριστῷ», τῆς μὴ γνωριζούσης πέρατα. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσότητος, ἀδελφότητος καὶ
 ἐλευθερίας ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Περὶ δικαιωμάτων
 τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Παύλου (Γαλάτας
 γ, 27-29). Ἐν τέλει δέον νὰ μνημονεύσωμεν τῶν λόγων τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅστις πα-
 ρατηρεῖ ὅτι ὁ «ἄνθρωπος εἰ, μόνον τῶν ζώων θεόπλαστον»· καὶ ἀλλαχοῦ «ὅταν μὲν
 πρὸς τὸ ληφθῇ ἀπὸ τῆς εἰκότως ἐρεῖς τί ἐστὶν ἄνθρωπος· ὅταν δὲ τὸν πλάσαντα
 καὶ τὴν τούτου αὐτοεργίαν κατανοήσῃς, πάλιν μεταβαλὼν ἀποφῆνῃ ἐνδιαθέτως ὅτι
 Μέγα ἄνθρωπος» (Mg. 30, 40C).

2. Ἰδὲ Παρθ. Πολάκη: Ὁ Ἀνθρωπισμὸς τῶν Πατέρων (ὑπὸ ἔκδοσιν).

πλοῦν πρόβλημα δὲν δύναται, ὥς εἰκός, νὰ ἐξετασθῇ εἰς τὰ περιορισμένα ὅρια τῆς σημερινῆς ὁμιλίας. Ὅθεν ἀναγκαῖον ἀποβαίνει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν σύντομον ἐκθεσιν σημείων τινῶν καιριῶν τοῦ πρώτου μεγάλου μέρους, ἀφοῦ ἐξάρωμεν ἐκ προοιμίου ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν κοινὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει τῆς Χριστιανοσύνης, καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τὸν πνευματικὸν κόσμον, ἐπιβολὴ τῶν προσωποποιήτων καὶ τοῦ ἔργου τῶν δύο Καππαδοκῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Ἀντιοχείως Ἰωάννου, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζων¹, ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπὲρ τὸ σύνθημα μέτρον εἰσφορᾶς αὐτῶν εἰς τὴν μορφὴν, τὰς τάσεις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς αὐτῆς, τ. ἔ. τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων (325—451).

* *

Ἵνα λοιπὸν ἐκτιμήσωμεν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰσφορὰν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, πρέπει πρῶτον νὰ σημειώσωμεν ὅποια ἦσαν τὰ θεμελιωδέστατα χαρακτηριστικὰ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁποίους κινδύνους διέτρεχον ταῦτα μέχρι τῶν χρόνων τῶν Τριῶν Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων, εἴτα δὲ νὰ ρίψωμεν ἐν ταχὺ βλέμμα ἐπὶ τὴν δρᾶσιν ἐκείνων ἀπὸ τῆς νέας σκοπιᾶς, ἀφ' ἧς θεωροῦμεν τὸν βίον αὐτῶν, οὔτινες κατὰ τὴν συνείδησιν ἰδίαν, τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπέθεσαν ἀνεξάλειπτον τὴν προσωπικὴν αὐτῶν σφραγίδα διὰ τῆς ἰσχυρᾶς, γονίμου καὶ μεθοδικῆς τῶν σκέψεως καὶ ἐργασίας, οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν δεσμῶν Ἐκκλησίας καὶ ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, δι' ὧν ἐπετέλεσαν ἔργον αἰώνιον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς μορφῆς καὶ τῶν τάσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, διαφυλασσομένου μὲν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, διαφωτιζομένου δὲ ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας. Ὅθεν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα ἀναγκαιῶς περιλαμβάνει δύο μέρη· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζεται ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος.

Α'

Φιλόμουσοι ἑορτασταί,

Ὁ Χριστιανισμός, ὡς ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου τοῦ ζήσαντος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας², κατὰ τοὺς χαρακτηριστικοὺς λόγους τοῦ πρώτου

1. Π. Μπρατσιώτου: Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπιβίωσις τῶν 3 Ἱεραρχῶν.

2. Κεφ. γ, 1-5. «Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχούντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχούντος τῆς Ἰτουραίας καὶ

ιστορικοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἱατροῦ Λουκᾶ (τοῦ ἐκ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἑλλάδος) παρουσιάζεται ὡς ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελθείσης καὶ ἐν τῇ Π. Δ. ὑπεσχημένης νέας «βασιλείας τοῦ Θεοῦ»¹. Ταύτης φορεὺς καὶ εἰσηγητὴς εἰς τὸν κόσμον εἶναι ὁ Χριστός, ὡς θεῖον ἄμα καὶ ἀνθρώπινον πρόσωπον, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, δι' ὃ καὶ ἀπέβη κατὰ τὴν Εὐαγγελικὴν πρόρρησιν ὄντως «σημεῖον ἀντιλεγόμενον». Ἡ θεία ἐνανθρώπησις: ἰδοὺ τὸ σημεῖον τὸ κεντρικὸν τῆς ἀντιλογίας καὶ τῆς πάλης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς ἑαυτὸ (κατὰ τοὺς αἰῶνας β', γ', δ', ε' ζ' καὶ ζ') ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ γνωρίσῃ τίς ἦτο ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου². Ὁ Παῦλος πολλαχοῦ ὠμίλησε περὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας μυστηρίου. Λέγων δὲ ἐν τῇ Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ του (γ, 15 κ.ε.) «ταῦτά σοι γράφω... ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι» προσθέτει καὶ τὰ ἐξῆς ἀξιοσημεῖωτα: «ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας. Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον.

Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί,
ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι
ᾧφθη ἀγγέλοις,
ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν,
ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ,
ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

Τὸ δὲ Πνεῦμα ρητῶς λέγει, ὅτι ἐν τοῖς ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις». Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ πληρωματι τοῦ χρόνου ἐμφάνισις τῆς ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψεως» τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ ἐπιτυγχάνεται δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος, ἡ λύτρωσις καὶ ἡ δημιουργία τῆς νέας κοινωνίας τοῦ αὐτοαπο-

Τριγωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἀννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν Ζαχαρίου Υἱὸν ἐν ἐρήμῳ» ... 21 «καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος». Ὁ Λουκᾶς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν Ἀποστόλων τῆς Ἑλλάδος· ἴδε Πράξ. κεφ. ιστ, 11 ἐξ.

1. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἡ τοῦ Θεοῦ... Μάρκ. α' 15. δ' 11, 26, 30. θ' 1, 47. ι' 14-15. ιβ' 34. ιδ' 25. ιε' 43. Ματθ. γ' 2. ε' 3 καὶ 19-20. η' 11, ια' 12. ιγ' 11, 24, 31. 52. ις' 19. ιθ' 12. κγ' 13.—Λουκ. δ' 43. ζ' 20 ζ' 28, θ' 2, 11, 60, 62. ιγ' 28-29. ιδ' 15. ις' 20-21. ιη' 29. ιθ' 11. κβ' 16. Ἰωάν. γ' 3. Πράξ. α' 3. ιθ' 8. κη' 23. Ρωμ. ιδ' 17. Α' Κορινθ. δ' 20. ς' 9. Κολ. δ' 11. Α' Τιμ. β' 12. Β' Τιμ. α' 5. Ματθ. ζ' 10.—Λουκ. ια' 2, 33. ιγ' 43. κς' 29. Ἐν τῇ Κ. Δ. ὅμως γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς βασιλείας ταῦ Χριστοῦ. Ματθ. ιγ' 41. Λουκ. κγ' 42. Ἰωάν. ιη' 36 κ.ά. Ἰδε Β. Ἰωαννίδου· ἐν Ἑρμ., Χριστ. Ἐγκυκλ. ἀρθρον Β.Θ. καὶ πρὸ πάντων: Theologisches Wörterbuch zum N. Testament. Knapf: Einführung zum N. T. 1934 (Weinel καὶ Lietzmann) σ. 256-64. Ἰδε καὶ νεωτέραν ἐκδοσιν 1949.

2. Περὶ τῆς ἐννοίας ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἴδε Κnapf ἐνθ' ἀνωτ. σ. 279.

καλυφθέντος Θεοῦ Πατρὸς μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, παρουσιάζεται ἡμῖν ἡ συνάντησις ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλύψεως, ἱστορίας καὶ αἰωνιότητος καὶ ἡ ἐνότης τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου ἀρχουμένη ἐν Χριστῷ καὶ συνεχιζομένη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ¹. Ἀλλ' αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς συναντήσεως οὐσιώδη στοιχεῖα, διασωθέντα ἐν τῇ ἱστορικῶς καὶ φιλολογικῶς καλῶς τεθειλωμένη Κ. Δ.², εἶναι οὐ μόνον Αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ πνευματικοῦ Θεοῦ πατρὸς διδασκαλία Του. Ταύτης ἡ κλασσικὴ ἔκφρασις περιέχεται εἰς τὴν ρῆσιν Αὐτοῦ: «πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰω. 8, 24). Ἀλλὰ πρὸς τὴν οὕτως ἐμφανιζομένην πνευματικωτάτην τῶν θρησκειῶν ὁδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνεφανίσθη οὐχὶ μόνον ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ θελήματος Αὐτοῦ ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ σφύζουσα διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ τῆς θυσίας Αὐτοῦ ἀγάπη. Αὕτη ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀποκαλύψει, δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ ὕπατος νόμος τῆς δημιουργίας, ἄρα καὶ ὁ ἔσχατος σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ὀρθῶς παρετήρησέ ποτε εἰς τὰς παραδόσεις του περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ ὁ E. Spranger. Ἡ ὁδὸς ὅμως πρὸς Ἐκεῖνον, Ὅστις μόνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Θρησκειῶν ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ «τίς ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας» (Ἰω. 9, 46), παρίσταται ὑπὸ τοῦ Ἰδίου διὰ τῶν λέξεων· «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» (Ἰω. ιδ, 6). Καὶ τὰ τρία ὅμως ταῦτα χαρακτηριστικὰ ἀποτελοῦσι πλέον ἐν τῇ ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψει» οὐσιαστικὰς κατηγορίας τῆς Ἱστορίας, ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς παρουσιάζεται εἰς τὸ πλήρωμα ὡς ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς Ἱστορίας καὶ ἡ βίωσις αὐτῆς. Ὅθεν δικαίως ἐθεωρήθη, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ³, ἡ δὲ ἐν

1. Μ. Σιώτη: Ἱστορία καὶ Ἀποκάλυψις: Ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τόμ. Α' Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1954.

2. Ἰδὲ Β. Ἀντωνιάδου: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Ἐν Ἀθήναις 1930. Ἀτυχῶς δὲν ὑπάρχει ἑλληνιστὶ εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Δ. ἀνταποκριτομένη εἰς τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις τῆς Ἐπιστήμης, καίτοι τὸ μάθημα τοῦτο ἔσχεν μετὰ τὸν Ν. Δαμαλᾶν (1842-1892), ἐκδόσαντα Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ. Δ. (τῷ 1876) δύο εἰσέτι καθηγητὰς τὸν Ἐμμ. Ζολώταν (1892-1919) καὶ τὸν Ν. Λούβαρη (1924-1955). Ἐκ τῶν ξένων μνημονεύω τῆς ἀνωτέρω τοῦ Knopf. Ποβλ. καὶ H. Lietzmann: Τὰ παπύρινα εὐρήματα καὶ ἡ Κ.Δ. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῷ Πημίφ Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ εἰρημῆνυο καθηγητοῦ τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ ἐν Βερολίνφ Πανεπιστημίου, ἐπεξεργασί καὶ ἐπιτομος μετάφρασις Γερ. I. Κονιδάρη: «Ἐκκλησία», 1936, σ. 145.

3. Γρηγ. Παπαμιχαήλ: Ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ: Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἰδὲ καὶ A. v. Harnack. Das Wesen des Christentums. Neue Auflage zum 50 Jahrestag des ersten Erscheinen mit einem Geleitwort von Rud. Bultmann. Stuttgart. 1950. Ποβλ. καὶ P. Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur. Die urchrist. Literaturformen: ὡς παράρτημα τοῦ Handbuch zum N. T. τοῦ H. Lietzmann, Tübingen 1912, σελ. 229. «Ἡ εὐσέβεια, ἣν ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔζησε προηγουμένως, σημαίνει μεγίστην ἀπλοποίησιν καὶ βαθυτάτην ἐσωτερικέυσιν τῆς

Αὐτῷ ἱστορικῇ ἀποκάλυψις ἡ μόνη ὁδὸς πρὸς τὸν προσωπικὸν Θεὸν Πατέρα¹.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅμως τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς «καινῆς κτίσεως» διὰ τὸν «καινὸν ἄνθρωπον»², παρουσιάζεται ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς δράσεως Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρετ σειρὰ γεγονότων, μὴ ἀξιολογηθέντων εἰσέτι ὑφ' ἡμῶν, στενωῶς συνυφασμένων πρὸς τὸ πρόσωπον, τὸν βίον τὸ κήρυγμα τὰς πράξεις καὶ τὴν δρᾶσιν Αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ τῶν γεγονότων, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ὁ ἱστορικὸς Θεάνθρωπος δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ εἰσηγητὴς «νέας ζωῆς» (τοῦτο εἶναι τὸ προέχον ἐν τῷ περὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ κηρύγματι), οὐδὲ ὁ ἀποκαλύψας τὴν μόνην ἀλήθειαν περὶ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ, συντηρητοῦ, προνοητοῦ τοῦ Κόσμου καὶ ὁδηγοῦ τῆς ἱστορίας του, περὶ δημιουργίας, πτώσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ ἡθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς μοναδικῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου, ὅστις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαφυλάξῃ τὴν πολυτιμον ταύτην παρακαταθήκην τῆς ἀληθείας καὶ τὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον Του³.

Θρησκείας. Ἡ γνησία οὐσία τῆς θρησκείας ἀντλείται ἐκ τοῦ ἀμέσου βιώματος στενωτέρας κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν εὐσέβειαν, ἀναπτύσσονται δὲ διὰ τῆς φωτιζούσης σαφηνείας ἐκείναι αἱ ἀπλᾶι προτάσεις, αἵτινες φαίνονται νὰ ἀκτινοβολοῦν, τοῦτο εἶναι αὐτονόητον καὶ φυσικόν, ἀπὸ τὴν ἁρμονικὴν προσωπικότητα. Ἡ εὐσέβεια εἶναι ἡ φυσικὴ σχέσις τῆς μετὰ παιδικῆς ἐμπιστοσύνης παραδεδομένης τῷ Θεῷ τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι ἐπαγγελματικὴ ἐπιστήμη, ἥτις δύναται νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς συντεχνίας. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Εἰς ἀμφοτέρας εἶναι δεδομένον τὸ σύνολον τοῦ Νόμου. Ἡ *Θρησκεία* δὲν εἶναι πλέον ἰδιαίτερον πεδίον, ὅπερ κεῖται παραπλεύρως πρὸς τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία θέλει νὰ διαπεράσῃ καὶ νὰ πληρῶσῃ ἀνακαινίζουσα τὴν ὅλην ζωὴν καὶ πράξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἰησοῦς ἔφθασε μέχρι τέλους τὴν ἡθικοποίησιν τῆς Θρησκείας καὶ ἐξησφάλισε τὴν ἡθικότητα εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῶν θρησκευτικῶν δυνάμεων ἀναβλαστήσεως» (Jülicher=διεπρεπὴς ἐρμ. Κ. Διαθήκης). Αἱ ἰδιάζουσαι θρησκευτικαὶ πράξεις (σ. γρ. ἐννοεῖ τὴν ἀξιομισθίαν τῶν ἔργων) καὶ τὰ ἰδιαίτερα ἔργα τῆς εὐσεβείας ὡς κύκλος ὑψηλοτέρων καὶ ὑπὲρ τὰ κατώτερα ἐξαιρωμένων καθηκόντων, ἅτινα ἀποδέχεται τις ὡς αὐθεντικῶς δεδομένα, καὶ τὰ ὁποία μόνον μετὰ ὑπερφυσικῆς καταβολῆς δυνάμεων δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ, γάνουν τὴν ἀξίαν των», (Σ. γρ. Ἡ ἄποψις ὀρθόδοξος εἶναι, ὅτι τὰ ἀγαθὰ ἔργα εἰσὶν ἀναπόφευκτοι καρποὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ «μαρτύριον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς καὶ τῆς ζωτικῆς τῆς δυνάμεως». Πρβλ. Χρ. Ἀνδρούτσου, *Δογματικὴ*, σ. 247 καὶ Γ. Κονιδάρη: *Μαθ. Ἐκκλ. Ἱστορία Α.* 1954, σ. 376). Ἡ εὐσέβεια ἀπληραγμένη ἀπὸ τὸ ἀποπνευκτικὸν βάρος ἰουδαϊκῶν παραδόσεων καὶ ἔθνηκων προλήψεων, ἐπανάγει τὰ γνησιώτατα καὶ ἐσώτατα ἐλατήρια ἐκθέτει εἰς τὴν ἀπλουσίαν καὶ καθαρὰν μορφήν των... Ἀναλαμβάνονται ἐννοιαὶ μόνον ἀλλὰ ἀποκτοῦν βάθος καὶ πνευματικότητα. Τὸ βασίλειον τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνει πλέον τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς (νέον).

1. Harnack, ἐνθα ἄνωτ.

2. Β. Κοριν. ε, 17. Πρβλ. καὶ Γάλ. στ. 15. Ἐφες. β, 15. καὶ δ, 24.

3. Ἡ πρόθεσις τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου φαίνεται τοῦτο μὲν ἐν τῇ κλήσει τῶν μαθητῶν «οὓς ἐκάλεσε ἵνα καταστήσῃ ἁλιεῖς ἀνθρώπων», τοῦτο δὲ καὶ τὰς πα-

Τὸ ὕψος τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ βάθος τῶν ἀληθειῶν «τῆς ἐν Χριστῷ» ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως ἔδει οὐχὶ ἀπλῶς νὰ διατηρηθῶσιν ἀλώβητα, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστῶσι, διὰ τῆς ἐλευθέρως ἐργασίας καὶ συγκαταθέσεως τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, κτῆμα καὶ βίωμα καὶ πρὸ πάντων πράξεις. Ὅμως ἡ διατήρησις τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως καὶ ἡ ὁρθότης τῆς πράξεως παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀπαιτοῦσιν αὐθεντίαν καὶ πνευματικὴν καλλιέργειαν πρὸς διαφύλαξιν ἐσωτερικῆς ἀγνότητος καὶ καθοδήγησιν τῆς γονιμότητος πρὸς διάκρισιν τοῦ οὐσιώδους ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους ἐν τῇ Θρησκείᾳ καὶ ἠθικὰ ὑποδείγματα, ἐφ' ὧν καὶ μόνον θεμελιούται ἡ ἀσφαλὴς συνέχεια.

Ἐν τῷ Χριστιανισμῷ δὲ πράγματι ἡ αὐθεντία συνεδύασε πνευματικὴν, ψυχικὴν καὶ ἠθικὴν καλλιέργειαν μετὰ βαθείας συνειδήσεως τῆς εὐθύνης ἔναντι τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς «ἐπισκοπῆς καὶ ἀποστολῆς»¹, ὅπερ κατ' ἀρχὴν ἀπετέθη εἰς χεῖρας τῶν 12², οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην ὁρατὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς τούτους προσετέθη βραδύτερον ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Ἐντεῦθεν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν σπουδαιότητα ἐνὸς χαρκτηριστικοῦ γεγονότος, καθ' ὃ Ἰησοῦς δὲν ἐκήρυξεν ἀπλῶς μετὰ προσωπικῆς αὐθεντίας³ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ προέβη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ κηρύγματός Του εἰς τὴν βαρυσήμαντον πρᾶξιν—ἀληθῶς νέαν δημιουργίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ (Α' Πέτρο. β, 9-10)⁴—, τὴν ἱδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐχούσης ὡς ἀποστολὴν τὴν καθολικὴν σωτηρίαν⁵. Σειρὰ ὁλόκληρος λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης τῆς

ραβολὰς καὶ συμβουλὰς καὶ ἀκόμη ἐν τῷ Μυστικῷ Δείπνῳ. Ὅτι οἱ μαθηταὶ ὁρθῶς ἀντελήφθησαν τὴν ἀποστολὴν τὴν προκύπτει ἐκ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, περὶ ὧν ἰδὲ Πράξεις Λουκᾶ. Ἀλλὰ θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ ζητήματος. Σπουδαῖον εἶναι τὸ μελέτημα τοῦ Kattenbusch: Der Quellort der Kirchenidee ἐν τῷ τόμῳ πρὸς τιμὴν τῆς 70αετηρίδος τοῦ A. von Harnack, Tübingen 1921. Τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ παρίσταται ὡς «διδασχὴ Καὶνὴ κατ' ἐξουσίαν». Μάρκ. α 22, 27. Ματθ. ζ 29. θ. 6. Ὁ Ἰησοῦς δίδει ἐξουσίαν Ματθ. ι, 1. κ.α. Ἰδὲ νῦν v. Campenhausen: Kirchliches Amt κλπ. Tübingen 1953. Ἀλλὰ περὶ τούτου εἰς τὴν περὶ πολιτεύματος πραγματείαν μου θὰ γίνῃ εὐρὺς λόγος.

1. Πράξεις α, 20 «τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ (ἐννοεῖται τοῦ Ἰούδα) λαβέτω ἕτερος». Προκειμένης τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ματθίου εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰούδα οἱ μαθηταὶ ἔθεσαν κλῆρον καὶ προσευξάμενοι εἶπον· σὺ Κύριε καρδιογνώστα πάντων ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα λαβεῖν τὸν τόπον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἂψ' ἥς παρέβη ὁ Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν καὶ *συγκατεψηφίσθη* μετὰ τῶν ἑνδεκα» (κεφ. α, 25-26. Πρβλ. καὶ στ. 17).

2. Πράξ. α', β, 1-5, 14-47. Οἱ 12 διευνθύνουν αὐθεντικῶς καὶ ὡς μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως (γ. 16-στ, 2)3, 6. θ. 15 καὶ 27. ια, 1. ιε. 6 καὶ 23. κ.α.

3. Κπορί. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 273-286 ἔνθα μνεῖα πάντων τῶν χωρίων.

4. Σιώτου ἔνθ. ἀνωτ.

5. Ἐφεσ. ε, 23-32.

προσκήσεως τῶν 12¹, ἵνα καταστήσῃ αὐτοὺς «ἀλιεῖς ἀνθρώπων», μέχρι τῆς τελευταίας διαθήκης², ἣν σαφῶς διασφύζουσιν οἱ Εὐαγγελισταί, καὶ πρὸ πάντων ὁ Παῦλος, παρ' ᾧ εὐρίσκομεν τὴν ἀρχαιοτάτην μαρτυρίαν περὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, μετὰ τῆς ἐντολῆς «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»³, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας δὲν ἐγένετο ἀπλῶς θεμελιωτῆς θρησκείας ἀπολυτρωτικῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς ἀπολύτου, πνευματικῶς καὶ ἡθικῶς, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς μυστικοῦ σώματός Του⁴ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ ιδρύματος πνευματικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ, ἀποστολὴν ἔχοντος τὴν καθολικὴν σωτηρίαν⁵. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἐμφανίζεται ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀτομικὴ⁶, ἥτοι προσιτὴ εἰς πάντα

1. Ματθ. 8. 18/19. Μαρκ. α', 16/7 Λουκ. ε, 2.

2. Μαρκ. ιδ', 12—32. Ματθ. κατ' 17 ἐξ. Λουκ. κβ', 7—13.

3. Α' Κορινθ. ια' 23—25. Kattenbusch ἐνθ. ἀνωτ.

4. Κολ. α' 24 καὶ 18 καὶ γ', 15. Ἐφεσ. α', 23. ε', 23—30.

5. Ἐφ. ε', 24-5. Ἰωάν. ια', 50. ιη' 14. Τίτ. β', 91.

6. Ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ θεμελιούται κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἀπείρου ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (Ματθ. ιστ' 26. Μάρκ. η, 36, 37. Λουκ. θ' 25 πρβλ. Ἰωάν. ιστ' 31) τῆς προσωπικῆς εὐθύνης διὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τῆς συγγνώμης (βάπτισμα, ἐξομολόγησις (Πράξ. β' 38). Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀποτείνεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον (Ἰωάν. α', 9) καὶ ζητεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ (Ρωμ. ζ' 22 Β' Κορ. δ', 16. Α' Κορινθ. ια', 28. Ἰω. γ, 5. δ' 15, Πράξ. ια', 16 Ρωμ. ζ', 22) καὶ τὴν δικαίωσιν (Ρωμ. γ' 28 πρβλ. Ἰακώβου β' 21. Ρωμ. στ', 6 Ἐφεσ. δ' 22). Ἡ κατήχησις εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἀποτείνεται πρὸς ἕνα ἕκαστον χωριστά, διότι ἐπέδωκε τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα παρέχει ἡ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἐν αὐτῇ ζητῶν ἀπὸ τὸν Φ. («διὰ τὸν ἀγάπην παρακαλῶν») νὰ δεχθῇ τὸν δοῦλον του Ὀνήσιμον, γενόμενον χριστιανόν, λέγει τὰ ἑξῆς «Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἑμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς, Ὀνήσιμον, τὸν ποτὲ σοι ἄχρηστον νυνὶ δὲ καὶ σοὶ καὶ ἑμοὶ εὐχρηστον, ὃν ἀνέπεμψά σοι, αὐτόν, τοῦτ' ἔστιν τὰ ἐμὰ σπλάγχνα· ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἑμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ μοι διακονῇ ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ Εὐαγγελίου, χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ἢ ἄλλα κατὰ ἐκούσιον... οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλὰ ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν· μάλιστα ἑμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ. εἰ οὖν μὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτόν ὡς ἐμέ. εἰ δέ τι ἠδίκησέν σε ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἑμοὶ ἐλλόγα» (8-20). Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς ἐσωτερικότητος (Μάρκ. ζ' 14-23. Ματθ. ιε' 15-20) ἀποτείνεται πρὸς πάντα ἄνθρωπον, δι' ὃ καὶ ἡ κατήχησις, ὡς καὶ ἡ ὁμολογία, ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἀτομικὴ, ἐπεξίτει δὲ τὴν προσωπικὴν ἀποδοχὴν τῆς νέας «ἐν Χριστῷ» ζωῆς καὶ πίστεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Χριστὸς εἰσηγήθη νέον τρόπον τοῦ βίου καὶ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου ἐπέφερε τὴν καταλλαγὴν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἐδς (ὁ Χριστὸς) ἔστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτοῖς πρωτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ γῆς...», Κολ. α' 15-23. Πρβλ. Α' Κορ. α, 13. Γαλάτας γ 3, 1. ε' 24. ε' 14. Ἐφεσ. β' 16. Φίλ. β' 8. Ἰωάν. γ' 16) διὰ τοῦτο τό τε κήρυγμα Αὐτοῦ καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἡ συνεχίζουσα

ἄνθρωπον ἐπιθυμοῦντα νὰ γνωρίσῃ διὰ τῆς πίστεως τὸν Θεὸν ἐν Χριστῷ καὶ ν' ἀναγεννηθῇ ἐν Αὐτῷ, διὰ τοῦτο εἶναι καὶ καθολικὴ. Ὁ καθολικὸς δὲ καὶ κοινωνικὸς χαρακτὴρ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἐνισχύεται διὰ δύο σταθερῶν παραγόντων, τῆς ἐντολῆς τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου, τὸ κήρυγμα περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ἀποκαλύψεως, καὶ ἡ ἱστορικὴ προᾶξις τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας εἶναι γεγονότα ἀλληλένδετα, ἀντισποκρινόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην ἐπιβιώσεως τῆς τελείας ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψεως» τοῦ Θεοῦ. Εἶναι δὲ διὰ τὸν ὁρθόδοξον ἱστορικόν, τὸν ἔχοντα τὴν συνείδησιν, τί σημαίνει Ἐκκλησία καὶ παράδοσις καὶ ἐνότης τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας (τὸ ἑλληνικὸν γλωσσικὸν αἴσθημα ὑποβοηθεῖ ἀναμφιβόλως εἰς τὴν καθαρωτέραν κατανόησιν τῶν κειμένων) ἐξόχως χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ γεγονότα τῶν Πράξεων, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς χρόνον· πρόκειται κυρίως περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ματθίου, κληρωθέντος «λαβεῖν τὸν τόπον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς ἀφ' ἧς παρέβη Ἰούδας» ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς «Ἐκκλησίας» τοῦ Θεοῦ. Ἡ οὕτως ὁλοκληρωθεῖσα ἐν δυνάμει Ἐκκλησία κατέστη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, διὰ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱεραποστολῆς, πραγματικότης ἱστορικὴ καὶ δρῶσα, ἡ δὲ «ἐν Χριστῷ» θεία Ἀποκάλυψις περιεβλήθη τὸν ἐξωτερικὸν ἐκείνον θώρακα τῆς αὐθεντίας τῶν 12, ὡς μαθητῶν καὶ «μαρτύρων τῆς Ἀναστάσεως» Αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν (Πράξ. α 22. β 32).

Ἄλλ' ὁ πανανθρώπινος χαρακτὴρ τῆς Θρησκείας καὶ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, μὴ κατανοηθεὶς ἀμέσως παρ' ὅλων, ἐγένετο φανερὸς εἰς τοὺς οἰονεὶ προπαρασκευασμένους πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἑλληνιστὰς Ἰουδαίους, ἐξ ὧν Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς ἠγγήθη ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ τὰς πρῶτας κρισίμους ἡμέρας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀποστολικῇ δράσει καὶ τῷ μαρτυρίῳ. Μία δὲ σειρὰ γεγονότων, ἅτινα ἠκολούθησαν τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου συνέβαλεν ὥστε νὰ διαδοθῇ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ εἰς καθαρὸν Ἑλληνας ἐν Ἀντιοχείᾳ· οὕτω δ' ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ.

τὸ ἔργον Αὐτοῦ, φέρουσι οἰκουμενικὸν καθολικὸν χαρακτῆρα. Ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτὴρ δὲν συνάγεται μόνον ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, οὔτινες ἀποτείνονται πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀνεξαρτήτως φυλῆς ἢ κοιν. τάξεως (κλασ. διατύπωσις παρὰ Πσύλφ διὰ «τοῦ οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ κλπ. Γαλ. γ 27-29), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ πλησίου (Ματθ. ε' ε' 37. καὶ Ἰωάννου), ὡς καὶ τῆς ἀγάπης, ἐξ ἧς προκύπτει ὁ κοινωνικὸς χαρακτὴρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν ᾧ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας γνωρίζουσιν ἑαυτὰ ὡς ἀδελφούς. Ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ὡς προανάρχουσμα τοὺς λόγους τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἐξίγῃ καὶ ἐκ τῶν λίθων τέκνα τοῦ Ἀβραάμ). Κατενοήθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνιστῶν καὶ τοῦ Παύλου καὶ ἐκυρώθη εἰς τὴν Ἀπ. Σύνοδον τοῦ 48 μ.Χ. Πρβλ. Γ. Κονιδάρη: Ν. Σιών, 1955, σ. 115 ἐξ.

νη πρώτον καὶ ἐν Συρίᾳ δεύτερον ἦλθον εἰς ἐπαφὴν ὁ Οἰκουμενικὸς Χριστιανισμὸς πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Ἑλληνισμόν, ἐξ ὧν φυσιολογικῶς προῆλθεν ἡ Οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία, ἡ διαμορφωθείσα ἐν τῇ Ἑλληνορωμαϊκῇ Οἰκουμένῃ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν βαρυσήμαντον ἐκείνην ἐποχὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐνεφανίσθη ὁ θαυμαστῶς ἐν Δαμασκῷ μεταστραφεὶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν τέως διώκτης καὶ ἔκτοτε Ἀπόστολος Χριστοῦ, ὁ θεῖος Παῦλος. Οὗτος ὀρθῶς ἐπωνομάσθη ὑπὸ τῆς Ἱστορίας ὡς ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἐνα, ἐπειδὴ ὑπερασπίσας τὴν πράξιν τῆς ἐξ Ἑθνῶν μεγάλης μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, περὶ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐξ Ἑθνῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου ἐν τῇ πλέον βαρυσημάντῳ τῶν συνόδων, τῇ Ἀποστολικῇ (48 μ.Χ.)¹, κατέστησε πραγματικότητα τὴν Οἰκουμενικὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῶν ἀπὸ Ἀντιοχείας ἀρξαμένων μεγάλων ἱεραποστολῶν του πρὸς τὴν Δύσιν. Ὁ Παῦλος δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς ὁ μέγας «ἐν Χριστῷ» ζήσας διὰ τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας του πιστός², ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος, ὅστις ἐξήγαγε τὸ ἔσχατον συμπέρασμα περὶ τῆς θέσεως τοῦ Νόμου ἐναντι τοῦ Εὐαγγελίου τῆς χάριτος³. Τὸ χαρμόσυνον τῆς Ἐκκλησίας ὑμολόγημα «παρῆλθεν ἡ σκιά τοῦ νόμου τῆς χάριτος ἐλθούσης» ἀποκαλύπτεται ὡς ἀπηχοῦν τὸ βαθύτερον νόημα οὐχὶ μόνον τῆς περιφήμου Παυλιανῆς φράσεως «οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἐν δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλῃ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. γ, 28), ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἐν Γαλατίᾳ Ἰουδαίους διακηρύξεως τοῦ Ἀποστόλου «κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιούσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσατε» (Γαλ. ε, 4). Τοιοῦτοτρόπως ὁ πανανθρώπινος χαρακτὴρ τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ ἔργου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Παύλου καὶ διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Ἀπ. Συνόδου ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ Νόμου καὶ τῆς στενότητος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος. Ὁ Χριστιανισμὸς κατέστη ἤδη κίνημα παγκόσμιον, ἔχον ὡς διαρκὲς κέντρον ἅμα καὶ ὑπόβαθρον τὸ ζῆν ἐν «Χριστῷ», ὅπερ σημαίνει μετέχειν τοῦ μυστικοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐν πίστει δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη (Γαλ. ε, 6).

Τρία σημεῖα φρονοῦμεν ὅτι ὑπῆρξαν οὐσιώδη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν ἔργον τοῦ Παύλου : πρῶτον, ὅτι ἔθηκε τὰς ἀρχὰς τῆς Θεολογίας του περὶ Σταυροῦ, Λυτρώσεως Ἀναστάσεως καὶ Χάριτος, ὅς ἀνέπτυξεν εἰς βάθος, ἐνῷ ἡ Ἰωάννειος Γραμματεία, δι' ἧς ἐκερδήθη ὁ Ἑλληνισμός, ἐνεφάνισε τὴν περὶ Λόγου Χριστιανικὴν Θεολογίαν· δεύτερον, ὅτι διετύπωσε τὴν ἀρχὴν

1. H. Lietzmann : Geschichte der Alten Kirche I, 107 καὶ Γ. Κονιδάρη : ἐν «Γρηγ. Παλαμᾷ», 1949 σ. 164 ἐξ.

2. Μπερδιάγιεφ: Πνεῦμα καὶ Ἐλευθερία, (δοκίμιον Χριστ. Φιλοσοφίας) μεταφρ. Σάμου Εἰρηναίου, ἐν Ἀθήναις 1923 σ. 255 ἐξ. 286, 290, 303 ἐξ.

3. Ρωμ. στ. 14. Γαλάτας ε'. 4. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία. 1948 σ. 28.

«οὗ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» (Β' Κορ. γ, 17)· καὶ τρίτον, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ μέγας ὀργανωτὴς τῆς Ἐκκλησίας¹.

Ταῦτα ἦσαν ἐπακόλουθα τοῦτο μὲν τῆς φύσεως τῆς Θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, ὡς θρησκείας ἀπολυτρωτικῆς καὶ ἐν ταῦτῳ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, ἐκφραζομένου δι' ἀπολύτου ἠθικῆς ἀποκορυφουμένης εἰς τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπην, τοῦτο δὲ τῆς ἰσχυρᾶς δυνάμεως τοῦ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐμφανισθέντος θεσμοῦ τῆς Ἐκκλησίας², ὡς ἰδρύματος ὁρατοῦ, φέροντος πνευματικὸν παγκόσμιον καὶ μεσσιανικὸν χαρακτῆρα. Ἡ καθολικότης τῆς³ ἐθεμελιούτο ἐπὶ τῆς Χριστολογίας τῆς ἀπολύτης. Ἡ οἰκουμενικὴ σωτηρία ἀπῆτει οἰκουμενικὸν κήρυγμα.

Ὁ Χριστιανισμὸς λοιπὸν δὲν ἐνεφανίσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς κήρυγμα ἠθικῆς καὶ φιλοσοφίας οὐδὲ ἀπλῶς ὡς ἡ Θρησκεία τῆς Ἀποκαλύψεως νέων σχέσεων Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ κόσμου ἐν τῇ νέᾳ Βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ τῆς ἀπολυτρώσεως «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», οὐδὲ ἀπλῶς ὡς ἡ Θρησκεία διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὡς τέκνον τοῦ Θεοῦ γενόμενον δι' Υἱοῦ, τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, παγκόσμιος ἄρα, ἡ φέρουσα τὸ πλήρωμα καὶ ἱκανοποιούσα τὸν πόθον τῆς ἀπολυτρώσεως, τῆς εἰρήνης⁴, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος δι' ἓνα καλλίτερον κόσμον, ὃν προωδοποίησεν ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ ὡς Ἐκκλησία, ἐν ἧ ὁ ἱστορικὸς Χριστὸς ἤρξατο λατρευόμενος ὡς ὁ προϋπάρχας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σταυρωθεὶς καὶ ἀναστὰς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἡ ὁρατὴ ἄρα καὶ εἴτα ἀόρατος κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἀρχιερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ⁵. Ἡ μορφή αὕτη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνεφανίσθη ἤδη σαφῶς ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Συνόδῳ ὡς ρυθμιστικὴ δύναμις, ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν τύχην τῆς νέας Θρησκείας· ἀλλ' ὅμως ἐνεφανίσθη εἰς ἓνα κόσμον, τὸν Ἑλληνορωμαϊκόν, ἐν ᾧ ἡ ἀποκλειστικότης αὐτῆς, ὡς ἀπολύτου Θρησκείας, ἀπετέλει τὸ κύριον ἐμπόδιον πρὸς κατανόησιν καὶ ἐπέκτασιν αὐτῆς.

Ἐν τῷ οἰκουμενικῷ κράτει τῆς Ρώμης ὁ Ἑλληνισμός, κατέχων προ-

1. A. v. Harnack: *Mission und Ausbreitung des Christentums in den drei ersten Jahrhunderten*. Leipzig 1924⁴ σ. 84.

2. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι δὲν ὑπῆρξε χρόνος εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καθ' ὃν ὑπῆρξεν οὗτος χωρὶς νὰ ἔχη τὴν ἐμφάνισιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ματθίου, γενομένη πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς ἠνωμένους μετὰ τῆς ἀοράτου κεφαλῆς τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἀποτελοῦντας ἐν σῶμα ὑπὸ ἐν Πνεῦμα (Πράξ. κεφ. α-στ.).

3. Goguel M. *L'Apôtre Paul et le Christianisme Hellenique*. Ἐν τῷ Πα. νηγουρικῷ τόμῳ τοῦ Ἑορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς Ἑλλάδα: Ἐπιμελεία τοῦ Γεν. Γραμμ. τῆς Ἐπιτρ. Ἑορτασμοῦ καθηγ. κ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Ἐν Ἀθήναις 1953 σ. 324 ἔξ.

4. Nilsson: *Geschichte der Griechischen Religion II*. München 1950 σ. 661 Heussi: *Kompendium der Kirchengeschichte* 19)1949 σ. 19.

5. Ἐβρ. ε, 10.

έχουσαν πολιτιστικῶς θέσιν, ἔνεκα τῆς παιδείας, φιλοσοφίας, γλώσσης καὶ τέχνης ἔδιδε τὸ χρῶμα εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, ὁ Ρωμαϊκὸς λαὸς τὴν ἰσχύν, τὴν ἐδραζομένην ἐπὶ τε τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς διοικήσεως καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν λεγεόνων, ὁ δὲ Ἰουδαϊσμός τῆς διασπορᾶς τὴν ἐλκύουσαν πολλὰ πνεύματα ἡθικὴν αὐτοῦ Μονοθεΐαν.

Ὁ πνευματικὸς χαρακτήρως Μεσσιανισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς θρησκείας τοῦ ἑνὸς τριαδικοῦ Θεοῦ, τοῦ φανερωθέντος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὑπῆρξεν ἡ διαρκὴς αἰτία ἔχθρας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ. Ἐπειτα ἡ ἀξίωσις περὶ ἀποκλειστικότητος τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ ἀληθείας περὶ τοῦ ἑνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ ἔφερε κατ' ἀρχὴν τὸν Χριστιανισμόν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν πολυθεϊστικὴν θρησκείαν τῆς πόλεως καὶ τὴν φιλοσοφίαν του, ἐν ᾗ ἡ ἐνότης τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν περὶ Θεοῦ—Χριστοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου, ὠδήγει εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Συγκρητισμόν, ὡς μορφὴν οἰκουμ. θρησκευτικότητος, ἐν ᾗ ἦρχεν ἡ σχετικοκρατία τῆς θρησκείας. Μορφὴ καὶ περιεχόμενον τῆς ἀπολυτικῆς ἐν Χριστῷ Θρησκείας προβαλλόμενα μετὰ τῆς ἀξιώσεως τοῦ ἀπολύτου ἔφερον ταύτην εἰς ριζικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Συγκρητισμόν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων. Καίτοι δὲ ὁ Χριστιανισμὸς οὐδεμίαν ἐξεδήλωσεν ἔφεσιν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς καθεστηκυίας τάξεως¹ καὶ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Κοινωνίας, ὅμως, ἔνεκα τῆς μυστικότητός του καὶ τῆς λατρείας ἄνευ εἰκόνων, ἣτις ὠδήγει εἰς τὴν κατηγορίαν περὶ ἀθεότητος, ἐθεωρήθη ὡς δημιουργὸς τοῦ τρίτου μισθοῦ γένους². Ὁ Χριστιανισμὸς ἐπιστεύετο κοινῶς ὡς μεσσιανικὸν κίνημα καὶ ὡς ὁργάνωσις συνωμοτική, ἐπικίνδυνος εἰς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἀφοῦ ἠρνεῖτο τὴν προσκύνησιν τῶν γνωστῶν θεοτήτων καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ρωμαίου Αὐτοκράτορος. Ἐνομίσθη δὲ ὑπὸ τῶν ὑπερηφάνων ἀρχόντων τῆς Ρώμης ὅτι τὸ μᾶλλον ἐπικίνδυνον διὰ τὸ Κράτος ἦτο ἡ ὁργάνωσις τ. ἔ. ἡ Ἐκκλησία, καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτῆς ἐστράφησαν, κηρύξαντες τοὺς σκληροὺς καὶ ἀπανθρώπους διωγμούς, οἱ αὐτοκράτορες Δέκιος, Διοκλητιανὸς καὶ Γαλέριος, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ σύγχρονος αὐτοῖς φιλοσοφία³.

Ὅθεν παρὰ τὴν ψυχικὴν προετοιμασίαν τοῦ κόσμου, τὴν διὰ τῶν γεγονότων τῶν δύο τελευταίων αἰώνων ἐπιτευχθεῖσαν, ἐξ ὧν προῆλθεν ὁ βαθύτατος πόθος πρὸς ἀπολύτρωσιν, καὶ παρὰ τὴν φυσικὴν ἀποκάλυψιν, πρὸ πάντων δὲ παρὰ τὴν πνευματικὴν προετοιμασίαν, τὴν διὰ τῆς ἐνότητος κράτους, πολιτισμοῦ, γλώσσης καὶ μερικῶς τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας

1. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς λεγομένους Ἀποστ. Πατέρας καὶ τοὺς Ἀπολογητάς.

2. Γ. Κονιδάρη: Μαθήματα Ἑκκλ. Ἱστορίας Α'. σ. 150 ἑξ. κ. ἄ.

3. H. Lietzmann, ἐνθ' ἄνωτ. 2, 165-7. Heussi ἐνθ' ἄνωτ. σ. 87 ἑξ. καὶ 61-63.

(μετὰ τῆς μονοθεϊστικῆς αὐτῆς τάσεως) ἐπελθοῦσαν, ὁ κόσμος τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς Οἰκουμένης παρουσίαζε μεγάλα ἐμπόδια διὰ τὴν ἀποδοχὴν θρησκείας ἀποκλειστικοῦ χαρακτῆρος. Ἐχθροὶ ποικίλοι ἠπεύλουν τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ ἰσχὺς του ὅμως δὲν ἐβασίζετο ἀπλῶς εἰς τὴν βαθύτητα τῆς πίστεως εἰς Χριστόν, ὥς τὸν Θεὸν καὶ Σωτῆρα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἀπετέλει ἴδρυμα ὁρατὸν Χριστοκεντρικόν, ἔχον βαθύτατον τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ οἰκουμενικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, σαφῶς διακεκριμένον πλέον ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, μεθ' οὗ ὅμως συνεδέετο διὰ τῆς ἱστορικῆς Βίβλου καὶ δι' ἄλλων δευτερευούσης σημασίας στοιχείων¹.

Τὴν σπουδαιότητα τοῦ θεσμοῦ τῆς Ἐκκλησίας δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν, ἐὰν ἀναγθῶμεν νοερῶς εἰς τὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἠνδρώθη ὁ Χριστιανισμός, ὥς Ἐκκλησία, ἰδίᾳ εἰς δύο περιοχάς, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Αἱ περιοχαὶ αὗται κατεκλύσθησαν σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Γνωστικισμοῦ ἀπὸ τοῦ 120/30 μέχρι τοῦ 170/80 περίπου².

Ὁ ἱστορικὸς Hans Lietzmann³ σχολιάζων τὴν ἔλλειψιν εἰδήσεων περὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν εἰρημένων περιοχῶν, ἐξαίρει τὸ γεγονός τῆς παρουσίας ἐν αὐταῖς τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ ψευδεπιγραφῶν εὐαγγελίων· ἐξ οὗ συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔλλειψις εἰδήσεων σημαίνει ἐξαφάνισιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ κακὸν παρελθόν, λέγει, δὲν ἀναφέρεται. Ἡ ἡμετέρα ἀποψις εἶναι ἀντίθετος, θεμελιούται δὲ ἐπὶ τῶν γεγονότων: Ἰὸν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἱγνατίου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ 2ον ὅτι εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω περιοχάς ἀπὸ τοῦ 180 ἐμφανίζεται καὶ πάλιν ἰσχυρὰ πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, προετοιμάζουσα τὴν ἀκμὴν τοῦ γ', τοῦ δ' καὶ τοῦ ε' αἰῶνος.

Τοῦτο θὰ ἦτο ἀδιανόητον, ἐὰν διεκόπτετο ἡ συνέχεια τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὥς φορέως τῆς ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως ἐν Χριστῷ. Τὸ σημεῖον τοῦτο ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν θεώρησιν καὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς δραστηριότητος. Διμέτωπος ἦτο κατ' ἀρχὴν ὁ ἀγὼν, ὃν ὑπεχρεώθη νὰ διεξαγάγῃ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἐξωτερικὸς καὶ ἐσωτερικός. Εἵπομεν δὲ κατ' ἀρχὴν, διότι εἷς τε τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν μέτωπον ὁ ἀγὼν ἦτο πολὺπλευρος καὶ αἱ ἀξιώσεις ἱκανοποιήσεως ἐφέσεων καὶ ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου πολλαὶ καὶ ποικίλαι.

Δυνάμεθα εὐκόλως νὰ φαντασθῶμεν ὁποῖαν τύχην θὰ εἶχεν ὁ Χριστιανισμός ἐὰν δὲν εὗρίσκετο εἰς τὰς ὑπευθύνους χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἱστορικὴ παράδοσις περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἀποκαλύψεως, εἰς ἕνα

1. Μαθήματα ἐκκλ. Ἱστορίας κατὰ τὰς παραδόσεις Γεφ. Ι. Κονιδάρη Α'. 1954 σ. 82 ἐξ., 86 ἐξ.

2. H. Lietzmann: ἔνθ' ἀνωτ. 2, 264, 283 ἐξ. κ. ἄ.

3. Αὐτόθι.

κόσμον, ἐν τῷ ὁποίῳ τεράστιον ρεῦμα τῶν Ἀνατολικῶν Θρησκευτῶν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Συγκρητισμοῦ καὶ ἡ Φιλοσοφία μετὰ τοῦ λαϊκοῦ ἐκλεκτικοῦ χαρακτῆρός της τοσαύτην ἥσκουν ἐπὶ τὰ πνεύματα ροπῇ. Τὸ ἱστορικὸν καὶ συγκεκριμένον ἤθελεν ἀπολεσθῇ ἐντὸς τοῦ λαβυρίνθου τῶν ἀποκημάτων τῆς ἀνατολικῆς φαντασίας, θρησκευτικότητος, μυστικοπαθείας καὶ τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων τῶν νέων πιστῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ κόσμος ἐγνώρισε τὸν Χριστιανισμόν ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον οὐχὶ μόνον διὰ τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τύχην τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ εἰς βάρος τῶν ἄλλων θρησκευτῶν.

* *

Ἡ Ἐκκλησία ἐνεφανίζετο, καὶ ἐμφανίζεται πάντοτε, ὡς ἱδρυμα ἔχον σκοπὸν τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν. Ἀλλὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου σκοποῦ ὄφειλε καὶ ὀφείλει, συναισθανομένη τὴν βαρεῖαν εὐθύνην της, νὰ διαφυλάξῃ τὴν ἱστορικὴν ρίζαν τῆς «ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως» καὶ νὰ καταστήσῃ προσιτὴν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου περὶ τῆς θείας οἰκονομίας, τῆς ἐμφανιζομένης ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει καὶ τῇ θυσίᾳ τῇ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ τοῦ ἱστορικοῦ Χριστοῦ οὕτως, ὥστε τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ ἐπιτύχῃ τὴν οἰκείωσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς θείας Χάριτος. Ἡ Θρησκεία ὅμως τοῦ ἀπολύτου πνεύματος μετὰ τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος ἐκαλεῖτο νὰ ἐξυπηρετήσῃ λαοὺς διαφόρους καὶ πολιτισμοὺς διαφοροποιημένους κατὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Τὸ ὑπὲρ χρόνον καὶ αἰώνιον ἔδει νὰ προσλαμβάνῃ μορφὴν καὶ τύπον ἱκανὸν νὰ τὸ καταστήσῃ οἰκεῖον εἰς τὸν ἀνθρώπον πάσης χώρας καὶ πάσης ἐποχῆς. Καὶ τοῦτο ἀπετέλει τὴν μᾶλλον δυσχερῆ ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας ἢ οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι, οὓς διὰ τῆς πίστεως εἰς τὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς αὐτοθυσίας τῶν ἁγίων μαρτύρων της ἀπέκρουσεν. Οὐσία καὶ τύπος ἦτο καὶ εἶναι πάντοτε (κατὰ τὸν Ἰησοῦν)¹ ἐν καίριον πρόβλημα πνευματικὸν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν πάσης ἐποχῆς. Τοῦτο ἴσχυεν μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, καθ' οὓς ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Δύο ὁροὶ ἐκ τῆς φιλοσοφίας θὰ ἦσαν πιθανῶς πρόσφοροι πρὸς παράστασιν τοῦ συνθέτου προβλήματος, πρὸ τοῦ ὁποίου ἐτίθετο ἡ Ἐκκλησία: Continuität καὶ Variabilität, τ. ἔ. διατήρησις τῆς συνεχείας τῆς «ἐν Χριστῷ ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως» κατὰ τὰ θεμελιώδη καὶ ἀμετάβλητα αὐτῆς σημεῖα καὶ προσαρμογὴ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ποι-

1. Ματθ. στ., 5-18. 16-19. 22-25. θ, 13. ιβ, 1-24. ιε, 1-20 ἔνθα καὶ τὸ Ἡσαίου κθ.13. ιη, 1 ἐξ. κγ. 1-36. Μαρκ. β. 23-28. γ. 34)5. ζ, 1-23. Λουκ. α, 74. στ, 1-10 καὶ 46)7. ια. 2 ἐξ. 37-52 ιδ. Ρωμ. ιβ, 1-3. Β. Τιμ. α, 3. Ἐβρ. ι, 2.

κίλας ἱστορικὰς συνθήκας, ὥστε ὁ Χριστιανισμὸς νὰ καθίσταται οἰκείος εἰς πᾶσαν ἐποχὴν καὶ εἰς πάντα λαόν. Ἡ Ἐκκλησία ἐδημιούργησε δι' ἑκατέραν ἀποστολὴν ἴδιον εἶδος φιλολογικόν, τὸ δόγμα διὰ τὰς ἀληθείας, καὶ τοὺς κανόνας, πλὴν ἐξαιρέσεών τινων, ὡς καὶ τὴν Θεολογίαν διὰ τὰς προσαρμογὰς πρὸς τὰς ἀνάγκας λαῶν καὶ χωρῶν. Ὑπεστηρίχθη, ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὕτη τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἰδίως διὰ τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ δόγματος, εἶτα δὲ διὰ τῆς λατρείας ἀπετέλει πῶσιν τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ δόγμα ἐσήμαινε μεταβολὴν τοῦ κηρύγματος εἰς διδασκαλίαν καὶ ἐξελλήνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ¹. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται τὸ ἀντίθετον.

Ἡ Ὁρθόδοξος ἀντίληψις θεωρεῖ ὀρθῶς τὰς μορφὰς ταύτας ὡς ἀναγκαῖα περιβλήματα τοῦτο μὲν διασφύζοντα τὴν ἀλήθειαν, τοῦτο δὲ ὑποβοηθοῦντα τὴν οἰκείωσιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Δικαιότερος τῶν Θεολόγων ἐν τῇ κρίσει του περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος ὑπῆρξεν ὁ διαπρεπέντατος τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος Wilhelm Dilthey εἰς τὴν βαρυσήμαντον περὶ τῆς οὐσίας τῆς Φιλοσοφίας πραγματείαν του². Ἰδού τί λέγει: «Ὁ Χριστιανισμὸς ἐκτίθεται ἐν πρώτοις εἰς δόγματα πρώτου βαθμοῦ· δημιουργία, πῶσις εἰς τὴν ἁμαρτίαν, ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, κοινωνία τοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ, λύτρωσις, θυσία, ἱκανοποιήσις. Τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα σύμβολα καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις ἀνήκουσιν εἰς ἐντελῶς διάφορον περιοχὴν ἐκείνης, εἰς ἣν ἀνήκει ὁ Λόγος. Ἐσωτερικὴ ἀνάγκη παρεκίνει πρὸς διασάφησιν τοῦ περιεχομένου τῶν δογμάτων τούτων εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπαρχουσῶν ἀντιλήψεων περὶ τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἀδικεῖ τις τὴν Ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐὰν θεωρῇ τὴν ὑπὸ τούτου ἀποδοχὴν τῶν θεωρημάτων τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς φιλοσοφίας μόνον ὡς προῖδον ἐξωτερικῆς τύχης, ἥτις ἐπεβλήθη εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ περιβάλλοντός του. Ἦτο ταυτοχρόνως μία ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότης, κειμένη εἰς αὐτοὺς τοὺς νόμους τοὺς διαμορφοῦντας τὴν θρησκευτικότητα».

Θὰ ἡδυνάτο τις, φρονοῦμεν, ἐξετάζων τὴν ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας (κοσμοθεωρίας, βιοθεωρίας καὶ σωτηρολογίας), νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ Θρησκεία τοῦ Χριστοῦ ἡ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς οὐσα Θρησκεία τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, εἰσερχομένη εἰς ἕνα κόσμον ἔχοντα πολὺπλευρον πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ δὴ καὶ Φιλοσοφίαν θρησκευούσαν, ἥτο ἀναπόφευκτον νὰ δοκιμασθῇ ὑπὸ τῆς αἵρέσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς ἀπόκρουσιν ταύτης νὰ προσλάβῃ τὰς καταλλήλους μορφὰς καὶ ἐννοίας, ἵνα καταστῇ οἰκεία εἰς τὸ περιβάλλον. Ἡ ροπὴ τῶν θεωρητικῶν Ἑλλήνων πρὸς κατανόησιν τοῦ

1. A. v. Harnack: Das Wesen des Christentums. ἐνθ' ἀνωτ. Dogmengeschichte 1, 250. Heussi, ἐνθ' ἀνωτ.

2. Das Wesen der Philosophie ἐν τῷ ἔργῳ Kultur der Gegenwart. Teil I. Abteilung VI⁸ Berlin und Leipzig 1921 σ. 43.

ἀντιλεγόμενου σημείου τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἥτοι τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἡ συστηματικότης αὐτῶν ἀνταπεκρίνεται ἐπὶ πλέον πρὸς τὴν ἀνάγκην αὐτῆς ταύτης τῆς Ἐκκλησίας ὅπως παράσχη πᾶσαν δυνατὴν σαφήνειαν, ἐνισχύουσιν τὴν θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν «ἐν Χριστῷ» διὰ συντόμων προτάσεων, νοητῶν εἰς τὸν ἀπλοῦν ἄνθρωπον, ἀναγκαίων ὅμως καὶ εἰς τὸν σοφὸν ἔτι, ὡς πολῦτιμον ἔρμα τῆς πίστεως ἐν τῷ πελάγει τῶν ποικίλων γνωμῶν, ἰδεῶν, καὶ πνευματικῶν τάσεων τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς Οἰκουμένης. Ἐν τῇ ἑξωτερικῇ ὅμως καθόλου ἀναγκαίᾳ ἐκ τῆς φύσεως τῆς Θρησκείας διαμορφώσει τῆς Ἐκκλησίας περιεκλείεται ὁ ἴδιος κίνδυνος, ὅστις μετέβαλε τὴν προφητικὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσραὴλ εἰς Ραββινισμόν, ὃν συνέτριψε διὰ τῶν λόγων τοῦ ὁ Ἰησοῦς. Καὶ διὰ τὸν κίνδυνον τοῦτον πάλιν ἡ Ἐκκλησία ἐκαλεῖτο νὰ ἐπαγρυπνῇ διὰ διαρκοῦς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως.

* *

Μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος Ἑλληνιστικοῦ κόσμου παρενεβάλλετο ἡ Ἐκκλησία, ὡς αὐθεντικὸς θεσμός, ὁ ἔχων βαθυτάτην τὴν συνείδησιν τῆς εὐθύνης. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία ἔδρα διὰ τοῦ συλλογικοῦ καὶ ὑπὸ σταθερὰν ἡγεσίαν τοῦ ἐνὸς (ἐπισκόπου) ὀργάνου τ.ἑ. τοῦ πρεσβυτερίου ἱκανοῦ τοῦτο μὲν νὰ διατηρήσῃ καθαρὰν καὶ ἀνόθευτον τὴν οὐσίαν τῆς ἐν τῷ ἱστορικῷ Χριστῷ τελευταίας Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, τοῦτο δὲ νὰ καταστήσῃ ταύτην προσιτὴν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Κόσμον. Ταῦτα συνετελέσθησαν, ὅτε τὴν ἐποχὴν τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων¹, καθ' ἣν παρατηρεῖται ἀγνότης τοῦ βίου καὶ ἀπλότης τῶν ἐλευθέρως διαπλασσομένων μορφῶν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ βίου, διεδέχθη ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας αἱ σταθερώτεραι καὶ πλέον σύνθετοι μορφαὶ ἤρξαντο περιβάλλουσαι καὶ ἐνισχύουσιν τὸν παγκόσμιον πνευματικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς στηριζομένης εἰς τοὺς τρεῖς ἱερατικούς βαθμούς, ὧν οἱ δύο φαίνονται συνδεδεμένοι ἰσχυρῶς ἐν τῷ ποιμαντορικῷ αὐτῆς ἔργῳ.

Ὅποια τις ἦτο ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁποῖαν συνείδησιν εἶχεν αὕτη περὶ ἑαυτῆς μαρτυροῦσιν οἱ κλασσικοὶ λόγοι τοῦ θεοφόρου μάρτυρος ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Ἰγνατίου πρὸς Σμυρναίους (κ. 8/9): «Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Πατρί, καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις, τοὺς δὲ διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς Θεοῦ ἐντολήν, μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τι πράσσειν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκεῖνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ἡ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον οὖσα, ἡ ᾧ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ· ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ τὸ πλῆθος ἔστω, ὥσπερ ὅπου ἂν

1. Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτὴρ τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ (ἀναμονὴ ταχείας ἐπαγούδου τοῦ Κυρίου) ἐδημιούργησε τὴν ἀτμόσφαιραν τῶν εἰρημένων τάσεων. Πρβλ. καὶ Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 144 ἐξ. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 33.

ἢ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία. Οὐκ ἔξον ἐστιν χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὔτε βαπτίζειν οὔτι ἀγάπην ποιεῖν· ἀλλ' ὁ ἄν ἐκεῖνος δοκιμάσῃ, τοῦτο καὶ τῷ Θεῷ εὐάρεστον ἵνα ἀσφαλὲς ἦ καὶ βέβαιον πᾶν ὃ πράσσεται, καλῶς ἔχει Θεὸν καὶ ἐπίσκοπον εἰδέναι. Ὁ τιμῶν ἐπίσκοπον ὑπὸ Θεοῦ τετίμηται· ὁ λάθρα ἐπισκόπου τι πράσσων τῷ διαβόλῳ λατρεύει». Διὰ τὴν μετὰ ταῦτα ἐξέλιξιν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐνότητα αὐτῆς ἐν τῷ δημοκρατικῷ Συνοδικῷ συστήματι βαρυσήμαντος εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἱγνατίου, καθ' ἣν «οἱ ἐπίσκοποι οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὀρισθέντες ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμη εἰσίν»¹. Ἐνταῦθα ἔχομεν, φρονῶν, τὸ ἀπώτατον προανάκρουσμά τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου², ἧς ὡς γενικαὶ δοκιμαὶ δέον νὰ θεωρηθῶσιν αἱ τοπικαὶ σύνοδοι τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ β' καὶ τοῦ γ' αἰῶνος κατὰ τοῦ Μοντανισμοῦ καὶ διὰ τὰ ζητήματα τοῦ Πάσχα καὶ τῶν αἱρετικῶν³.

Ἡ ἐνότης καὶ ἡ αὐθεντία τῆς ἐπὶ τῆς βίβλου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν κατὰ τόπους συλλογῶν βιβλίων τῆς Ἀποστολικῆς παραδόσεως⁴ στηριζομένης Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐνεφανίζετο ζῶσα ἐν τοῖς ἐπισκόποις.

Αὐτὴν τὴν βιβλικὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τῆς ὅλης Καθολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἐπισκόπου δὲν τὴν εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὸ κλασσικὸν χωρίον τῆς πρὸς Σμυρναίους

1. Ἐφεσ. γ.2.

2. Ὁ Lietzmann, Die Anf. d. Probl. Kirche u. Staat. S. B. Berl. Akad. 1938. γράφων περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῆς ἰδέας τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἰσχυρίζεται, ὅτι αὕτη ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τοῦ Μ. Κρίνου. Τοῦτο ἀσφαλὲς δὲν εἶναι ἀκριβές. Τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν φράσιν τοῦ Ἱγνατίου ἠκολούθησε μετὰ μίαν καὶ πλεόν γεναῶν (160-170) ἡ σύγκλησις Συνόδων ἐν Μ. Ἀσίᾳ διὰ τὸ θέμα τοῦ Μοντανισμοῦ, ὅτε ἐμφανίζεται ἡ ἀναβίωσις τοῦ θεσμοῦ ἐκεῖνου, ὃν ἐνεκαινίασαν οἱ Ἀπόστολοι (48 μ.Χ.). Ἀξιοσημείωτον εἶναι πῶς ὁ Εὐσέβιος περιγράφει τὴν διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Πάσχα συγκρότησιν Συνόδων περὶ τὸ 192· «Σύνοδοι δὲ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων ἐπὶ ταῦτὸν ἐγίνοντο, πάντες τε μιᾷ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλ. δόγμα τοῖς πανταχόσε διετυποῦντο ὡς ἂν μὴδ' ἐν ἄλλῃ ποτέ τις Κυριακῆς ἡμέρα...». (V, 23). Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ γίνεται λόγος περὶ «κοινῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Οἰκουμένης ἀπάτης» καὶ περὶ ἐνιαίου «ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος». Ὅθεν εἶναι ὀρθὸν τὸ γραφέν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου: (Τὰ αἰτία τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων τοῦ β' αἰῶνος Ἐν Ἀθῆναις 1910 σ. 103), «Δυνάμεθα ἡσυχῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐν ταῖς ἔρσι τοῦ Πάσχα ἔχομεν τὴν δοκιμὴν μιᾶς οἰκουμ. Συνόδου ἢ τὸ προοίμιον τῆς κατὰ τὸ ἔτος 325 συγκληθείσης πρώτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀφηρημένως αἰωρούμενος καθολικισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐνσωματώθη καὶ ἐπροσωποποιήθη», καὶ Γ. Κονιδάρη: Μαθήμ. Ἐκκλ. Ἱστορίας Α. 1954 σ. 249 ἐξ. 259 ἐξ.

3. Αὐτόθι.

4. Μέχρι τῶν μέσων τοῦ β' αἰῶνος δὲν εἶχε σχηματισθῇ ὁ Κανὼν τῆς Κ.Δ., ἀλλὰ ὑπῆρχον κατὰ τόπους συλλογαὶ βιβλίων αὐτῆς. Ὅθεν ὁ ὅρος Γραφὴ ἐσήμαινε κυρίως τὴν Π.Δ.

τοῦ Ἰγνατίου (κεφ. 8ον) ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Γράφων ὁ μελλοθάνατος καὶ μέγας μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Ἰγνάτιος πρὸς τοὺς Ἐφεσίους (110 μ. Χ) περὶ τοῦ ἐπισκεφθέντος αὐτὸν εἰς Σμύρνην Ἐφέσου Ὁνησίμου λέγει τὰ ἐξῆς ἀξιοσημείωτα (κεφ. 5ον): «εἰ γὰρ ἐγὼ ἐν μικρῷ χρόνῳ τοιαύτην συνήθειαν ἔσχον πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν, οὐκ ἀνθρωπίνην οὖσαν, ἀλλὰ πνευματικὴν, πόσω μᾶλλον ὑμῶς μακαρίζω τοὺς ἐνκεκραμένους αὐτῷ ὥς ἡ Ἐκκλησία Ἰησοῦν Χριστῷ, καὶ ὥς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Πατρὶ ἵνα πάντα ἐν ἐνότητι σύμφωνα ᾗ»¹.

Ἡ ἐνότης αὕτη ἦτο βεβαίως κατ' ἀρχὴν πνευματικοῦ χαρακτῆρος, ἐνότης πίστεως, καρδιῶν καὶ ἐλπίδων, ἀλλὰ καὶ τύπων τινῶν. Καθίστατο δὲ βαθμὴδὸν σαφεστέρα δι' ὀλίγων ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ τύπων² ἐν τῷ πολιτεύματι καὶ τῇ λατρείᾳ ἐχόντων κέντρον τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν. Ἡ σπουδαιότης δὲ τούτων ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι διεφύλαττον τοῦτο μὲν τὴν ἱστορικὴν ρίζαν τῆς Χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως, τοῦτο δὲ τὴν πνευματικὴν οὐσίαν τῆς νέας ἀπολυτρωτικῆς θρησκείας καὶ ὥς Ἀποκαλύψεως καὶ ὥς λογικῆς λατρείας τοῦ ἀπολύτου πνεύματος καὶ τῆς ἐν τῇ ἀγάπῃ τελειομένης ἡθικῆς.

*
*
*

Ταῦτα ἦσαν κτῆμα τῶν πρακτικῶν ἀνδρῶν τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς (70-140) κατέστη δ' ὅμως ἀπαραίτητον νὰ συμπληρωθῶσιν ἐντὸς τῶν ἐπομένων δεκαετηρίδων. Νέοι ὅμως παράγοντες ἐνεφανίσθησαν τότε (70-140), ἥτοι ἡ σαφὴς ἐχθρότης τοῦ Κράτους, τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ λαοῦ, ὥς καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐναντι τῆς ἐχθρότητος ταύτης τοῦ Κράτους καὶ τοῦ λαοῦ ἀντέταξεν ἡ Ἐκκλησία τοὺς μάρτυρας καὶ τὴν Ἀπολογίαν. Τὸ ἄφθονον αἷμα τῶν μαρτύρων ἐστερέωσε τὴν Ἐκκλησίαν. Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσι διαπρεπεῖς πνευματικοὶ ἄνδρες καὶ ἡγέται τῆς Ἐκκλησίας, Κλήμης ὁ Ρώμης³, Ἰωάννης ὁ Ἀπόστολος («ὁ πρεσβύτερος» τῆς ἐν Ἐφέσῳ Ἐκκλησίας), Ἰγνάτιος ὁ Ἀντιοχείας⁴ καὶ Ἰουστίνος

1. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ χωρίον (V, 2) τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς «εἰ γὰρ ἐνός καὶ δευτέρου προσευχῇ τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, πόσω μᾶλλον ἢ τε τοῦ Ἐπισκόπου καὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας» (πρὸβλ. Μαγν. XIII, 2). «Τὸν οὖν ἐπίσκοπον... ὥς αὐτὸν τὸν Κύριον δεῖ προσβλέπειν» (Ἐφ. VI, 1). Προκαθημένους τοῦ ἐπισκόπου εἰς τύπον Θεοῦ καὶ πρεσβυτέρων εἰς τύπον συνεδρίου τῶν Ἀποστόλων (Μαγν. VI, 1). κ.π.ἀ.

2. Kattenbusch. Der Quellort der Kirchenidee 1921.

3. Ἰδὲ Ad. v. Harnack. Einführung in die Alte Kirchengeschichte (Das Schreiben der römischen Gemeinde an die Korinthische). 1929.

4. Ἀτυχῶς δὲν ὑπάρχει ἑλληνιστὶ ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἀποστολικοῦ πατρὸς πλὴν τῶν ἐν ταῖς πατρολογίαις σημειώσεων (ἰδὲ Δ. Μπαλάνου Πατρολογία 1930 καὶ Altaner σελ. 81, ἔνθα βιβλιογραφία). Χρήστου: Ζωὴ Ἀληθινὴ κατὰ τὸν Ἰγνάτιον 1951.

ὁ φιλόσοφος¹ καὶ μάρτυς, καὶ ἐκ τῶν πρακτικῶν ἀνδρῶν Πολύκαρπος ὁ Σμύρνης² κ. ἄ. Ἀπαντες διὰ τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν ἔργου ἐστερέωσαν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ὄργανισμόν, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰγνάτιος διετύπωσαν εἰς βάθος καὶ μετὰ Πανταίου δυνάμεως τὴν ἱστορικὴν ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψιν καὶ τὴν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ συνόλῳ.

* *

Τὴν ραγδαίαν ὅμως διαμόρφωσιν τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ β' αἰῶνος (130 - 180 μ. Χ.) ἐπέσπευσαν ὠρισμένα γεγονότα. Τότε ὁ Χριστιανισμὸς ὑπέστη ἰσχυρὰν κρίσιν καὶ ἐκινδύνευσεν ἐκ τοῦ Γνωστικισμοῦ. Ἀλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐφάνη ἡ ἀξία τοῦ ἐπὶ τῶν προεπηγγελμένων σταθερῶν θεμελιῶν στηριζομένου οἰκοδομήματος τῆς Ἐκκλησίας. Διότι ὁ Γνωστικισμὸς³, ὡς κίνημα ἐξωχριστιανικὸν (Ἰουδαϊκὸν καὶ ἔθνικόν) τοῦ διογκωθέντος ἰσχυρῶς κατὰ τὸν β' αἰῶνα Συγκρητισμοῦ διὰ τῆς ἀναμείξεως χριστιανικῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν μετεσχηματίσθη εἰς Χριστιανικὸν Γνωστικισμόν⁴. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἠπειλήθη τότε ἀπλῶς νὰ παρασυρθῇ εἰς τὴν ἀνάμειξιν τῶν θρησκειῶν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ν' ἀποβῇ Μυστηριακὴ θρησκεία, ἐν ᾗ ὁ ἐξανατολισμὸς τοῦ ἐλληνίζοντος Χριστιανισμοῦ⁵ παρεμόρφου οἰκτρῶς τὴν ἐν Χριστῷ ἱστορικὴν Ἀποκάλυ-

1. Διὰ τὸν Ἰουστίνον ἰδὲ Μπαλάνου σ. 70 ἐξ. Ἰ. Φωκυλίδου, Ἰουστίνος φιλόσοφος καὶ μάρτυς, Ἐκκλ. Φάρος 2, 1(1922) σ. 213 ἐξ. Μητσάκη, Ἐννοια τοῦ σπερμ. Λόγου, ἐν Ν. Σιῶν 1906 σ. 68-74.

2. Μπαλάνου σ. 49 καὶ Σωφρονίου Λεοντοπόλεως, ἐν περιοδ. «Ἰ. Πολύκαρπος 1911 τόμ. Α. τεύχη 16-18. Altaner σ. 83. Ὁ H. Frhr. von Campenhausen εἰς ἀνακοίνωσίν του ἐν τῇ Ἀκαδ. τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Heidelberg τῷ 1951 (Polykarp von Smyrna und die Pastoralbriefe) ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Πολύκαρπος εἶναι συγγραφεὺς τῶν Ποιμαντορικῶν Ἐπιστολῶν! Ὅτι ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτὸν αἱ ἐν λόγῳ πρακτικοῦ χορακτῆρος ἐπιστολαὶ οὐδεμία ἀμφιβολία.

3. Nilsson ἐνθ' ἀνωτ. II σ. 586 ἐξ. H. Leisegang: Die Gnosis 1936³, H. C. Puech et I. Doresse. Nouveaux écrits gnostiques découverts en Egypte C. r. acad. incr. 1948 καὶ 1949. Harnack: Marcion, 1924. H. Jonas: Gnosis und Spätantiker Geist I. Die Mythische Gnosis 1934.

4. H. Lietzmann; Geschichte der Alten Kirche. 1300. B. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία 1948, σ. 52 ἐξ. Γεφ. Κονιδάκη: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας. Ἐν Ἀθήναις 1954 Α. σ. 162-175.

5. Heussi, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 50 ἐξ. Ὁ Wil. Kamlah εἰς τὸ ἔργον Christentum und Geschichtlichkeit (Die Entstehung des Christentums) Stuttgart und Köln. 1951² σελ. 88 ἐξ. σημειῶν, ὅτι τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ προσηγήθη ὁ ἐκγνωστικισμὸς (Gnostisierung) παρατηρεῖ, ὅτι σήμερον πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τελικῶς τῆς συνηθείας νὰ ὀνομάζωμεν μετὰ τοῦ Harnack (Dogmengeschichte 1,250) akute Hellenisierung (ὁξὺν ἐξελληνισμόν) αὐτὸν τὸν ἐκγνωστικισμόν. Στηρίζει δὲ τὴν γνώμην του εἰς τὸν Hans Lietzmann; Geschichte der Alten Kirche I, 317, ἐνθα ὁ διαπρεπὴς τοῦ Harnack διάδοχος παρατηρεῖ, ὅτι εἴμεθα

ψιν. Ὁ Γνωστικισμὸς ὅμως ἀπέτυχε νὰ ἀπορροφήσῃ τὸν Χ)μὸν παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν αὐτῷ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ ποικίλας μορφὰς κατέλαβε κεντρικὴν θέσιν, εἰς τὰ μεγάλα γνωστικὰ συστήματα'. Ἡ ἀποτυχία

ὑποχρεωμένοι νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ Γνώσις ἀπετέλει ὁμοίως ὀξείαν ἐπιστροφὴν ἐξ-ανατολισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἠπέλουν τὸν Χριστιανισμόν, κατὰ τὸν L., αἱ ποικίλαι μορφαὶ τοῦ κόσμου τῶν ἐλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν θεοτήτων, διότι τούτων κατέστη εὐχερὲς κύριος. Ἐν τῇ Γνώσει ἡγήθη μετὰ δυνάμεως ὁ Θεὸς τοῦ Ἀνατολικοῦ Μυστικισμοῦ ἐναντίον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν Οὐρανοῖς, εἰς δὲν ὁ Ἰησοῦς ἔμαθε τοὺς ἰδίους μαθητὰς νὰ προσεύχωνται. Πάντως εἶναι ἀκριβές, ὅτι ὁ ἐλληνίζων Χριστιανισμὸς—αὐτὸς ὑπῆρχε μόνος μέχρι τῆς ἐμφάνισως τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος περὶ τὰ τέλη τοῦ β'. αἰῶνος—ἀνείχθη μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Γνώσεως, ἣτις ἦτο ungriechisch κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Kamlah, διότι ἡ μυθολογία τῆς προήρχετο ἀπὸ τὰς ἀρχαίας Ἀνατολικὰς θερησείας. Εἶχε γραφῇ τὸ παρόν, ὅτε ἐλήφθη τὸ δίτομον ἔργον Carl Schneider: Geistesgeschichte des Christentums. I. München 1954. Εἰς τὴν σελίδα 237 παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῇ Γνώσει ὑπάρχει ἀφιστορισμὸς (Entgeschiehtlichkeit) τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι παρατηρεῖται παρὰ τοῖς Γνωστικοῖς Abwertung der Geschichte τ. ἔ. ἀπαξίωσις τῆς Ἱστορίας.

1. Ἡ θεότης ὑπολαμβάνεται παρ' αὐτοῖς ὡς ὑπερβατικὴ ἀκατάληπτος καὶ ἀόριστος, ταυτιζομένη πρὸς τὸ ἀμετάβλητον ἀγαθόν. Ἐναντι αὐτῆς εὐρίσκεται ἡ ὕλη, ὡς τι αὐτοτελές καὶ ἀδημιούργητον (Dualismus). Μετὰ τῆς ὕλης εἶναι συνδεδεμένον τὸ κακὸν ὡς φυσικὴ ποιότης· β) ὁ κόσμος θεωρούμενος ἀπαισιδοδόξως, εἶναι δημιουργημα προελθὸν παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν Δημιουργόν, ὅστις ὑπελαμβάνετο εἶτε ὡς μέση τις οὐσία εἶτε ὡς ὁ Διάβολος. Ἄλλος εἶναι ὁ δημιουργὸς καὶ ἄλλος ὁ Λυτρωτὴς τῶν πνευματικῶν στοιχείων τῶν ἀναμιχθέντων μετὰ τῶν ὑλικῶν· γ) μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Κόσμου παρεμβάλλονται ὡς μέσα ὄντα οἱ αἰῶνες· δ) ὁ Χριστὸς θεωρεῖται εἰς ὅλα τὰ γνωστικὰ συστήματα ὡς τὸ σημεῖον στροφῆς τῆς ἱστορίας εἰς τὸ ὁποῖον ἀρχίζει, ἡ ὡς κοσμικὴ διδασκαλία ὑπολαμβανομένη ἀπολύτρωσις (διάφοροι Χριστολογίαι). Οὗτος κηρύσσει τὸν ἄγνωστον Θεόν· ἀλλ' εἶναι χαρακτηριστὴ ἡ προσπάθεια τοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ αἰῶνος Χριστοῦ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἐμφάνισως τοῦ Ἰησοῦ. Εἶτε α) ὁ Ἰησοῦς ἦτο πραγματικὸς ἄνθρωπος ἐφ' οὗ ἐστηρίχθη ὁ ἄνωθεν Χριστὸς ἵνα ἀποχωρισθῇ αὐτοῦ κατὰ τὴν σταύρωσιν (Βασιλείδης) εἶτε β) τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ προήρχετο ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν αἰώνων (Βαλεντίνος), εἶτε γ) ὁ Χριστὸς εἶναι σῶμα κατὰ δόκησιν (Σιμωνιανοί, Σατουρνῆλος, Μαρκίων). Ὅμως ἡ εἰκὼν τοῦ ἱστορικοῦ θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ δρασσαντος ἐπὶ Τιβερίου, ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ ἱστορικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐνότης Θεοῦ δημιουργοῦ - Χριστοῦ Σωτῆρος καὶ ἡ διαδαχὴ τούτου διὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας διακηρύσσεται θαυμασίως εἰς τὴν Α. Κλήμεντος (96 μ.Χ.). Ἰδοὺ τί λέγει τὸ κείμενον συνδέων ἱστορίαν καὶ ὑπεριστορίαν, στηρίζων τὸν ἱστορικὸν Χριστιανισμόν (κεφ. XLI, 4—XLIII, 1). «Ὁράτε, ἀδελφοί· ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ μᾶλλον ὑποκείμεθα κινδύνῳ. 1) Οἱ Ἀπόστολοι ἡμῶν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξετέμφθη. 2. Ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· ἐγένετο οὖν εὐκτακτως ἐκ θελήματος Θεοῦ. 3. Παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας Πνεύματος Ἁγίου ἐξηλθὼν εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἔρχεσθαι. 4. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες (καὶ τοὺς ὑπακούοντας

δέον εἶναι νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐνῶ ἐν τῇ «Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ» ἡ θρησκεία τῆς ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως ἐθεμελιόυτο ἐν τῷ ἱστορικῷ Χριστῷ καὶ τῇ ἐνότητι Θεοῦ—Δημιουργοῦ καὶ Λυτρωτοῦ καὶ ἐν τῇ συγκεκριμένῃ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαφυλασσομένη παραδύσει, τῇ ἐχούσῃ ἤδη σταθερὰς τινας μορφὰς ἐν τῷ πολιτεύματι, τῇ πίστει, τῇ λατρείᾳ καὶ τοῖς ἐθίμοις, ἐν αἷς παρὰ τὰς παρουσιαζομένας ποικιλίας ὑπῆρχεν ἐνότης εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ καίρια σημεῖα¹, τοῦναντίον ἐν τῷ Γνωστικισμῷ ἀπωλέσθη, (ἐνεκα τοῦ Δο-

τῇ βουλήσει τοῦ Θεοῦ βαπτίζοντες) καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκότους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν. 5. Καὶ τοῦτο οὐ καινῶς· ἐκ γὰρ δὴ πολλῶν χρόνων ἐγγράπτο περὶ ἐπισκόπων καὶ διακόνων. Οὕτως γὰρ ποὺ λέγει ἡ γραφή. Καταστήσω τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς διακόνους αὐτῶν ἐν πίστει. XLIII, 1. Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ οἱ, ἐν Χριστῷ πιστευθέντες παρὰ Θεοῦ, ἔργον τοιοῦτο κατέστησαν τοὺς προειρημένους. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν γραφικὴν θεμελίωσιν τῆς Ἱερατικῆς Λειτουργίας καὶ τὴν γένεσιν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, κρατυνομένην εἰς τὰ ἐφεξῆς κεφάλαια καὶ δὴ 44—47. Ἡ ἐνότης Χριστοῦ—Θεοῦ—Ἐκκλησίας ὑποστηρίζεται θαυμασίως ἐν τῷ 46ῳ κεφαλαίῳ. Ἰδὲ καὶ ἡ Ἰγνατίου πρὸς Φιλαδελεφεῖς.

1. Εἰς τὰς ἐκκλησιασ. ἱστορίας λόγου γινομένου περὶ τῆς Ἐκκλησίας πρὸ τοῦ 130]140 σημειοῦται (πρβλ. προχείρως Heussi σ. 39), ὅτι αὕτη εὗρίσκετο εἰς τὴν πρὸ τοῦ Καθολικισμοῦ βαθμίδα. «Τὸ μέλλον τῆς Ν. θρησκείας ἐστηρίζετο καθολοκληρίαν ἐπὶ τοῦ ἐξ ἐθνῶν Χριστιανισμοῦ. Ἐκυριάρχει εἰσέτι ἐν τῷ θρησκευτικῷ κόσμῳ τῶν σκέψεων, ἐν τῷ πολιτεύματι, ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἐν τῇ ζωῇ τῆς κοινότητος πολυποικιλία καὶ ἀκαταστασία· ἀλλ' ὁ ἀρχικὸς χριστιανικὸς ἐνθουσιασμὸς ἔβαινε πρὸς ἐξαφάνισιν, καὶ ἡ ἐξέλιξις ἔτεινε πρὸς σταθεροτέρας μορφάς». Φρονῶ, ὅτι ὁ ὅρος «Καθολικὴ Ἐκκλησία» ὑπάρχων πρὸ τοῦ 110 ἐν Ἀντιοχείᾳ (Ἰγνατ.) ἀντιπροσωπεύει ἤδη περὶ τὸ 100 θεμελιώδεις τινὰς μορφὰς τοῦ εἶναι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ δὴ τοῦ λειτουργικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας. Σημειῶνω τὰς θεμελιώδεις ταύτας μορφάς, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν πηγῶν: 1ον) τὸ βάπτισμα εἰς τὴν τριάδα, 2ον) σύντομος ὁμολογία Πίστεως ποικίλλουσα κατὰ τόπους, 3ον) ἡ θεία εὐχαριστία κατὰ Κυριακὴν ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ ἐκκλ. βίου, ὅπου ὑπάρχει ἐκκλησία, 4ον) Ἀγ. Γραφή, ἡ Π. Διαθήκη ὡς κώδιξ καὶ ἡ διὰ ἀνταλλαγῆς βιβλίων τῆς Κ.Δ. ἐμφανιζομένη ὡς γραπτὴ ἀποστολικὴ παράδοσις ἐκτός τῆς ἀγράφου, 5ον) Ἡ Διδαχὴ μαρτυρεῖ περὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ τῆς διαμορφώσεως τῆς Χριστιανικῆς ἐβδομάδος καὶ ἡθικῆς διδασκαλίας τῶν 2 ὁδῶν, 6ον) οἱ ἐκκλ. Λειτουργοί. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἰγνατίου (Ἐφῆς. III, καὶ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς) τοῦ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππισίους καὶ τοῦ Ποιμένου τοῦ Ἐρμᾶ θεωροῦμεν βέβαιον, ὅτι ὑπῆρχε μεταξὺ 64 καὶ 100 τὸ ἐπισκοπικὸν πολίτευμα, χωρὶς βεβαίως νὰ ἔχῃ καθιερωθῇ διὰ τὸν ἐπικεφαλῆς ὁ ὅρος «ὁ ἐπίσκοπος» καὶ χωρὶς νὰ ἔχωσιν ὀριστικῶς διαμορφωθῇ τὰ δικαιώματά του τὰ ἰδιαιτέρα, ἐναντι τοῦ πρεσβυτερίου, ὅπερ ἀτελεῖ τὸ ἄμεσον ἀπαραίτητον συμβούλιον αὐτοῦ. Οὐσιώδεις εἶναι ὅτι ὁ Ἰγνάτιος γνωρίζει τὴν Α'. Κλήμεντος (Ρωμ.) καὶ τὴν ἐπιδοκιμάζει καὶ οἱ Φιλιππησίοι γνωρίζουν τὸν Ἰγνάτιον καὶ τὰς ἐπιστολάς του καὶ ἀναμφιβόλως τὰς ἐπιδοκιμάζουν. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀναγινώσκοντες εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου περὶ ἑαυτοῦ ὡς ἐπισκόπου Συρίας οὐδὲν ἀντεῖπον. Πλὴν τοῦ Ποιμένου τοῦ Ἐρμᾶ ἔνθα ὁ λόγος περὶ «πρωτοκαθεδριτῶν» (48,9) βαθεῖα σιγὴ παρατηρεῖται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, συνηγοροῦσα ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι δὲν ὑπῆρχον

κητισμοῦ τῆς Παρσικῆς Διαρχίας ἐν τῇ Θεότητι καὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ἀνατολικῶν μυστηρίων) ἐντὸς τοῦ νεφελώματος τῆς Ἀνατολικῆς φαντασίας καὶ τῆς συγκρητιστικῆς προσπάθειας πρὸς μεταβολὴν τῆς θρησκείας εἰς Φιλοσοφίαν, ἢ ἱστορικὴ ρίζα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ σχετικῶς ἐνιαία Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἐν αὐτῇ σωζομένη ἱστορικὴ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις ἐνί-

θεμελιώδεις διαφοραὶ ἐν τῷ πολιτεύματι, ἀλλὰ διαφοραὶ περὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰς συνθήκας ἐμφανίσεως. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις βαθὺ εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν (Κλήμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος) ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ πίστει εἰς τὴν Ἀνάστασιν καὶ κρίσιν. Ἡ ἐνότης αὕτη ἦτο ἐνότης πνευματικὴ καὶ ἡθικὴ οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ θεμελιωδῶν τινων τύπων καὶ πραγμάτων. Ἡ ἐνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ ἦτο ὁ κανὼν, ἡ δὲ διαρκὴς περὶ τούτων διδασκαλία ἀπέκλειτο εἰς χεῖρας τοῦ Πρεσβυτερίου ἔχοντος ἐπὶ κεφαλῇ τὸν ὑπεύθυνον ἡγέτην τῆς Ἐκκλησίας «τὸν ἐπίσκοπον», ἐμφανιζόμενον, ἔνεκα τοῦ κρατοῦντος πνεύματος τῆς ταπεινοφροσύνης, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Α'. Κλήμεντος, ἐλάχιστα καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ Πολιτεύματι. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν αὕτη ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀντιστῇ κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ. Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μαζὺ 130|180 θὰ ἦτο ἀδύνατος ἄνευ τῶν καταβολῶν τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ 60 - 130.

1. Ἡ ἐνότης τῆς ἐστηρίχτετο εἰς τὸν ἱστορικὸν Χριστιανισμόν τὸν παραδεδομένον ὑπὸ τῆς ὑπευθύνου ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε τὴν πεποιθῆσιν, ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὸ ὅλον (ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία νοεῖται ὡς τὸ ὅλον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μέρος, ὅπερ ἐξεπροσώπων αἱ αἱρέσεις καὶ τὰ σχίσματα πρβλ. Heiler: Urchr. und Katholizismus σ. 4). Τὸ θέμα ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Κ. Δ. ἐπραγματεύθη ὁ I. Schneider (Die Einheit der Kirche im N. Testament). Τὸ θέμα τοῦτο ἔδωκα εἰς πτυχιόχον τραπέντα—τῇ βοηθείᾳ μου—εἰς εὐρυτέρας σπουδὰς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἀλλὰ τὸ συνεπλήρωσα ὡς ἑξῆς: Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ συνείδησις περὶ αὐτῆς (ἐννοεῖται τῆς ἐνότητος) μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ε'. αἰῶνος, ὅτε συνῆλθεν ἡ μεγίστη τῶν Συνόδων τῆς Μῆδς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐσχηματίσθη ἡ Πενταρχία τῶν Πατριαρχῶν. Ἡ συνείδησις περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸ τῆς διαμορφώσεως τῶν καθολικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκκαθολικεύσεως, ἦτοι πρὸ τῶν μέσων τοῦ β'. αἰῶνος ἦτο τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ κάμνῃ ἐντύπωσιν εἰς τὸν προσεκτικὸν ἀναγνώστην τῶν συγγραμμάτων τῶν λεγομένων Ἀποστολικῶν Πατέρων. Ἡ ἐνότης τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης ἐν Χριστῷ—ποῦ εἶναι, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐνότης ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ τινων τύπων—κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Kattenbusch, προσδίδει εἰς τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐξεχόντως πνευματικὸν καὶ ἡθικὸν χαρακτῆρα. Ἡ συνείδησις περὶ τῆς ἐνότητος καὶ ἁρμονίας καὶ εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας ὑπόκειται ὡς βάσις εἰς τὴν Α'. Κλήμεντος, ἐνθα μεταξὺ τῶν ἄλλων, λίαν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων, ἀνεγινώσκμεν (37|8): «λάβομεν τὸ σῶμα ἡμῶν» ἢ κεφαλὴ δίχως τῶν ποδῶν οὐδὲν ἐστὶ. Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ...» Ἐπειτα κατωτέρω (46, 5 ἐξ): «Ἵνα τί ἔρεις καὶ θυμοὶ καὶ διχοστασίαι καὶ σχίσματα πόλεμός τε ἐν ἡμῖν; 6. ἢ οὐχὶ ἓνα Θεὸν ἔχομεν καὶ ἓνα Χριστὸν καὶ ἐν Πνεύμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς; καὶ μία, κλησίς ἐν Χριστῷ; 7. Ἵνα τί διέλκομεν καὶ διασπῶμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ καὶ στασιάζομεν πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἴδιον; καὶ εἰς τοιαύτην ἀπόνοιαν ἐρχόμεθα, ὥστε ἐπιλαθέσθαι ἡμᾶς ὅτι μέλη ἐσμέν ἀλλήλων;». Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ «τὸν ἀριθμὸν τῶν

κησε τὴν ψευδώνυμον Γνωσιν, ἐκπροσωπούμενην ὑπὸ ποικίλων τὴν ἐμφάνισιν Γνωστικῶν κοινοτήτων διὰ τῆς ἐσωτερικῆς διαίρεσέως τῶν πιστῶν αὐτῶν εἰς γνωστικούς, ψυχικούς καὶ ὕλικούς¹. Ἡ ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ θεμελίου τῆς «ἐν Χριστῷ» ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνότητος τῶν πιστῶν, γνωσκόντων ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους ὡς ἀδελφούς, στηριζομένη πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐνίσχυεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου τοῦτο μὲν τὰς συγκεκριμένας μορφὰς τῆς ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἐκκλ. βίου, ὥστε ν' ἀποτελέσωσι αὗται τὸν βράχον, ἐφ' οὗ συνετριβήσαν οὐχὶ μόνον ὁ Γνωστικισμός, ὁ Μαρκιωνιτισμός καὶ ὁ Μοντατισμός, ἀλλὰ καὶ ὁ Μανιχαϊσμός καὶ ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ Ἡλίου καὶ ὁ Μιθραϊσμός, τοῦτο δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀποκαλύψεως διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τοῦ περιβάλλοντος Ἑλληνιστικοῦ Κόσμου. Οἱ Ἀντιγνωστικοί, οἵτινες ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ Ἀπολογηταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ², παρουσιάζουσι τοῦτον ὡς τὴν ἀληθὴ γνῶσιν περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου καὶ ὡς τὴν λογικὴν λατρείαν.

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολυμετώπου ἀγῶνος ἦτο ὅτι, ἐνῷ τὰ κινήματα ταῦτα, (ἰδίᾳ δ' ὁ «Μανιχαϊσμός» τοῦ γ' αἰῶνος)³, παρουσιάσθησαν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ ὡς θρησκεῖαι παγκοσμίου χαρακτῆρος, κατέληξαν εἰς τὰς γνωστὰς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ αἰρέσεις. Τοῦναντίον δὲ ἡ Ἐκκλησία ἔχουσα βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἐνότητος αὐτῆς ἐν τῷ ἱστορικῷ Χριστῷ καὶ τῇ οἰκουμενικῇ Αὐτοῦ σημασίᾳ καὶ ἀποκαλύψει, ἐξ ἧς προέκυπτεν ἡ οἰκουμενικὴ, πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ ἀπολυτρωτικὴ αὐτῆς ἀποστολή, ἐνίσχυσε τὸ πνεῦμα τῆς καθολικότητός της καὶ διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν, ἅτινα καθίσταντο ἀπαραίτητα πρὸς διαφύλαξιν τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ τῆς ἐνότητος καὶ βαθύτητος τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀνυπερβλήτου ἠθικῆς ἰσχύος, τῆς παρουσιαζομένης εἰς τὸ ἀφθόνως χυθὲν αἷμα τῶν μαρτύρων, ἀντεπεξῆλθεν ἡ Ἐκκλησία τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων κατὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου τῶν διωγμῶν,

κατηριθμημένων, τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ». Ταῦτα ἐκφράζει συντομώτερον ὁ Ἰγνάτιος καὶ εἰς τὸ 8ον κεφ. τῆς πρὸς Σμυρν. καὶ εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους (ἐπιγραφὴν) καὶ Φιλαδελφεῖς κ. ἀ.

1. Κλήμεντος Στρωμ. VII, 15. H. Lietzmann: Geschichte der Alten Kirche I. σ. 299 ἐξ Εἰρηναίου I, 24. 3-6 Κλήμεντος Στρωμ. VII 17, 106, 4. Ἐπιφ. 24, 1, 1 καὶ 31, 7, 1-2. H. Leisegang: Die Gnosis. 1934² A. v. Harnack: Marcion (Das Evangelium vom fremden Gott), ἐν Text. Unter 45 1924². Schmidt Pistis Sophia, Kopenhagen 1925. —Heussi σ. 50-55.

2. H. Lietzmann: ἐνθ' ἀνωτ. Altaner, Patrologie: 1950 σ.

3. C. Schmidt καὶ I. Polotsky, Ein Manifund in Ägypten. Sitzb. Berl. Akad. 1933. Τοῦ ἰδίου, Neue Originalquellen des M. Zeit. f. Kgesch. 52, 1-28. H. I. Polotski: Abriss des Manichäischen Systems. 1934. Pauly-Wissowa. Suppl. 6, 240-271. Lietzmann: ἐνθ' ἀνωτ. σ. 277 ἐξ. E. Waldschmidt καὶ W. Lentz. Die Stellung Jesu im Manichäismus. Abh. der Berl. Akad. 1924.

διὰ δὲ τῶν θεμελιωδῶν μορφῶν ἐν τῷ πολιτεύματι καὶ τῷ δόγματι καὶ τῇ λατρείᾳ, ἔνθα οἱ συγκεκριμένοι ἄπλοϊ τύποι ἐσταθεροποιοῦντο κατὰ τόπους, ὑπερενίκησε τὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος. Ἀλλὰ μήπως τότε, περὶ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος, ἤρξατο ἡ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν μορφῶν ἀλλοίωσις τῆς πνευματικῆς οὐσίας τῆς ἐν Χριστῷ πνευματικῆς λατρείας; Ἡ τότε ἀρξαμένη τιμὴ τῶν μαρτύρων¹ καὶ δὴ καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν (εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπενέμετο προσκύνησις) ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τῶν τῆς προτεσταντικῆς ιστοριογραφίας ὡς πτώσις τοῦ ἀρχικ. Χ)μοῦ². Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ μαρτυρίᾳ τῆς Ἐκκλησ. ιστορίας, τῷ ἐν ἔτει 156 μ. Χ. συνταχθέντι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σμύρνης μαρτυρολογίῳ τοῦ Πολυκάρπου³, εὐρίσκομεν πράγματι οὐχὶ λατρείαν ἀλλὰ τιμὴν τῶν λειψάνων⁴. Ἐν τούτῳ σημειοῦται σαφῶς περὶ τῶν λειψάνων (ὄστων καὶ τέφρας), ὅτι «οὕτως ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίου ὅστ' αὐτοῦ ἀπεθέμεθα ὅπου ἀκόλουθον ἦν, ἔνθα ὡς δυνατόν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει ὁ Κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ γενέθλιον ἡμέραν, εἷς τε τὴν προσηθληκότων μνήμην καὶ τῶν μελλόντων ἄσκησιν τε καὶ προετοιμασίαν». Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐν τῇ αὐτῇ ἐξαιρέτῃ ιστορικῇ πηγῇ ἐκφράζεται σαφῶς τὸ περιεχόμενον «τῆς λογικῆς λατρείας»⁵ τῶν μελῶν τῆς κατὰ τὴν «Οἰκουμένην Καθολικῆς Ἐκκλησίας»⁶. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Σμύρνης ὑπέβαλον εἰς τοὺς ἄρχοντας νὰ μὴ ἀφῆσωσιν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὰ λείψανα, «ἵνα μὴ ἄρξωνται αὐτὰ σέβεσθαι», ἀγνοοῦντες, λέγει ἡ Ἐκκλησία τῆς Σμύρνης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Φιλομηλίου, ὅτι «οὔτε τὸν Χριστὸν ποτὲ καταλιπεῖν δυνησόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σφζομένων σωτηρίας παθόντα ἄμωμον ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, οὔτε ἕτερόν τινα σέβεσθαι. Τοῦτον μὲν γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ προσκυνοῦμεν, τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ Κυρίου ἀγαπῶμεν ἀξίως ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς κοινωνοὺς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι» (κεφ. XVII).

Ἡ τοιαύτη ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ διαμόρφωσις τῆς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας» καὶ δὴ ἡ «τιμὴ» τῶν μαρτύρων καὶ τῶν τάφων καὶ λειψάνων

1. Μαρτύριον Πολυκάρπου, ἔκδ. Gebhard—Harnack—Zahn: Patrum Apostolicorum Opera. ἔκδ. 6η minor 1920 κεφ. XVIII. Τὰ ἴδια κείμενα ἰδὲ νῦν εἰς τοὺς 3 πρώτους τόμους τῆς ἐκδ. τῶν «Ἑλλήνων Πατέρων» τῆς Ἀπ. Διακονίας τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος. Γεωργ. Σωτηρίου: Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α. 1942. σ. 69 ἔξ. Α. Φυτράκη: Λείψανα καὶ τάφοι μαρτύρων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας. Ἐν Ἀθήναις 1955.

2. K. Heussi: Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 78.

3. Μαρτύρ. Πολυκάρπου, κεφ. XVIII.

4. Ρωμαίους ιβ, 1.

5. Μαρτύρ. Πολυκάρπου κεφ. VIII.

6. K. Schmidt: Die Stellung des Märtyrers im christlichen Leben.

αὐτῶν ὠδήγησαν εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι ἔχομεν ὑλοποίησιν (Materialisierung) τῆς θρησκείας (Heussi, Kompendium¹⁰ 1949, σ. 78, ἔνθα μνημονεύει τὰ λείψανα, ἱερὰ ὀστᾶ, φυλακτὰ καὶ τὴν πίστιν εἰς ὁλοκληρωτικὰ θαύματα). Ὑπεστηρίχθη δὲ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἐθνικῶν στοιχείων μέχρι καὶ τοῦ δ' αἰῶνος ὑπῆρξε προϋπόθεσις τῆς νίκης τῆς Ἐκκλησίας. Αὕτη παραλαβοῦσα ὅλα τὰ ἐκκυστικά στοιχεῖα ἐκ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν καὶ ἐνώσασα τὰ πρὸς τὰ ἴδια ἀφήρπασε ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς θρησκείας τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ (πρβλ. νῦν τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς τιμῆς τῶν μαρτύρων καὶ τῶν λειψάνων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας παρὰ τῷ ὁμωνύμῳ ἔργῳ τοῦ Ἀνδρ. Φυτράκη). Καίτοι βεβαίως ἡ ἀφομοίωσις ἐθνικῶν στοιχείων εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς Χριστ. Θρησκείας εἶναι βεβαία, συνδέεται δὲ πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη θρησκευτικότης καὶ διὸ ἐκείνων, οἵτινες προήρχοντο ἀπὸ τὸν ἐθνικὸν κόσμον ἤτο συνυφασμένη πρὸς ἀντικείμενα προσκυνήσεως, διότι ὁ ἄνθρωπος ῥέπει πρὸς τὸ συγκεκριμένον ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τούτοις δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐξέλιπέ ποτε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ἡ πίστις, ὅτι «πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰωάν. δ', 24). Ὅθεν δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι εἶναι ἀρχαία ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ λατρεία διὰ μέσου τῶν ἀντικειμένων ἢ καὶ τῶν εἰκόνων «διαβαίνει ἐπὶ τὸ πρωτότυπον» (Ἰωάν. Δαμασκηνὸς καὶ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος). Ὡσαύτως εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἄποψις, καθ' ἣν ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ ἡ ἀρχὴ «ὅπου τὸ πνεῦμα ἐκεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία» ἀντικατασταθεῖσα ἀπὸ τὴν κατὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ψευδωνύμου Γνώσεως ἰσχυροποιηθεῖσαν θέσιν «ὅπου ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία» (H. Lietzmann: Gesch. der Alten Kirche II, 49), διότι ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι αὕτη ἡ φράσις ἀντιπροσωπεύει τοῦ Ἱγνατίου καὶ τῆς συγχρόνου αὐτῷ Ἐκκλησίας τὴν ὁρθὴν ἄποψιν (Σμυρν. η') περὶ τῆς μορφῆς τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐξασφαλισούσης τὴν ἄμυναν κατὰ τῶν αἱρέσεων, πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὅλως τοῦταντίον παρὰ τῷ Εἰρηναίῳ καὶ τῷ Τερτυλλιανῷ, ὡς παρατηρεῖ ὁ διαπρεπὴς ἐκκλησ. ἱστορικὸς K. Müller (Kirchengeschichte I 1929², σ. 209), ἡ Ἐκκλησία παραμένει ἡ οὐρανία, ἡ πάντοτε ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς δρῶσαν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, ἐν τοῖς θαύμασι καὶ ταῖς ἀποκαλύψεσι, ἐν τοῖς ἀσκηταῖς καὶ τοῖς μάρτυσι. Ἐκκλησία καὶ Πνεῦμα καλύπτονται ἀμοιβαίως· «ὅπου εἶναι ἡ Ἐκκλησία ἐκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὅπου τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκεῖ εἶναι ἡ Ἐκκλησία καὶ ὅλη ἡ χάρις» κατ' Εἰρηναῖον. Ἡ Κοινότης εἶναι λοιπὸν ἡ φορεὺς τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο αὐτοδύναμος εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς¹.

1. Ἡ διαμόρφωσις τῆς πεποιθήσεως καθ' ἣν ἡ ὅλη Ἐκκλησία—ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς αἱρέσεις (πρβλ. Heiler: Urkirche und Ostkirche 1937)—εἶναι ἡ φορεὺς τοῦ

Ἀναμφιβόλως ὁμοῦς ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἐξωτερικῶν τύπων ἄνευ παραλλήλου διαρκοῦς πνευματικῆς καὶ θεολογικῆς ἐγοργόρσεως καὶ καλλιεργείας περιέκλειε κατ' ἀρχὴν τὴν ἀπειλὴν ἐκείνην, ἐξ ἧς ἔπαθεν ἡ πνευματικὴ θρησκεία τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ, ὅτε κατεκλύσθη ἀληθῶς ὑπὸ τῆς σοφίας καὶ τυπολογίας τοῦ Ραββινισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν εἶχεν ἀνάγκην καὶ τῶν τύπων καὶ τῆς Θεολογίας πρὸς διαφύλαξιν καὶ οἰκείωσιν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Διὰ τοῦτο δ' ἀμφοτέραι συμβάλλουσι κατὰ τὸν β' αἰῶνα εἰς τὸ νὰ προσλάβῃ κατ' αὐτὸν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τὰ ἐξῆς τέσσαρα καθολικοῦ χαρακτῆρος χαρακτηριστικά, ὥστε ν' ἀληθεύῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀνωτέρω (σελ. 6) λεχθέν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι στῦλος καὶ ἐδραίωμα τῆς «ἀληθείας» (Τιμοθ. Α' γ, 15).

Πρῶτον χαρακτηριστικόν. Ὁ Κανὼν τῆς Γραφῆς, ἥτοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἠϋξήθη κατὰ τὸν καταρτισθέντα Κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης. Διαφοραὶ κατὰ τόπους ὡς πρὸς τινὰ βιβλία δὲν ἔχουσι σπουδαιότητα¹. Ὁ Προ-

Πνεύματος καὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χάριτος οὐδαμῶς δικαίῳ τὴν ἀποψιν, ὅτι «εἰς τὴν θέσιν τοῦ τρόπου τῶν προσωπικῶν πράξεων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἱερὰ πράγματα καὶ θεομοί». Τοῦτο φρονῶ ὅτι συνέβη βραδύτερον εἰς τὴν λαϊκὴν πίστιν βαθμιαίως ἀπὸ τοῦ γ' αἰῶνος καὶ ἐνετάθη, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πνευματικῆς παρακμῆς, ὅτε (ὡς συνήθως) τὰ δευτερεύοντα καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα μεταβλητὰ τῆς ἐκκλ. ζωῆς στοιχεῖα, τὰ περιβάλλοντα χρονικῶς καὶ κατ' ἀνθρωπίνην ἀνάγκην, ὡς ἀπαραίτητα περιβλήματα, τὴν οὐσίαν τῆς πνευματικῆς θρησκείας καὶ θρησκευτικότητος, ὑπολαμβάνονται ὡς μέρη τῆς οὐσίας καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυνάμενα νὰ μεταβληθῶσι. Δὲν θὰ ἡδυνάτο τῆς ὁμοῦς ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων καὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων ὁ πολλαπλασιασμός τῶν τύπων καὶ ἡ ἄμυνα τῶν παραδεδομένων ἐθίμων, ὡς π.χ. κατὰ τὴν ἔριδα τοῦ Πάσχα, ὡς θὰ εἶδωμεν, ἐνεῖχεν ἐν σπέρματι αὐτὴν ἐξελίξιν—ἡ ἄμυνα τῶν ἐθεωρήθη ἀπὸ τὸν Πολυκράτην τοῦ Ἐφέσου κατ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορία... ἄμυνα τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως. Ἡ ἄμυνα τῶν ἐθίμων γενικῶς μετέβαλε, τοῦλάχιστον εἰς τὴν λαϊκὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν, βαθμιαίως τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῶν ἀπὸ μεταβλητῶν στοιχείων τῆς θρησκευτικότητος εἰς ἀμετάβλητα καὶ οὐσιώδη τῆς θρησκείας μέρη. Παρὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα καὶ ὅτι προσήκει αὐτῷ ἡ πνευματικὴ λατρεία καὶ ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι αὐτῆς εἶναι μεταβλητοὶ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ διὰ τοῦ ἁρμοδίου ὄργανου τ. ἐ. ὑπὸ μόνῃς τῆς Συνόδου δυνατοί.

1. Τὸν σχηματισμὸν τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Δ. διαπιστοῦμεν κατὰ τὰ τέλη τοῦ β' αἰῶνος εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Muratori (ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν Ἰππόλυτον) τοῦ 200 μ.Χ. περίπου, καὶ τὰς πληροφορίας τῶν Ἐκκλ. συγγραφέων Εἰρηναίου, Τερτυλλιανοῦ καὶ Κλήμεντος. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀνεγνώριζε τότε καὶ ἐχρησιμοποιοῦσε δημοσίᾳ τὰ 4 Εὐαγγέλια, τὰς Πράξεις Ἀποστόλων, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου: Α.Β. Κορινθ. Ἐφεσ. Κολοσ. Γαλάτ. Α καὶ Β Θεσσ. Ρωμαίους καὶ Ποιμαντορικὰς Φιλημ. Τίτον Α καὶ Β. Τιμοθ. Ἐπειτα μνημ. Ἰούδ. 2 Ἰωάννου. Δὲν μνημ. ἡ πρὸς Ἑβραίους ἡ Α καὶ Β. Πέτρου, ἡ τοῦ Ἰακώβου, καὶ ἡ γ' Ἰωάννου ὡς καὶ ἡ Ἀποκάλυψις. Πρβλ. Εἰρην. III, 11, 8. Παρ' αὐτῷ, ἐλλείπουν ἡ πρὸς Ἑβραίους, ἡ Ἰακώβου, 2 Πέτρ. Πιθανῶς Ἰουδ. καὶ γ' Ἰωάν. Τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ ὀνομάζει Γραφήν. Διὰ τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τοῦ Κανόνος ἰδὲ Knopf: Einführung in das N. Testament. 1934 σ. 160. Τὸν ἀρι-

τεσταντισμὸς ἐκράτησε τὴν Κ. Δ καὶ ἀπέρριψε τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις συνεκρότησε ταύτην. Δεύτερον. Ἡ πίστις ἔλαβε πλέον συγκεκριμένην μορφήν εἰς τὰ βραχέα «*Βαπτιστικά Σύμβολα*», ἐν οἷς ἐξ-φράζετο συντόμως ὁ κανὼν τῆς πίστεως (*regula fidei*)¹, ὥστε ὁ βαπτισθεὶς εἶχεν ἀκαταμάχτην καὶ σαφές, καὶ διὰ τοῦτο νοητὸν, ὅπλον ἐναντίον τῆς πλάνης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ δῆθεν μυστικῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως². Τρίτον: Ἡ ἰδέα τῆς ἐν τοῖς ἐπισκόποις

θμὸν τῶν 27 βιβλίων τῆς Κ. Δ. εὐρίσκομεν εἰς τὴν 39ῃν Πασχάλιον Ἐπιστολὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου τοῦ ἔτους 367, ἐνῷ εἰς τὸν 60ον κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ πιθανῶς περὶ τὸ 360 συνελθούσης Συνόδου εὐρίσκομεν 26, διότι ἑλλείπει ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου.

1. Ἡ ἀνύψωσις τῆς ὁμολογίας πίστεως εἰς κανόνα (*regula fidei*) καὶ δὴ τῆς ἀποστολικῆς ἀληθείας, (*regula veritatis*) συνετελέσθη ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ δὴ ἐν Ρώμῃ κατὰ τοῦ Μαρκιῶνος. Πρβλ. Ad. v. Harnack: *Dogmengeschichte*. A. Lietzmann, *Geschichte der Alten Kirche*. II 1936 σ. 100-120. Τοῦ αὐτοῦ: *Die Anfänge des Glaubensbekenntn.* I. Καρμίρη. Τὰ δογματικά, Συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τομ. I. σελ. 38 ἑξ.

2. Τὰ μαγὰ Γνωστικά συστήματα ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἀξιώσεως ἰδίας ἀποκαλύψεως καὶ μυστικῆς παραδόσεως γνωστικῶν προφητῶν, γραφῶν, ἐκκλ. παραδόσεως καὶ δῆθεν ἐσωτερικῆς μυστικῆς παραδόσεως. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ β' αἰῶνος διετύπωσε τὴν ἀρχήν, ὅτι τῆς γνησίας Ἀποστολικῆς Παραδόσεως φορεῖς εἶναι οἱ ἐπίσκοποι ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων. Οἱ κατάλογοι τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἀπετέλεσαν τὸ στήριγμα τῶν Ἐκκλησιῶν. Διαδοχὴ τῶν ἐπισκόπων καὶ γνησία παράδοσις τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας συνεδέθησαν ὀριστικῶς καὶ ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἢ τῆς «κοινῆς τῶν Ἐκκλησιῶν Ἑνώσεως» (Εὐσέβιος). Ἡ Ἐκκλησία τοιοιτοτρόπως ἀπήντα θετικῶς εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Γνωστικῶν, ὅτι εἶχον κρυφίαν ἀποστολικὴν παράδοσιν. Ἀλλ' ἂν ὑπῆρχε τοιοῦτη «θὰ τὴν ἐγνώριζον οἱ κατ' ἀδιάκοπον διαδοχὴν ἐκ τῶν ἀποστόλων προσεληθόντες ἐπίσκοποι. Τὸ γεγονός ὅτι οὗτοι ἡγνόουν τὴν Γνωστικὴν διδασκαλίαν, ἐδείκνυε σαφῶς τὸ ψευδὲς αὐτῆς. Οὕτως οἱ ἐπίσκοποι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς θεματοφύλακες τῆς ἀληθοῦς χριστ. διδασκαλίας. Ἡ σημασία αὕτη τῶν ἐπισκόπων κατ' ἀρχὰς ἦτο ἱστορικῆς φύσεως, στηριζομένη εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον τὴν παράδοσιν τῶν προκατόχων αὐτῶν, ἀλλὰ προῖμως μετετρέπη, εἰς δογματικὴν (ἢ ἀπ' ἀρχῆς συνυπῆρχεν αὕτη). Ταύτην ἐκφράζων ὁ Εἰρηναῖος (γράφει περὶ τὸ 175 μ. Χ) ἐδέχετο ὅτι μετὰ τῆς διαδοχῆς τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος (σ. γ, ὁρθότερον λειτουργήματος) οἱ ἐπίσκοποι ἐλάμβανον τὸ χάρισμα τῆς ἀληθείας (Κατὰ Αἰρ' 4, 26 καὶ Ἱππολ. *Refutatio omnium haereticum*, πρόλογος). Τὸ ἀλάθτηον ἀπεδόθη βραδύτερον εἰς τὴν τὴν Οἶκ. Σύνοδον ἥτοι εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐπισκόπων. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 63-4. Ὁ Harnack (*Mission und Ausbreitung* I, 1924 σ. 300 ὑπόσημ. 4) παραπέμπων εἰς τὸν Τερτυλ. (*de carne* 2, ἐνθα ἡ φράσις «*apostolorum erat tradere*») παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἰδέα, τῆς Ἀποστολικῆς παραδόσεως, καθ' ἑαυτὴν ὑπεραρχαία καὶ μὴ στερουμένη ἱστορικοῦ πυρίνος, συνεπυκνώθη καὶ ἐσχηματίσθη τὸ πρῶτον ἐν Ρώμῃ —καὶ βεβαίως οὐχὶ ἄνευ ἐπιδράσεως τοῦ *genus loci et imperii*— εἰς παράστασιν καὶ θεωρίαν τῆς διὰ τῆς διαδοχῆς μεταβιβαζομένης παραδόσεως. Βραδύτερον αὕτη ἡ θεωρία ἀπέβη κοινὴ χριστιανικὴ καὶ κατεσκεύασε τὴν ἔννοιαν τῆς Καθολικότητος» Ὁ Ὁριγένης τὴν ἀντιπροσωπεύει ὅπως ὁ Τερτυλιανὸς μετὰ τῆς αὐτῆς ἀσφαλείας. «Περὶ Ἀρχῶν IV, 9. Ἰδὲ ἐπομένῃν ὑποσημείωσιν καὶ κριτικῇν.

διασώσεως τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, ἐν σπέρματι ὑπάρχουσα ἤδη ἐν τῇ Α' Κλήμεντος ἐπιστολῇ πρὸς Κορινθίους τοῦ ἔτους 96 μ. Χ', ἐνίσχυε τὴν ζῶσαν αὐθεντίαν καὶ ἄρα τὴν ἐνότητα τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Τέταρτον: Ἡ συγκρότησις τῶν Τοπικῶν Συνόδων κατὰ τοῦ Μοντανισμοῦ καὶ εἴτα διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Πάσχα, ὡς ἀναβίωσις τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου ἐδημιουργεῖ ἐν κοινὸν ἐξωτερικὸν καθολικοῦ χαρακτῆρος ὄργανον, εὐκίνητον καὶ ἐπὶ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς τῆς πλειονοψηφίας στηριζόμενον, ἱκανὸν ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν κοινὸν κίνδυνον τῶν ἀνωμάλων ἐνθουσιαστικῶν τάσεων τῶν προελθουσῶν ἐκ Φρυγίας τῆς Μ. Ἀσίας¹. Ἡ Σύνοδος ὑπῆρξε τὸ ὄργανον

1. Ἡ συνήθης ἀντίληψις τῶν Θεολόγων (ιδεὲς προηγ. ὑποσημείωσιν) ἡμετέρων καὶ ξένων εἶναι ὅτι ἡ ἔννοια «διαδοχῆ τῶν Ἀποστόλων» εὐρίσκεται σαφῶς ἐκπεφρασμένη κατὰ τὰ τέλη τοῦ β'. αἰῶνος παρ' Εἰρηναίῳ ἐν τῷ κατὰ Αἰρέσεων συγγράμματι αὐτοῦ (3,3). Συνήθως δὲ οἱ ξένοι ἀποκροῦσιν ὅτι ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν Α. Κλήμεντος, (Fr. Gerke: Die Stellung des I. Clemensbriefes innerhalb der altkirchliche Gemeindeverfassung. 1930). Ἐν τούτοις φρονῶ, ὅτι δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐννοίας ταύτης κεῖνται ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἀλλὰ καὶ πρότερον εἰς τὴν πρῶξιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (Πράξ.) καὶ τοῦ Παύλου τὰς ποιμαντορικὰς, ἐνθα ὁ λόγος περὶ «καταστάσεως» πρεσβυτέρων. Εἰδικώτερον εἰς τὴν Α'. Κλήμεντος γίνεται λόγος περὶ τοῦ σεμνοῦ τῆς «παραδόσεως κανόνος» (κεφ. VII)· εἴτα δὲ (κεφ. XI, 3) ὁμιλῶν ὁ Κ. περὶ τῶν λειτουργῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λέγει ὅτι ὁ Δεσπότης «*ποῦ τε καὶ διὰ τινων ἐπιτελεῖσθαι θέλει*, αὐτὸς ὥρισε τῇ ὑπερτάτῳ αὐτοῦ βουλῇ, ἵν' ὁσίως πάντα γινόμενα ἐν εὐδοκίᾳ εὐπρόδεκτα εἴη τῷ θελήματι αὐτοῦ». Ἀκόμη σαφέστερον εἰς τὸ κεφ. 42 σημειοῦται ἡ σειρά: Θεὸς—Χριστὸς—Ἀπόστολοι (οἱ Ἀπόστολοι ἀπὸ Χριστοῦ ἐξετέμθησαν, μεθ' ὃ προστίθεται λίαν χαρακτηριστικῶς περὶ τῶν Ἀποστόλων: «κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες... καθίστατον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεῦναι καὶ τοῦτο οὐ καινῶς· ἐκ γὰρ δὴ πολλῶν χρόνων ἐγγράπτο περὶ ἐπισκόπων καὶ διακόνων. Οὕτως γάρ που λέγει ἡ Γραφή: καταστήσω τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐν πίστει κλπ. Εἰς τὸ κεφ. XLIII προστίθεται «Καὶ τὶ θαυμαστὸν εἰ οἱ ἐν Χριστῷ πιστευθέντες παρὰ Θεοῦ ἔργον τοιοῦτο κατέστησαν τοὺς προειρημένους. Ἴδε συνέχειαν ἐν κεφ. 44 κλπ. ἐνθα σαφέστατα γίνεται λόγος περὶ διαδοχῆς τῶν ἐπισκόπων, διακόνων («διαδέχονται» τὴν λειτουργίαν αὐτῶν). Ἀλλὰ περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθω εἰς εἰδικὴν μελέτην. Σημειῶνω, ὅτι παρ' Ἀνδρουτῶν δὲν εὐρίσκομεν ἐπαρκῆ ἱστοριοδογματικὴν τῶν ἐνωίων Ἐκκλησίᾳ καὶ Ἀποστολικῇ διαδοχῇ θεμελίωσιν.

2. Ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐνότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἐνισχύθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 130-192 καὶ διὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ συνοδικοῦ συστήματος. Αἱ πρῶται Σύνοδοι συνήλθον ἐν Μ. Ἀσίᾳ κατὰ τοῦ Μοντανισμοῦ («πολλάκις καὶ πολλαχού» περὶ τὸ 170. Ἀνώνυμος ἀντιμοντανιστής, Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἰστ. V, 16, 10). Ἐπεὶ αἱ ἡκολούθησαν αἱ Σύνοδοι διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα, ἔνεκα τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν, ὧν προηγεῖτο ἡ Ρώμη καὶ τῶν Μικρασιατικῶν ὧν ἡγεῖτο ὁ Ἐφέσου Πολυκράτης. Οἱ Μικρασιᾶται ἐώρταζον τὴν 14ην τοῦ Νισάν—τὴν σταύρωσιν καὶ τὴν δι' αὐτῆς σωτηρίαν διὰ τοῦ ἀποχαιρετιστηρίου μυστικοῦ δείπνου τοῦ Κυρίου τ. ἔ. διὰ Θ. Εὐχαρι-

διατυπώσεως, καὶ διαφυλάξεως τῶν ἐσωτερικῶν σημείων ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰσαγωγῆς γενικῶς ἀνεγνωρισμένης ἐκκλ. Παραδόσεως¹.

στίας—οἰανδήποτε ἡμέραν καὶ ἐὰν συνέπιπτεν αὕτη (Ἀλιβιζάτος σ. 63). Τὸ ἐσπέρας ἐτερμάτιζον τὴν νηστείαν καὶ ἐώρταζον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν πασχάλιον δειπνον τὸ πασχ. χριστ. δειπνον. Ἐν τῇ Δύσει, ὡς καὶ εἰς πολλὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἐωρτάζετο χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ ἡμερομηνία, ἡ Κυριακή, ἡ μετὰ τὴν 14ην τοῦ Νισάν, ὡς ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ταύτης προηγεῖτο νηστεία ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς σταυρώσεως—Παρασκευῆς—λήγουσα τὸ μεσονύκτιον τοῦ Σαββάτου, ὅτε καὶ ἀρχομένης τῆς ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου—Κυριακῆς—ἐωρτάζετο μετὰ Θείας Εὐχαριστίας. Ἡ διαφορὰ ἐξητήσθη τῷ 154 κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Πολυκάριπου εἰς Ρώμην, μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ρώμης Ἀνικήτη (Σύρου τὴν καταγωγὴν). Δὲν συνεφώνησαν ἀλλὰ ἐχωρίσθησαν φιλικῶς. Ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας δέον νὰ στηρίζεται εἰς τὰ οὐσιώδη ἐνῶ εἰς τὰ ἐπουσιώδη δέον νὰ κρατῇ ἐλευθερία φαίνεται ν' ἀπετέλεσαν τὴν προϋπόθεσιν αὐτοῦ τοῦ φιλικοῦ χωρισμοῦ. Τῷ 192 παρουσιάζεται ἕρις οὐχὶ μετὰξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν (ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Heussi σελ. 85 κ.ἄ.) Ρώμης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ μετὰξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως) (ὁ Εὐσέβ. λέγει ρητῶς «ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις», ἥτοι τῆς τῶν «Ἐκκλησιῶν Ἐνώσεως», ὧν προηγεῖτο ὁ Ρώμης—ἐνεκα τῆς ἡθικῆς πνευματικῆς ἐπιρροῆς του ὡς ἐπισκόπου τῆς πρωτευούσης τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν δωρεῶν ἀγάπης—καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν Τεσσαρασκαίδεκατιτῶν (Μ. Ἀσίας), ὧν ἡγεῖτο ὁ τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενος ὡς ἀσκῶν ἐπιρροὴν Ἐφέσου. Τότε προτροπῇ τοῦ Ρώμης «σύνοδοι δὴ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων ἐπὶ ταῦτόν ἐγίνοντο, πάντες τε μιᾷ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα τοῖς πανταχόσε διευπουῖντο ὡς ἂν μὴδ' ἐν ἄλλῃ ποτὲ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ Κυρίου μυστήριον». Οἱ Μικρασιάται δὲν ἐώρταζον τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ τὴν 14ην Νισάν, διότι τοιαύτῃ ἐορτῇ μόνον κατὰ Κυριακὴν ἦτο δυνατὴ. «Ἡ Συνοδικὴ διαταγὴ» ὅπως τὸ μυστήριον τῆς Ἀναστάσεως «μόνον κατὰ Κυριακὴν ἐωρτάζεται» σημαίνει ὅτι δὲν ἐώρταζον αὐτὴν τὴν ἐορτὴν. (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἰστ. V, 23,2). Ἴδε ἀρίστην διατύπωσιν ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν πηγῶν παρὰ Ἀμ. Ἀλιβιζάτω: Τὸ Αἴτιον τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων τοῦ β' αἰῶνος. Ἐν Ἀθήναις 1911 σ. 14 ἐξ. Πρβλ. καὶ Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία. 1948 σ. 30, 90, 105 ἐξ. 291.

1. Ἀλιβιζάτου, οὐτόθι σ. 14. Τὸ «ἐκκλ. δόγμα» ἦτοι αὐθεντικὴ—συνοδικὴ ἀπόφασις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐκκαθολίκευσιν τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον στηριζόμενον ἐπὶ τῆς καὶ ἰδιωτικῆς αὐτοῦ ἀποστολικῆς παραδόσεως, διεξεδίκει εἰσεῖτι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ. Ὁ παραγκωνισμὸς ἰῶν τοπικῶν ἐθίμων διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν γενικώτερον ἐπικρατούντων ἦτο δυνατὸς διὰ συμφωνίας συνοδικῆς τῶν ἀνεξαρτήτων εἰσεῖτι ἀπ' ἀλλήλων Ἐκκλησιῶν. Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸ διάστημα τοῦ γ' αἰῶνος ἐγκατέλειπον βαθμιαίως τὴν «ἀρχαιοτέραν παράδοσιν» αὐτῶν καὶ ἐκουσίως ὑπετάγησαν εἰς τὸ «ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως ἐκκλ. δόγμα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Οἰκουμένης ἀπάσης» (πρβλ. καὶ σελ. 16 Ἀλιβιζάτου). Ἡ διένεξις Ρώμης καὶ Μ. Ἀσίας μετεβλήθη εἰτα, ὅταν ὁ Βίκτωρ ὑπερέβη τὰ ἔσκαμμένα, εἰς ἔριδα μετὰξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Οἰκουμένης—τῆς Γαλλίας ἡγεῖτο ὁ Λουγδούνου Εἰρηναῖος—καὶ τοῦ Ρώμης, θελήσαντος νὰ διακόψῃ τὴν κοινωνίαν πρὸς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας «ἀλλ' οὐ πᾶσι γε τοῖς ἐπισκόποις ταῦτ'

Διὰ τῶν μέσων τούτων διεσώθη ἡ οὐσία τῆς ἱστορικῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ. Τρία σημεῖα θέλω νὰ ἐξάρω ἐν τῇ συντελεσθείσῃ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 130-313 ἐξελίξει: 1) Ὁ Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς, ἀφοῦ συνειργήσεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Ἰησοῦ περιεχομένης ἀρχῆς τῆς πνευματικῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς παγκοσμιότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ διὰ τοῦ Στεφάνου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, μάλιστα δὲ διὰ τοῦ Παύλου εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν, ἤρξατο καθιστάμενος διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βιβλικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς, δίδων διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς μορφοπλαστικῆς του ἱκανότητος εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἰσχυρὰ εἰς ταύτην ἐρείσματα, ἵνα ἐπικρατήσῃ εἰς τὸν ὑπὸ τὴν πολιτιστικὴν του ὁπλὴν κόσμον τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ εἶτα καὶ τῆς Δυτικῆς. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ βιβλικὴ μορφή τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ διὰ τε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν τέχνην τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ, διότι παρεκίνησε τοῦτον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν μῦθον, τὴν πολυθειάν καὶ τὸν ἄκρατον μυστικισμόν. Ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ τῶν οἰκου-

ήρεσκετο, ἀντιπαρακαλεῖνται δεῖτα αὐτῷ (τῷ Βίκτωρι) τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἐνώσεώς τε καὶ ἀγάπης φρονεῖν» (Εὐσεβ. V, 24, 10). Εἰς τὰς ἀνωτέρω γενικωτέρας διὰ τὴν ἐκκλ. ἱστορίαν σημασίας πορίσματα, αἵτινα προκύπτουν ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν ἐριδίων τοῦ Πάσχα (ἐξωτερικὴ ἐκκαθολίκευσις τῆς τῶν «ἐκκλησιῶν-ἐνώσεως» διὰ τῆς ἐπικρατήσεως γενικῆς ἐκκλ. παραδόσεως δι' ἐκτοπίσεως μεμονωμένων ἐθίμων ἔστω καὶ παλαιῶν) δέον νὰ προστεθοῦν τὰ ἑξῆς: 1) Αἱ πλείεσαι τῶν Ἐκκλησιῶν—ἐκτὸς τῆς Ρώμης—ἀντελαμβάνοντο τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ὡς βασιζομένην εἰς οὐσιώδη, ἐνῶ εἰς τὰ ἔθιμα ἔδει νὰ κρατῇ ἐλευθερία. (πρβλ. γνώμην Βικεντίου τοῦ ἐκ Αῑνίνου: «tenendum quod semper, quod ubique quod ab omnibus creditum est» καὶ γνώμην Φωτίου παρὰ Στεφανίδῃ, σελ. 322 καὶ 326). 2) Ὁ Ρώμης ἦτο πλήρης καθολικοῦ πνεύματος καὶ οὐχὶ ἀντιπρόσωπος τῆς κοινῆς ἐνώσεως, ἥτις ἄλλωστε τὸν ἀπεδοκίμασε. Ἡ αὐτεπάγγελτος ἐπέμβασις αὐτοῦ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἡθικῆς θέσεως καὶ ἐπιρροῆς οὐχὶ δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης, περὶ ἧς ἀνωτέρω καὶ οὐχὶ ἐπὶ πρωτείου τῆς ἑδρας τοῦ ἡ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ταῦτα ἐδημιουργήθησαν βραδύτερον διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ τάφου τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ματθ. 16, 18 (280-250 μ. Χ.). 3) Ὁ Βίκτωρ ἐνεφάνισεν ἀκουσίως τάσεις τοῦ Ρωμ. Πνεύματος, ὅπερ ἤρξατο εἰσερχόμενον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ρωμ. λαὸς καὶ ἡ γλῶσσα ἤρξαντο γινόμενοι μόνοι φορεῖς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα ἐδημιούργησε τὸ Ρωμαϊκὸν ἐκκλ. πνεῦμα (Βίκτωρ, Κάλλιτος καὶ Τερτυλλιανὸς) ἐφ' οὗ ἐδημιουργήθη τὸ πρωτεῖον, ὡς δευτερογενὲς φαινόμενον. Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανεέλθω. Ἰδὲ πρὸς τὸ παρὸν Γ. Κονιδάρη: Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν. Ἐκδ. Β. 1953 σελ. 56 ἑξ. καὶ C. Schneider ἐνθ' ἀνωτ.

1. Ἀναμφιβόλως εἶναι μονομερὲς ἀξιολογικὴ κρίσις καὶ δὲν καταστοχάζεται τοῦ ὀρθοῦ ὁ ἰσχυρισμὸς τινῶν, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχασε τὴν διαύγειάν του καὶ παρεδόθη εἰς τὸν Ἀνατολ. Μυστικισμόν, διότι ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων προκύπτει, ὅτι ὁ Μυστικισμὸς ἔκρουσε τὴν θύραν τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως (Μυστικι-

μενικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ ἐννοιῶν¹ ἤρξατο συμφιλιούμενος πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν θεμελιουμένην ἐπὶ τῆς Βίβλου, ἐφ' ἣν ὁμως καὶ κατὰ τὸν

σμὸς παρὰ Πλάτωνι). Ὁ Χρ. Ἀνδρουτος χρησιμοποιῶν τὸν ὄρον μυστικοθηρία (Ἐλευθερ. Ἐγκ. Λεξ. 9, 635) παρατηρεῖ ὅτι δι' αὐτοῦ δηλοῦται «τὸ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Φιλοσοφίας καὶ ἐν τοῖς διαφόροις θρησκευμασι ἐμφιλοχωροῦν δόγμα, καθ' ὃ ἡ σύλληψις τοῦ ὑπεραισθητοῦ, τοῦ θείου τοῦ ἀπροσίτου εἰς τὰ αἰσθήσεις καὶ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου, κατορθοῦται διὰ τῆς καταδύσεως εἰς τὰ βάθη τοῦ συναισθήματος, δι' ἧς ἐνούμενός τις μετὰ τοῦ θείου ἐποπτεύει τὰ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν διάνοιαν ὄντα. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς Μυστικοθηρίας ἐμβλέπει τις ἤδη παρὰ τοῖς Ἑλλήσι Φιλοσόφοις καὶ δι' παρὰ τῷ Σωκράτει, ποιούμενῳ λόγον περὶ δαμονίου ἐν τῇ τοῦ Πλάτωνος περὶ ἰδεῶν θεωρίᾳ καὶ παρὰ τοῖς ἐφ' ἑξῆς» (ἐννοεῖ τοὺς Ποσειδώνιον, Φίλωνα², ἀλλ' οἱ κύριοι εἰσηγηταὶ ἅμα καὶ ὑποτυπῶνται τῆς μυστικοθηρίας εἶναι οἱ Νεοπλατωνικοί. Ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἡ πίστις θεμελιούται ἐπὶ τῆς μυστικῆς κοινωνίας πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ ἐν γένει τὸ θεῖον³ ἐπιτυγχάνεται δὲ αὕτη κυρίως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ πρῶτος μέγας χριστιανὸς μυστικὸς ὁ Παῦλος ἐθεμελίωσε καὶ παρέστησε τὸ πρᾶγμα λέγων «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός». Ἡ Χριστ. Ὁληκεία ὡς δ. μορφώθη ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους παρουσιάζει συνδυασμὸν μυστικοῦ πνεύματος καὶ ἐκλεκτικῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τὸ θέμα εἶναι μέγα. Σημειῶνω, ὅτι διὰ τὸν Μυστικισμὸν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ καὶ τῷ Χριστιανισμῷ βιβλία χρήσιμα εἶναι: Β. Ἰωαννίδου: Ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ Στοῖκοι φιλόσοφοι, ἔνθα ἐξετάζονται ὁ Μυστικισμὸς τῆς Στοᾶς καὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ ἡ σχέσις Ὁρθολογισμοῦ καὶ πίστεως (1934 σ. 168—201). Τοῦ αὐτοῦ: Ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ αἱ θρησ. ἰδέαι καὶ τάσεις τῶν Ἑλληνιστ. Χρόνων 1936. Ἐπειτα δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ Dogmengeschichte τοῦ Adolf von Harnack (ἰδὲ σχετ. σ. 24 τοῦ Grunddriss ὡς ἐκείνη τοῦ R. Seeberg. Βοηθητικὰ βιβλία χρήσιμα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι τοῦ Ν. v. Arseniev: Die Kirche des Morgenlandes, Weltanschauung und Frömmigkeitsleben (Sammlung Götschen). Διὰ τὸν Μυστικισμὸν τῆς Ἀνατολῆς δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀρχὴ τοῦ Μοναχισμοῦ καὶ ἡ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος ἐμφάνισις τῶν συγγραμμάτων τοῦ ψευδο-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Εἰς τὰς γενικωτέρας σημασίας βοηθήματα πρέπει νὰ μνημονευθῶσι τοῦ Κ. Σπ. τσιόρη: Φιλοσοφία τῆς Κοινωνίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1946 καὶ τὰ εἶδη τῆς Γνώσεως, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1949. Τὰ πρὸς ἐξέτασιν ζητήματα, εἶναι: Πίστις — Γνώσις, Μυστήρια — Μυστικισμὸς καὶ Ὁρθολογισμὸς ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Πρβλ. καὶ Γ. Κονιδάρη: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχισματος. Θεσσαλονίκη 1950. σ. 15 καὶ Βιβλιογραφίαν εἰς Συμῶν τὸν Ν. Θεολόγον καὶ Γρηγ. Παλαμᾶν (Δ. Μπαλάνου: Οἱ ἐκκλ. συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἐξῆς). Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητρ. Σάμου κ. Εἰρηναίου μεταφρ. βιβλίον Ν. Μπερδιάγιεφ: Πνεῦμα καὶ Ἐλευθερία Ἀθ. 1952 ὑπάρχουσι κεφάλαια χρήσιμα καὶ τὸ ἡμέτερον θέμα (6ον 9), ὡς καὶ αἱ σελίδες 168—235 τοῦ ἔργου τοῦ C. Schneider: Geistesgeschichte des Christentums 1954 τόμ. Α'.

1. Ἰδέ: Wendland: Kultur und Literaturformen. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 2-52. W. Nestle Griechische Religiosität von Alexander der Gr. bis auf Proklos (Sammlung Götschen) Berlin und Leipzig 1934 καὶ τὴν ἐν σ. 179 βιβλιογραφίαν. Ὁ Kaerst, Die Antike Idee der Ökumeni in ihrer politischen und kulturellen Bedeutung Leipzig 1930. Πρβ. καὶ σελ. 14 τοῦ ἔργου Μ. Nilsson: Geschichte der Griechischen

Harnack, ὁ Ἑλληνισμός δὲν ἤσκησεν ἰσχυράν ῥοπήν¹. 2) Τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς καὶ ἐπιλογῆς μεταξὺ πολλῶν ψευδεπιγράφων, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ—ἱστορικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κώδικος τῆς Καινῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας τοῦτο μὲν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς εὐθύνης διὰ τὸν «κανόνα τῆς ἀληθείας», τοῦτο δὲ τῆς Ἀλεξανδρινῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, ἣν, ὡς «πιστεύω», μετεβίβασεν ὁ Ὁριγένης εἰς Παλαιστίνην καὶ Συρίαν (Σχολή Ἀντιοχείας). Διὰ ταύτης ἐκρατύνετο ὁ ἱστορικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. 3) Ὁ Ἑλληνισμός προσήνεγκε τότε (περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' ἡμίσους τοῦ β' αἰῶνος), καθ' ἡμᾶς, τὴν ἐξαιρετον αὐτοῦ πλαστικὴν ἱκανότητα κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ πρωτοτύπου φιλολογικοῦ, —φιλοσοφικοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου—εἰδους τῶν Συμβόλων, ἐν οἷς ἐν θαυμαστῇ συντομίᾳ καὶ καθαρότητι διευτυποῦντο αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ διαφυλασσόμενης ἱστορικῆς καὶ ἀπολυτρωτικῆς ἀποκαλύψεως «ἐν Χριστῷ», τῷ σταν-ρωθέντι διὰ τὴν παγκόσμιον λύτρωσιν καὶ ἀνάστασιν, ἵνα παράσχη τὴν ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος². Ὁ βραχὺς οὗτος «κανὼν»

Beligion 1950, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία, ὡς καὶ Κ. Βουρβέρη: τὸ Οἰκουμενικὸν νόημα τοῦ Ἑθνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων 1955: Ἰδὲ τὴν ἐν σελ. 18-20 βιβλιογραφίαν.

1. Harnack: Grundriss der Theol Wiss III Abt. Dogmengeschichte. Tübingen 1931 σ. 11-12, 20, 24, 27, 30 ἐξ. 40, 55 ἐξ. 67-76.

2. H. Lietzmann: Geschichte der Alten Kirche II 1936 σ. 100, Ad. v. Harnack-Grundriss, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 45 ἐξ. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἐλλείπει παρ' ἡμῖν Ἱστορία τῶν Δογμάτων, ἥς ὁ συγρ. θὰ ὤφειλε νὰ λάβῃ θέσιν εἰς τὰ ποικίλα προβλήματα ἅτινα θέτει ἡ Ἱστορία τῶν Δογμάτων παρὰ τοῖς Προτεστάνταις. Σημειῶνω ἐνδεικτικῶς ὅσα λέγει ὁ Harnack π. χ. διὰ τὸν «Καθορισμὸν καὶ βαθμιαίαν κοσμικοποίησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς Ἐκκλησίας» κατὰ τὸν β' αἰῶνα. Λέγει λοιπόν· «Πηγαί: Αἱ συγγραφαὶ τοῦ Εἰρηναίου, Ἰππολύτου, Τερτυλλιανοῦ καὶ μόλις εἰς γραμμὴν οἱ μὴ καθολικοὶ ἀρχαῖοι Καθολικοὶ Πατέρες, διότι ἐν Ρώμῃ ὀρίσθησαν οἱ κανόνες. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Μικρασίας εἶναι σκοτεινὴ καὶ ἀντικείμενον συζητήσεως, ἀλλὰ πιθανή». Ἔνεκα τοῦ Εἰρηναίου καὶ τῶν μαθητῶν του, καὶ τῆς ἐπικοινωνίας Μ. Ἀσίας καὶ Δύσεως ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων ἔνεκα τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Χριστιανισμός μεταφερθεὶς ὡς τι ἔτοιμον εἰς τὴν Ἀσίαν (Lietzmann) καὶ ἐπὶ 2 καὶ πλέον αἰῶνας, διὰ τῆς ἑλλην. γλώσσης καὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι Ἑλληνίζοντες, τελοῦντες βεβαίως ὑπὸ τὴν ῥοπήν τοῦ Ρωμαϊκοῦ περιβάλλοντος—διαμόρφωσαν τὸν Χριστιανισμόν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία ἡ ἐπ' ῥοπῇ τῆς Συρίας, Μικρᾶς Ἀσίας (Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος, Εἰρηναῖος). «Οἱ τρεῖς ἀποστολικοὶ κανόνες (Normen) τ. ἑ. κανὼν τῆς πίστεως, τῆς Κ. Δ καὶ τὸ Δευτούργημα—ἰδὲ Εἰρην. III 1. Τερτυλ. de praescr 11, 32, 36—καθιερώθησαν ἀπὸ τῆς Ρώμης βεβαίως εἰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς Ἐκκλησίας εἰς διαφόρους χρόνους, ἀλλὰ, ὅπου ἐνεφανίσθησαν καθιερώθησαν οὐσιαστικῶς ταυτοχρόνως. Ἔσχον δὲ τὴν προβαθμίδα των, εἰς τὴν σύντομον κηρυγματικὴν ὁμολογίαν των, εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως, ὅπως καὶ τὰ ἀναγινωσκόμενα ἐν τῇ κοινότητι βιβλία ἐν τέλει εἰς τὸ κύρος τῶν Ἀποστόλων, Προφητῶν, καὶ διδασκάλων, τὸν σεβασμὸν τῶν «πρεσβυτέρων» (ὁ Η. ἐννοεῖ τὴν ἡλικίαν) τῶν χριστιανῶν ἡρώων

τῆς ἐπὶ τῆς Βίβλου καὶ τῆς Ἀποστολικῆς—ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως θεμελιουμένης ἀληθείας ἀπετέλει ὅπλον ἀκαταμάχητον, βασικὸν μὲν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, προσιτὸν δὲ εἰς τὸν ἀπλοῦν ἄνθρωπον, ὅστις εὗρισκεν ἔρμα καὶ ψυχικὴν ἀνάπαυσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ¹, ἐν ἣ ἀπεκαλύπτετο τὸ νόημα τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἔτι δὲ παρείχετο καὶ ἰσχυρὰ καὶ βεβαία ἐλπίς, ὅτι εἰς ἓνα ἄλλον κόσμον, τῆς Βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ἡ δικαιοσύνη μετὰ τῆς Ἀγάπης θὰ βασιλεύσῃ.

Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον διεμορφοῦτο διὰ τῆς συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία² εἰς σταθερὰς μορφὰς ἐνεφανίζετο καὶ ἡ Θεολογία ὡς ἀνάπτυξις τοῦ πνευματικοῦ πυρῆνος «τοῦ κανόνος τῆς πίστεως» καὶ ἀληθείας (regula fidei)³. Τοῦτο ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα οὐχὶ μόνον τῆς πνευματικῆς οὐσίας τῆς ἀπολυτρωτικῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος⁴, ἔνεκα τῆς θεωρητικῆς φύσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνιζόντων ἐθνικῶν, τῶν προσχωρησάντων εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰσχύος τῶν περιστάσεων, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ Χριστιανικὴ Ἀπολογία, ἐν ἣ ἤρχον ἡ ἀποψις, ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος, ὡς βάσις τῆς φιλοσοφίας εἶχεν ἀνάγκην τῆς Ἀποκαλύψεως (Harnack)⁵. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται, —τοῦτο βοηθεῖ εἰς κατανόησιν τῆς θέσεως ταύτης—ὅτι ἡ ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις ἐνεφανίσθη παρὰ τῷ Παύλῳ ἰδίᾳ καὶ τῷ Ἰωάννῃ εὐρύτερον ὡς ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις⁶. Ἀλλ' ἡ θέσις τῶν Ἀπολογητῶν θεωρεῖται ἔτι καὶ νῦν, κατὰ τὴν μετριοπαθεῖ ἔκφρασιν τοῦ ἐκκλ. ἱστορικοῦ Heussi, «ἐξελλήνισις τοῦ κόσμου τῶν Χριστιανικῶν σκέψεων»⁷. Τοῦτο ὁμῶς ἀφορᾷ καθ' ἡμᾶς εἰς τὰς μορφὰς ἐκδηλώσεων καὶ οὐχὶ εἰς τὴν

(ἀσκητῶν καὶ ὁμολογητῶν) καὶ ἡγουμένων τῶν ἐπὶ μέρους κοινοτήτων». Τὰ προβλήματα ἅτινα τίθενται πρὸ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν δογματικῶν θεολόγων καθίστανται σαφεστέρα διὰ τῆς ἀκολουθούσης ἐπιγραφῆς: Α. «ἡ μεταχάραξις τοῦ βαπτιστικοῦ συμβόλου εἰς ἀποστολικὸν κανόνα πίστεως».

1. Heussi σελ. 95 ἔνθα οἱ λόγοι ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πρβλ. Harnack, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 80 ἐξ..

2. Αὐτόθι σ. 82 καὶ σ. 3, 11, 37)8, 43 ἐξ. Γ. Κονιδάρι: Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς καὶ τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν ἐκδ. 2α Θεσσαλονίκη 1951 σελ. 93 ἐξ. ἔνθα αἱ γνῶμαι τοῦ Harnack. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω ὑποσημειώσεις.

3. Harnack ἐνθ. ἀνωτ. σ. 85 ἐξ. 122, 125, 128, 156, 169 ἐξ. 176 ἐξ. 278.

4. Πρβλ. C. Schneider: Geistesgeschichte κλπ. I σελ. 290 ἐξ.

5. Harnack, σ. 115—124. Ἰουστίνου Ἀπολογ. «Σωκράτει μὲν γὰρ οὐδεὶς ἐπέστη ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος ἀποθνήσκειν. Χριστῷ δὲ τῷ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι... οὐ φιλόσοφοι οὐδὲ φιλόλογοι μόνον ἐπέστησαν.»

6. Ἰωαν. η, 32, 40. ιδ, 6. ιζ, 17. ιη, 37. Ρωμ. α'. 25. β, 8. θ, 1. ια, 33. ιε', 14. Α. Κοριν. α, 5. Β. Κοριν. δ, 6. Β. Τιμόθ. β, 15. Τιτ. γ, 15. δ, 3. Ἰδὲ καὶ Theologisches Wörterbuch zum N. Testament.

7. Kompendium, ἐνθα ἀνωτ. σ. 48.

οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ (ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω), δεδομένου ὅτι παρὰ τὰς ἐλλείψεις αὐτῆς, εὐνοήτους ἄλλως τε, ἡ Χριστιανικὴ Ἀπολογία (καίτοι ἔργον ἐλευθέρων ἰδιωτῶν Χριστιανῶν) τὴν οὐσίαν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ὅπως καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἐκκλησιαστικὴ Θεολογία τῶν Μικρασιατῶν—Ἀλεξανδρινῶν—ἐλάμβανεν ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ταύτης ὅμως τὸ περιεχόμενον παριστᾷ αὕτη καὶ «ὡς λογικὴν θρησκείαν» ἐκ τοῦ Λόγου προελθοῦσαν ἀνέπτυξε δὲ τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἠθικῆς¹.

Τοιοιτοτρόπως ἐτέθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἐπιστημονικῆς Θεολογίας διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ἐννοιῶν καὶ ἀντιλήψεων, εἰλημένων ἐκ τῆς Πλατωνικῆς καὶ Στωϊκῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς, πρὸς ὑποβόηθυσιν τῆς ἀποδείξεως τῆς ἀληθείας τῆς νέας ἱστορικῆς Ἀποκαλύψεως «ἐν Χριστῷ» ἔναντι τοῦ ψεύδους τῶν παλαιῶν². Δεύτερον ἤρξατο ἡ συμφιλίωσις Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, ἐφ' ὅσον ἐγένετο λόγος περὶ Χριστιανῶν πρὸ Χριστοῦ³ καὶ περὶ «σπερματικοῦ Λόγου»⁴ καὶ λογικῆς θρησκείας, ἀποτελούσης τὴν τελείωσιν καὶ τὸν στέφανον τῶν ὑψίστων πολιτιστικῶν προσπαθειῶν τῶν διανοουμένων τοῦ κόσμου. Φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ ὀριστικὴ θέσις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἔλειπεν ἐκ τῆς τοποθετήσεως ταύτης τῆς Ἐκκλησίας⁵.

1. Αὐτόθι Harnack, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 118.

2. Ἰδὲ συγγρ. Εἰρηναίου καὶ Ἰουστίνου, Ἀπολ. Α. 46. Β'. 8. καὶ 13.

3. Ἰουστίου Ἀπολ. Α, 46: Οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι, καὶ ἄθεοι ἐνομισθήσαν, οἷον ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ κ.λ.π.»

4. Διὰ τὴν διδασκαλίαν ἰδὲ Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία. Τὰ σπέρματα τοῦ λόγου ἐφώτισαν τοὺς φιλοσόφους π. Χ. ὥστε «ἀμυδρῶς ὁρᾶν τὰ ὄντα» ὥστε κατέστησαν ἱκανοὶ νὰ διδάξωσι «σπέρματα τῆς ἀληθείας». Ὁ Ἰουστίνος λοιπὸν ἐδίδασκεν, ὅτι «οὐχ ἄλλοτριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντα ὅμοια, ὥσπερ οὐδὲν τὰ τῶν ἄλλων Στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν, καλῶς, ἐφθένετο. Β. Ἀπολ. 8 καὶ 13. Ἰδὲ καὶ καὶ Μητσάκη Ν. Σιών 1906 σ. 68—74. Βιβλιογραφίαν παρὰ Altaner: Patrologie 1950² σελ. 95.

5. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον κεφ. 6ον. Τερτυλ. Ἀπολ. κεφ. 42. Th. Litt. Religion und Kultur 1931. P. Althaus, Christentum und Kultur, Leipzig 1929. Π. Μπρατσιώτου: Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς. Θεσσαλονίκη 1941. Von Soden: Christentum und Kultur 1933. K. Beth: Die Entwicklung des Christentums zur Universalreligion 1913 σ' 193 ἔξ. Βιβλιογραφίαν μέχρι 1930 παρὰ Kirsch: Kirchengeschichte A. 1930 σ. 43—4. Διὰ τὸν Πολιτισμὸν ἰδὲ καὶ Konrad Freiherr von Soden: Über die Ewigkeit des Reiches der Kultur, aus dessen Nachlass herausgegeben von I.L.K. Flies. Leipzig 1939. W. Kamlah ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 56 60 72, 85 ἔξ. 94 ἔξ. 101 ἔξ. Πρὸς τὸ θέμα τοῦτο συνάπτονται τοῦτο μὲν ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ Μοντανισμοῦ, κηρύξαντος τὸν Χριστιανισμὸν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ζωὴν, τοῦτο δὲ τὸ πρόβλημα τῆς Γενέσεως τοῦ Μονα-

Ἡ ἀνέλιξις αὕτη κατέστησε τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἱκανὴν νὰ κατακτήσῃ, διὰ τοῦ ἡθικοῦ ὕψους τῆς Χριστ. πίστεως καὶ ἡθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς δραστηριότητος¹, τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴν Οἰκουμένην καὶ ἰδίως τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα κατὰ τὸ ἀπὸ μέσων τοῦ Γ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος διάστημα. Ἰδοὺ δὲ τὰ οὐσιώδη σημεῖα τῆς ἀποφασιστικῆς ἀνελίξεως, ἥτις ὠδήγησε τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς ὡς καθολικῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς δυνάμεως καὶ ὁργανώσεως, ἀντιτιθεμένης οὐχὶ μόνον πρὸς τὸν ἐκπνέοντα βαθμηδὸν ἐθνικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν αἵρεσιν.

1ον) Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἐξασφαλίσασα τὴν ἱστορικὴν βάσιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, ἠνόησε τὴν δημιουργίαν ἰσαξίας πρὸς τὴν θύραθεν ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας, δυναμένης νὰ καταλάβῃ ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ Ἑλληνορωμαϊκῇ Οἰκουμένῃ ἐν ἣ ἐγεννήθη τότε ὁ Νεοπλατωνισμός, ὡς ἐσχάτη μορφή τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας².

2ον) Υἱοθέτησε καὶ κατέστησεν ἰδικάς της ἐν πολλοῖς, μετὰ τὴν ἀντιοχητικὴν τῶν Μικρασιατῶν³, τὴν Ἀλεξανδρειανὴν καὶ τὴν Ἀντιοχειανὴν ἐπιστημονικὴν Θεολογίαν, ἐν αἷς συνεδυάσθησαν Ἀποκάλυψις, ἱστορικῶς φιλολογικῶς τεθεμελιωμένη, παράδοσις, φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ κριτικὴ ἐπεξεργασία καὶ ἐρμηνεία αὐτῶν, ἐλευθέρα ἔρευνα καὶ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία. Διὰ τούτων αἱ ἀλήθειαι τῆς πίστεως καὶ ἡθικῆς καθίσταντο προσιταὶ εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ ὑπερησπίζοντο ἔναντι τῆς ἐπιθέσεως τῶν Νεοπλατωνικῶν⁴. Τὸ ἔργον τοῦ Εἰρηναίου, τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ

χισμοῦ: Ἰδὲ Heussi: Der Ursprung des Mönchtums. Εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔργον τοῦ Μπερδιάγιεφ: ὑπάρχει τὸ κεφ.: Ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ κόσμος, πλούσιον εἰς παρατηρήσεις ἱστορικοῦ καὶ συστηματικοῦ χαρακτῆρος. Ὡς βοηθητικὸν ἔργον δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν τοῦ Κ. Σπετσιέρη: Φιλοσοφία τῆς Κοινωνίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

1. Heussi ἔνθ. ἀνωτ. Harnack. Mission und Ausbreitung 148 ἐξ. 470 ἐξ. 174, 186 ἐξ. 219 ἐξ. καὶ 559—618 ἐξ. 916 ἐξ. Ε. Θεοδώρου: Ἡρωίδες τῆς Χριστιανικῆς Ἀγάπης (αἱ Διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων). Ἀθήναι 1949 σελ. 17—26. Β. Στεφανίδου: Αἱ προϋποθέσεις τῆς κατὰ τὴν δ'. ἑκατονταετηρίδα ἀκμῆς τῆς Χριστ. Ἐκκλησίας: 1927 Kirsch: Kirchengeschichte. ἔνθα καὶ βιβλιογραφία Uhlhorn: Die Christliche Liebestätigkeit der Alten Kirche 1882.

2. Altaner: Patrologie 1950. W. Kamlah: Christenum und Geschichtlichkeit σελ. 85—100. C. Schneider: Geistesgeschichte des Christentums. I σ. 289 I K. Λογοθέτου: Φιλοσοφία τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Μέσου Αἰῶνος τομ. Α'. Überweg: Geschichte der Philosophie. Heesen: Patristische und Scholaschtische Philosophie. Breslau 1922 Nilsson: II ἔνθ. ἀνωτ. σ. 376—445.

3. Altaner Patrologie. 1950 σ. Μπαλάνου, Πατρολογία.

4. Kirsch: Kirchengeschichte. I 1930 σ. H. Lietzmann: Geschichte der Alten Kirche II, καὶ III. Schneider, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 607-13 καὶ 303-41 ἔνθα καὶ τὰ περὶ πίστεως καὶ Γνώσεως. Κριτικὰς παρατηρήσεις εἰς τὸ πνευματικῶδες τοῦτο βιβλίον δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἐνταῦθα.

Ὁριγένους καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν καὶ δὴ καὶ τῶν τριῶν Καππαδοκῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι σχεδὸν Σχολήν, ἱσταμένην ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῆς Ἀλεξανδρειανῆς καὶ τῆς ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Χρυσόστομος Ἀντιοχειαῆς, συνεχωνεύθη ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῷ πνευματικῷ τούτῳ ὁρασμῷ ἡ Ἐκκλησία κατέστησε πραγματικότητα τὴν ρῆσιν τοῦ Κυρίου «ἐρευνᾶτε τὰς Γραφὰς ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν» (Ἰωάν. ε', 39), ἀποδεχθεῖσα ὠρισμένας ἀπόψεις, ἃς ἐδίδασκε τότε ἡ Ἀλεξανδρινὴ Θεολογία ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων πίστεως καὶ γνώσεως¹. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐθεωρεῖτο ἀληθὴς φιλοσοφία. Σήμερον, ὅτε ἔχομεν περισσότερον ἐμβαθύνει εἰς τὰ εἶδη τῆς γνώσεως καὶ εἴμεθα πεπεισμένοι περὶ τοῦ γεγονότος ὅτι διὰ τῆς λογικῆς

1. Βιβλίο γραφίαν νεωτάτην ἰδὲ ἐν Altaner' Patrologie: 1950 σελ. 159 ἐξ. 162 ἐξ. 164. Ἀξιοσημεῖωτα εἶναι τὰ ἐξῆς. Κλήμ. τοῦ Ἀλεξανδρέως. «Πιστὴ τοίνυν ἡ γνῶσις· γνωστὴ δὲ ἡ πίστις θεῖα τινὶ ἀκολουθία τε γίνεται». «Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις, καὶ ἔστιν αὐτῆς κριτήριον». Ἀκόμῃ σαφέστερον διατυπώνει τὴν θέσιν τοῦ περὶ τῆς ἁρμονικῆς σχέσεως Πίστεως καὶ Γνώσεως ὁ Κλ. — ἀντιτίθετο πρὸς τοὺς Γνωστικούς ἰσχυριζομένους ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀντίθεσις πίστεως καὶ Γνώσεως—λέγων: «Ὡς δ' ἄνευ τῶν τεσσάρων στοιχείων οὐκ ἔστι ζῆ, οὐδ' ἄνευ πίστεως γνῶσιν ἐπακολουθήσαι», προσθέτων ἀλλαχοῦ, «οὔτε γνῶσις ἄνευ πίστεως οὐθ' ἡ πίστις ἄνευ γνώσεως». Ἐρμηνεύων τὴν θέσιν ταύτην λέγει πάλιν, «Ἡ μὲν κοινὴ πίστις καθάπερ θεμέλιος ὑπόκειται ἡ δὲ ἐξαιρέτως ἐποικοδομουμένη συντελεῖται τῷ πιστῷ, καὶ συναπαρτίζεται αὐτῇ ἐκ μαθησέως περιγιννομένη». Θεμέλιον καὶ ἀφετηρία πάσης φιλοσοφίας εἶναι ἡ πίστις, ἡ δὲ φιλοσοφία δύναται νὰ προσφέρῃ σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὸν Χριστιανόν, ὅστις τῇ βοηθείᾳ τοῦ λόγου ἐπιθυμεῖ νὰ γνωσίῃ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ καταστήσῃ ἀληθεστέραν τὴν Χριστ. ἀλήθειαν. Ἀποκαλύπτει ὅμως τὸ ἀστήρικτον τῶν κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεων. Κάθε πιστὸς δύναται διὰ τῆς φιλοσοφίας νὰ καταστή «Χριστιανὸς γνωστικός». Αὐτὸς εἶναι ὁ τέλειος Χριστιανός. «Ἔστιν γάρ, ὡς ἔπος εἰπεῖν—ἡ γνῶσις τελειώσις τις ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπου διὰ τῆς τῶν θεῶν ἐπιστήμης συμπληρουμένη. Διὰ ταύτης γάρ τελειοῦται ἡ πίστις, ὡς τελείου τοῦ πιστοῦ ταύτη μόνως γιννομένου. Πίστις μὲν οὖν ἐνδιάθετόν τι ἔστιν ἀγαθόν, καὶ ἄνευ τοῦ ζητεῖν τὸν Θεὸν ὁμολογοῦσα εἶναι ταύτην καὶ δοξάζουσα ὡς ὄντα. Ὅθεν χρὴ ἀπὸ ταύτης, ἐναγόμενον τῆς πίστεως καὶ αὐξηθέντα ἐν αὐτῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ αὐτοῦ κομίσασθαι, ὡς οἶον τι ἐστὶ γνῶσιν». Καὶ ἀλλαχοῦ προσθέτει. «Ἡ μὲν πίστις σύντομος ἔστι τῶν καταπειγόντων γνῶσις, ἡ γνῶσις δὲ ἀποδείξις τῶν διὰ πίστεως παρελημμένων ἰσχυρά καὶ βέβαιος, (συγγρ. αὐτὸ εἶναι τὸ προβληματικὸν σημεῖον πάσης προσπαθείας ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην τῆς Ἀλεξανδρειανῆς Σχολῆς), διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει, εἰς ἀμετάπτωσιν καὶ μετ' ἐπιστήμης καὶ καταληπτὸν παραπέμπουσα». Ἰδὲ συμπληρωματικῶς κατωτέρω ὑποσημείωσιν, ἐιδικώτερον τὰς γνώμας τοῦ Χρ. Ἀνδρουτσίου περὶ τῶν σχέσεων «Πίστεως καὶ Γνώσεως» ἐν τῇ Δογματικῇ (σ. 12-20) καὶ τῷ ἄρθρῳ «Θεολογία» ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστ. Ἐγκυκλ. τόμος Γ. σελ. 638-44 ὑπὸ Γερ. Ι. Κονιδάρη. Ἡ Γνωσιολογία ὡς ἐπιστήμη ἀσχολουμένη περὶ τὴν οὐσίαν τῆς γνώσεως ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ Locke ἐξετάζει τὴν ἀρχήν, τὸ κῦρος καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς γνώσεως. Ἰδὲ φιλοσ. Λεξικὸν Ἀνδρουτσίου σελ. 85-6.

δὲν ἐξαντλεῖται πᾶσα γνῶσις, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει π.χ. καὶ γνῶσις ἀξιολογικῇ¹, κατανοοῦμεν ὁρισμένας ἐκφράσεις τῆς Ἀλεξανδρινῆς Θεολογίας, ὡς τὴν

1. Κ. Σπετσίερη: Τὰ εἶδη τῆς Γνώσεως, Θεσσαλονίκη 1949 σελ. 117—121 κεφ. 5. ἐξ. «Ολόκληρος ἡ προσπάθεια τῆς μεγάλης τριάδος τῆς Ἑλλην. Φιλοσοφίας Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ, ὅτι διὰ τὰ πέρα τῶν πραγμάτων προβλήματα ὑπάρχουν ἄλλαι μορφαὶ γνώσεως ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν». Πᾶσα γνῶσις, δὲν εἶναι παθητικὴ καταγραφή, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ ἐμπειρισμός, ἀλλὰ ἐνεργητικὴ ἀντίληψις, ἐκλογὴ, διάρθρωσις, ἔλεγχος μορφοποιήσεως, καθὼς διέσαφηνεν ὁ Kant. Ὑπάρχει σύνθεσις εἰκόνων καὶ βιωμάτων ἐν τῷ ἐγῷ, ὅπερ ὡς ἐκφράσεις τοῦ ὑποκειμένου ἐν ὅλῃ τῇ ζωντανῇ ὑποστάσει αὐτοῦ «ὡς σκοπὸν καὶ ἐκδήλωσιν ἔχει ὅχι μόνον τὴν διατήρησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς εἰς σφαίρας καὶ βαθμίδας ἱεραρχημένας». Ἐπειτα ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως καὶ τὴν συλλογὴν εἰκόνων τῶν φαινομένων ὑποθέτουν σιωπηρῶς ὠρισμένα αἰτήματα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν ἐμπειρικὴν προέλευσιν. Ἡ φυσικὴ ἀποδέχεται σιωπηρῶς τὴν ἰδέαν τῆς νομοτελείας καὶ τῆς αἰτιότητος, (πρβλ. σελ. 23 καὶ 49 ἐξ., E. Spranger: Der Sinn der Voraussetzungslosigkeit in der Geisteswissenschaften. S. B. Berl. Akad. 1929 Max Planck: Der Begriff der Kausalität in der Physik) ἡ Βιολογία τοῦ ὁργανωμένου ὅλου τὴν προσαρμογὴν καὶ αὐτοσυντήρησιν, ἡ ψυχολογία τὴν ἰδέαν τοῦ ἀτομικοῦ Ἐγῶ καὶ τῆς σκοπίμου ἐκλογῆς, ἐπιτελουμένης διὰ τῆς αὐθορμησίας τοῦ προσώπου, ἡ Κοινωνιολογία τὴν ἐν τῇ ὁμαδικῇ ζωῇ ἐμφάνισιν ἰδιοτήτων μὴ ὑπαρχουσῶν εἰς τὰ συνιστῶντα ταύτην ἄτομα μεμονωμένως λαμβανόμενα» Ἡ γνῶσις, εἶναι «ικανότης πρὸς ὅλον ἐν βαθυτέραν διεύθυνσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου καὶ σαφεστέραν συνείδησιν περὶ αὐτῶν», ἐνῶ αἱ αἰσθητικαὶ παρέχουν τὸ ὕλικόν (πρβλ. σ. 51 ἐξ. ἔνθα ὁ λόγος κατ' ἀρχὴν περὶ γνώσεων ἐξωτερικῆς ἀντίληψεως, περὶ πραγμάτων καὶ φαινομένων καὶ ἐσωτερικῆς, βιωμάτων). Τὰ εἶδη τῆς γνώσεως εἶναι: 1 Βιολογικὴ, 2 προσώπων, 3 πραγμάτων καὶ φαινομένων, 4 συμβόλων καὶ ἐννοιῶν, 5 ἀξιών καὶ 6 φιλοσοφικὴ γνῶσις. Πρβλ. ἀνάπτυξιν τῶν μορφῶν ἐσωτερικῆς πείρας αὐτόθι σ. 51 ἐξ. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πείραν ἀνήκουν τ' ἀνώτερα συναισθήματα. Ταῦτα εἶναι τὰ μυστικῶς δρῶντα νήματα, ποῦ μᾶς συνδέουν μετὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν συνανθρώπων μας, πρὸς τὸ ὅλον εἶναι. Ὅπως διὰ τὴν κατανόησιν τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖται διαναγὴς νόησις, τοιοῦτοτρόπως διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, χρειάζομεθα γνήσιον συναίσθημα» (εὐαισθησίαν συνειδήσεως Πλάτων - Goethe), τὸ ὅποιον δὲν εἶναι κατώτερον στοιχεῖον τοῦ ψυχικοῦ βίου - ὡς ἄλλοτε ἐνομίζετο -, ἀλλὰ πηγὴ δημιουργίας τοῦ βίου, τῆς ἠθικῆς, τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας. Ὁ Main de Biran ἔγραψεν (αὐτόθι σ. 53) τὸν Θεὸν δὲν ἀντιλαμβάνομαι διὰ τῆς νοητικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μὲ ἓνα ἐσωτερικὸν φωτισμὸν αἰφνίδιον καὶ μὲ ἰδιάζοντα συναισθήματα. (πρβλ. Θεοφίλου Ἀντιοχείας παρὰ Migne) Ἡ ἐσωτερικὴ πείρα εἶναι μία πραγματικότης ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιούται ἡ ἀνεξαρτησίαν τῶν Πνευμ. ἐπιστημῶν. Ὁ Dilthey λέγει «τὴν μὲν φύσιν ἐρμηνεύομεν τὴν δὲ πνευματικὴν ζωὴν κατανοοῦμεν» (αὐτ. 55 ἐξ.). Ἡ κατανόησις ἀποτελεῖ τὴν λογικὴν τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν (σ. 59), ἀν καὶ αὗται χρησιμοποιοῦν καὶ τὴν ἐρμηνείαν. Προσθετέα ὁμως ἡ ἐνόρασις (intuition) «ὡς κατ' ἐξοχὴν μέθοδος τῆς Φιλοσοφίας, τῆς διεισδύσεως εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς». (Γνώσις δι' ἐνοράσεως κατὰ Spinoza καὶ Bergson, αὐτόθι σ. 61 - 69), χωρὶς βεβαίως νὰ λείπῃ ὁ συλλογισμὸς διὰ τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν διατύπωσιν σημείων τῆς ἐνοράσεως, δι' ἧς συλλαμβάνομεν τὴν ὕλην. Ὅπως ὑπάρχουσι πλείονα ὄντολογικὰ πεδία, οὕτως ὑπάρχουν πλείονες μορφαὶ γνώσεως (αὐτ. 71). Ἰδὲ καὶ σελ. 119 ἔνθα ὁ λόγος περὶ

διαφορὰν τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν πρὸς ἄλλας ἀξίας καὶ τὸ συνεχὲς *a priori* ἐν ἡμῖν ¹. Ὁ Goethe μυκτηρίζει τὴν μονομέρειαν τῶν θετικιστῶν, οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι ὁ κόσμος τελευτᾷ ἐκεῖ ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιστήμη ². Οὔτε ἡ γνῶσις ἄνευ πίστεως, οὐδ' ἡ πίστις ἄνευ γνώσεως», λέγει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ προσθέτει: «πίστις δὲ ὧτα ψυχῆς» (Migne 9 9A, & B).

τῆς ἐμμέσου ὁμολογίας τοῦ Descartes, (εἰς τὸν «Λόγον περὶ Μεθόδου»), ὅτι «διὰ τῆς λογικῆς δὲν ἐξαντλεῖται πᾶσα γνῶσις». Πρβλ. Μπερδιάγιεφ, ἐνθ' ἄν. σ. 303 - 308 καὶ 286 καὶ 299 ἐξ. ἐνθα τίθενται πολλὰ ζητήματα.

1. Σπετσίερη, σελ. 121. Ὁ Kant, ἐν ᾧ εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ Καθαροῦ Λόγου» δέχεται ὅτι αἱ ἐντυπώσεις μας σχηματίζουν τὴν γνῶσιν μας, μορφοποιουμένην διὰ τῶν ἐν ἡμῖν *a priori* στοιχείων τοῦ νοῦ, εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου δέχεται διὰ τὰ ἠθικὰ ζητήματα ἄλλον εἶδος γνώσεως. «Τοῦτο εἶναι ἡ ἄμεσος — ἄνευ συλλογισμῶν — διάκρισις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ἄμεσος ἀκρόασις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πείραν καὶ τὴν φυσικὴν γνῶσιν, τὴν ἐργαζομένην μὲ ὑποθετικὰς προστακτικὰς» (Σπετσίερη σ. 52). Τὸ «ἄνοιγμα τῆς ψυχῆς» εἶναι μία μορφή τῆς ἐσωτερικῆς πείρας. Ὑπάρχουν ὥραι καὶ στιγμαὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ψυχὴ εἶναι περισσότερον εἰσδυητικὴ. Τότε δέχεται βαθύτερον μίαν ἰδέαν, μίαν ἀλήθειαν, μίαν ἀξίαν, ἓνα δεσμὸν πρὸς πρόσωπον». Ἴδου τώρα τί λέγει ὁ Κλήμης «Γνῶσις δὲ αὐτὸ τοῦτο θέα τις ἐστὶ τῆς ψυχῆς τῶν ὄντων, ἥτοι τινὸς ἢ τινῶν, τελειωθείσα τῶν συμπάντων». Πρβλ. Schneider ἐνθ. ἀνωτ. I, 305/6.

2. Faust. II παρὰ Σπετσίερη, σελ. 116 - 7. Ἐναντίον τῆς λογικοποιήσεως ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς μαρτυροῦν καὶ ἡ Τέχνη καὶ ἡ Θρησκεία καὶ ἡ Ἡθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ καθημερινὴ ζωὴ. Ἴδὲ αὐτόθι συνεπειὰς ἐπικρατήσεως ἀπλοῦ Ὁρθολογισμοῦ. Ἴδου τί λέγει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. «*Ἐὰν δὲ τις αἰσθητῶς τὰ πάντα καταλήψεται προσδοκῇ, πόρρωθεν τῆς ἀληθείας πέπτωκε*» 9,17. Πρβλ. Σπετσίερη σ. 161, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῶν κοσμοθεωρητικῶν κριτηρίων ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ κύρους καὶ τῆς ἀληθείας εἰς ἕκαστον εἶδος γνώσεως. Εἰς τὰ συμπεράσματά του (σελ. 199 — 201) ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Σπετσίερης: «Ἡ ἀνθρωπίνῃ συνείδησις, δὲν ἀντιλαμβάνεται μόνον πράγματα, ἀλλὰ καὶ βιοὶ τμήματα ζωῆς, νοεῖ ἰδέας, ἐκτιμᾷ ἀξίας καὶ θεᾷται τὸν κόσμον ὡς ὅλον. Ἡ Λογοκρατία ἡ δεχομένη τὴν συλλογιστικὴν ἱκανότητα ὡς μόνον τρόπον γνώσεως εἶναι ἐξ ἴσου ἀνακριβής, ὅσον καὶ ἡ ἐμπειριοκρατία ἡ δεχομένη τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ὡς μόνον εἶδος γνώσεως. Ὅσακις ἐπικρατεῖ εἴτε ἡ μία εἴτε ἡ ἄλλη, ἀναφαίνεται μία γνωσιολογικὴ ἐλεφαντίασις, ἥτις ἀπειλεῖ νὰ νεκρώσῃ καὶ ἐπικαλύψῃ τὰ ἄλλα εἶδη γνώσεως». Καὶ κατωτέρω: «Ἡ Ἀλήθεια εἶναι ὅχι μόνον ἡ ἰδέα πού συμφωνεῖ πρὸς τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα πού καταδεικνύεται σύμμορφος πρὸς τὰς βαθυτέρας ἀπαιτήσεις τῆς συνειδήσεώς μας. Αἱ ἀπαιτήσεις ὅμως αὗται γίνονται ἀντιληπταὶ μὲ ἐν αἰσθητήριον διάφορον καὶ ἐν εἰσώτερον ἀπὸ τὰ ἰσχωματικά». Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον δίκαιον κηρύσσοντες «τὴν ἐσωτερικὴν γνῶσιν ὡς πρῶτην φιλοσοφίαν, τὴν δὲ τῶν πραγμάτων κατὰ πολὺ δευτεροτέραν». Ἀξίον σημειώσεως εἶναι τὸ λεγόμενον ὑπὸ Γρηγ. τοῦ Νύσσης (Migne 46, 901 C) «ἐπεὶ δὲ ἀνεπίβατός ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνους τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ἡ κατὰληψις, τούτου χάριν ἡ πίστις ἀντὶ τῶν λογισμῶν γίνεται, τοῖς ὑπὲρ λόγον τε καὶ κατὰληψιν ἑαυτὴν ἐπεκτείνουσα». Πρβλ. Χρυσ. ἐν Migne 57, 205. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει περὶ τῆς ἀληθείας «Αἱ μεγάλαι φύσεις καὶ γυναι παθῶν εὐστοχοῦσι πὺς περὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς φησι ὁ Πυθαγόρειος Φίλων, τὰ Μωϋσεὺς ἐξηγούμενος» 8, 1044 καὶ ἄλλαχού «Ὀλίγους ἢ τῆς ἀληθείας θέα δίδονται».

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν σχέσεων τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Θεολογίαν, θὰ παρατηρήσωμεν τὸ λίαν χαρακτηριστικὸν γεγονός, ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπεκράτησεν ὁ συγκερασμὸς τοῦ ἔργου τῶν δύο Σχολῶν καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη ἡ Καθολικὴ Θεολογία, ἡ ἐκ τῶν Οἰκουμ. Συνόδων ἐκπορευομένη, μετὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ, θεοκεντρικοῦ καὶ Χριστοκεντρικοῦ χαρακτήρος της. Ὁ Ὠριγένης ὁμῶς πρότερον, ὥς ὁ πρῶτος συστηματικὸς Θεολόγος, ὑπέλαβεν ὡς ἔργον του τὴν ἐδραίωσιν τῶν καθωρισμένων καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ἀκαθορίστων διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας¹. Τὸ τελευταῖον ἀπέκρουσεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὁμῶς παρέμεινεν ἡ ἐπιστημονικὴ του μέθοδος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀφοῦ ἐτροποποιήθη ὑπὸ τοῦ Πλατωνιστοῦ Μεθοδίου τοῦ Ὀλύμπου († 311 - 12). Οὗτος δὲν ἀπέριπτεν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἠθέλην αὐτὴν οὐχὶ ὡς μέσον συμπληρώσεως τῶν δογμάτων ἐκτὸς τῆς Γραφῆς, ὅτε θὰ ἐπήρχετο ἀλλοίωσις τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ὡς μέσον διασαφήσεως, διατυπώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἀμύνης τῶν ἀληθειῶν². Ὁ τρόπος οὗτος παρέμεινεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑποδειγματικὸς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Θεολογίᾳ, ἣτις ἐδέσποσε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καντίου³. Τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν διεδέχθη νῦν ἡ πνευματικὴ ἐρμηνεία ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἱστορικοφιλολογικῆς⁴. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐκυριάρχησεν ἡ ἑλληνικὴ ἔννοια τοῦ μέτρου, καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀπέφυγε τότε τὴν μονομέρειαν, ὥπως βλέπομεν καὶ εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας. Ὁ Μ. Βασίλειος δεχόμενος τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἀποψιν Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως παρατηρεῖ: «Πίστις καὶ μὴ ἀπόδειξις. Πίστις ἢ ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἔλκουσα· πίστις οὐχ ἡ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις ἀλλ' ἡ ταῖς τοῦ πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη...». Ἀλλαχοῦ προσθέτει: «ἐπὶ τοῦδε τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, κἂν λέγῃ τις προκατάρχειν τὴν γνῶσιν τῆς πίστεως οὐ διαφερόμεθα· γνῶσιν μέντοι τὴν τῇ ἀνθρωπίνῃ καταταλήψει σύμμετρον. Ἐν δὲ τῇ περὶ Θεοῦ πίστει ἡγεῖται μέντοι ἡ ἔννοια, ἡ περὶ τοῦ ὅτι ἔστι Θεός, ταύτην δὲ ἐκ τῶν δημιουργημάτων συνάγομεν. Πολυσήμαντον ἔστι τὸ τῆς γνώσεως ὄνομα: ὅπερ ἐπὶ πολὺ διαβαίνει...» (Migne 30 104B καὶ 32, 872). Καὶ ὁ Χρυσόστομος λεγεί: «ὥσπερ οἱ τοῦ σώματος ὀφθαλμοὶ οὐδὲν βλέπουσι νοητόν, οὕτως οἱ τῆς πίστεως οὐδὲν βλέπουσιν αἰσθητόν...» (Mg. 51, 275 - 6)⁵.

1. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1948, σ. 114.

2. Αὐτόθι σελ. 115. Ὁ Harnack, Grundriss, σελ. 107 ἐξ. ὀνομάζει τὸν Μεθόδιον νέον Εἰρηναῖον, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνος ἐπεθύμει ἐνωτικὴν πίστιν, ἡ ὅπῃ αὐτὸς εἶναι γνησίᾳ ἐκκλησιαστικῇ καὶ γνησίᾳ ἐπιστημονικῇ.

3. Β. Στεφανίδου, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 116.

4. E. Seeberg, Menschwerdung und Geschichte, 1938, σελ. 138.

5. Ἀλλαχοῦ (Migne 7, 205) παρατηρεῖ «Εἰ μὴ ὁρᾷς, μὴ ἀπιστήσης. Καὶ γὰρ ἐν

3ον) Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τελικῶς υἱοθέτησε τὴν Χριστολογία τοῦ Λόγου, ἥτις, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Harnack¹, ἀπετέλει τὴν μόνην ἱκανοποιητικὴν σύνδεσιν πίστεως καὶ συγχρόνου ἐπιστήμης, διότι ἀνταπεκρίνεται πρὸς τὴν διατύπωσιν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, «ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν». Τοῦτο ἐστήριξε τὸν Χριστιανισμόν ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς ἐναντίον τῶν μονομερῶν λύσεων, τῶν ἀντιτριάδικων αἱρέσεων καὶ τοῦ Δοκητισμοῦ².

4ον) Πρὸς τὴν Θεανδρικὴν φύσιν τοῦ Χριστοῦ ἀνταπεκρίνεται ἡ φύσις τῆς Ἐκκλησίας. Αὕτη ἱκανοποιεῖ τὸ ἀπολυτρωτικόν της ἔργον, ὅπερ παρίστατο ὡς ἔργον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ «ἐν Χριστῷ». Ἡ ἀπολύτρωσις ἐν Χριστῷ ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς Οἰκουμενικότητος³.

5ον) Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, διὰ τῆς χάριτος καὶ τοῦ πνεύματος εἶναι ὁ κρίκος, ἡ ὁδὸς καὶ ἡ γέφυρα, ἡ συνδέουσα ὁρατὸν καὶ ἀόρατον κόσμον, τοῦτέστι τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὃν ἐλεύθερον.

6ον) Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἤρξατο ἡ διαφοροποίησις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς (193-384)⁴ ὑπὸ τὴν ῥοπὴν τοῦ Ρωμαίου νομικοῦ πνεύματος, ὅπερ μετεμόρφωσεν αὐτὴν βαθμιαίως εἰς Ρωμαιοκαθολικὴν⁵. Τοῦτο ἐξεδηλώθη ἐν τῇ Διοικήσει καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ἀξιώσει τοῦ πρωτείου ἐξουσίας τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης⁶, εἴτα δὲ ἐν τῇ νομικῇ ἐρ-

προσιμίῳ αἰ τῶν παραδόξων καὶ πνευματικῶν πραγμάτων αἰσθηταὶ φαίνονται ὄψεις καὶ σημεῖα τοιαῦτα διὰ τοὺς ἀνοητότερον διακεκμημένους καὶ χρῆζοντας ὅπως αἰσθητῆς καὶ μηδεμίαν ἔννοιαν ἀσωμάτου φύσεως λαβεῖν δυναμένοις.

1. Ἐνθ' ἄνωτ.

2. Αἱ ἀντιτριάδικαι αἱρέσεις τῶν Νοητοῦ, Πραξέα, Σαβελλίου (τροπικοὶ μοναρχιανοὶ) καὶ τοῦ Θεοδότου τοῦ Σκυτέως καὶ Ἀρτεμῆ ὡς καὶ τοῦ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως (Υἱοθετισταὶ) ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν μονομερῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων κατέστρεφον τὴν ἰσόρροπον ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου ἐν τῷ «Ἱστορικῷ Χριστῷ». Ὁ τροπικὸς μοναρχιανισμὸς καὶ ὁ Δοκητισμὸς ἀπετέλεσαν ἐπικίνδυνον αἵρεσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διότι ἐν αὐτοῖς ἐξηφανίζετο ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς παρίσταται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Πρβλ. καὶ Harnack, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 161-7. Ἴδὲ παρὰ Στεφανίδη, σελ. 153 σημ. 1. (256 καὶ 262) τὰ κατὰ τὴν ἔριδα τῶν 2 Διονυσίων.

3. Goguel, ἔνθ. ἄνωτ.

4. Πρβλ. Γ. Κονιδάρη, Προσγέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν, Β' ἔκδ. Θεσσ. 1951 καὶ ἀνωτέρω ὑποσημειώσεις.

5. Τῷ 192 ἔχομεν ἀκουσίαν σαφὴ ἐμφάνισιν τοῦ Ρωμαίου Πνεύματος ἐν τῇ ἑλληνιζούσῃ εἰσέτι Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Δύσεως. Ὁ Βίκτωρ προητοίμασε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ρωμ. Ἐκκλ. Πνεύματος καὶ τοῦ Πρωτείου.

6. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1949, σελ. 317 ἐξ. 326 ἐξ. 333 ἐξ. κ.ά.. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Τὸ πρωτεῖον τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης, ἐν Ἀθήναις 1930. Koch, Kathedra Petri, 1930. E. Gaspar, Geschichte des Papsttums, I τόμος 1930. J. Haller, Das Papsttum Idee und Wirklichkeit I-III, 1934-1946. G. Krüger, Das Papsttum. Καθ' ἡμᾶς ἡ ἑναρξὺς δημιουργία τοῦ Ρωμ. Ἐκκλ. Πνεύματος εἶναι πρωταρχικὴ. Ἐκ τούτου

μηνεῖα τῆς παγκοσμίου ἐξελίξεως, ἥτις παρεμόρφωσε τὴν ἀπολύτρωσιν ἐν Χριστῷ εἰς δικαστικὴν ὑπόθεσιν. Ἐντεῦθεν ἡ Ἐκκλησία κατέστη δικαστικὸν ἴδρυμα¹, ἐν ᾧ ἡ Ἰωάννης διδασκαλία οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον» (γ, 16) σχεδὸν παρεμερίσθη. Ὁ Χριστὸς βεβαίως δὲν ἀπορρίπτει τὸν νόμον, πρὸς ὃν ῥέπει ἡ συγκεκριμένη ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἓνα κόσμον πνευματικόν, ὅπου ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἐλευθερία, φωτιζόμεναι ὑπὸ τῆς θείας χάριτος, ἔχουν νικήσει τὸν νόμον, ὅπως διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως κατέβαλον τὸν πόνον καὶ τὸν θάνατον². Ἡ Ἀνάστασις εἶναι προάγγελος τῆς «θεώσεως τοῦ ἀνθρώπινου γένους»³. Αὐτὴν τὴν Καινὴν Διδαχὴν ἠρμήνευσε καὶ ἐκράτυνεν ἡ Ἑλληνικὴ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὰς δυνάμεις, ἀλλὰ ὁρθόδοξος κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς, Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς. Ἐνταῦθα ἐξήρθη ἐν τῇ Θεολογίᾳ ἰδιαιτέρως ἢ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀποκαλυπτομένη ἀρχή, ὅτι ὁ Θεὸς ἀναμένει ὅχι τὴν τυπικὴν ἐκτέλεσιν τῶν θείων ἐνταλμάτων, ἀλλὰ τὴν ἐλευθέραν ἐξ ἀγάπης συγκατάθεσιν καὶ συμμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ θεῖον θέλημα⁴. Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης συγκρίσεως συνάγεται, ὡς ἡμεῖς πιστεύομεν, ὅτι τὰ βαθυτέρα αἷτια τῆς διαφοροποιήσεως τῆς Δύσεως ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, τῆς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ β' αἰῶνος ἀρξαμένης καὶ ἀποκορυφωθείσης εἰς τὰς ρήξεις τοῦ θ' καὶ ια' αἰῶνος δέον ν' ἀναζητηθῶσιν εἰς τὴν διαφορὰν πνεύματος⁵.

Τὸ νομικὸν πνεῦμα, ἡ Ρωμαϊκὴ προδιάθεσις καὶ ἐμπειρία ἀπὸ τῶν χρό-

προέκυψε τὸ Πρωτεῖον ὡς δευτερογενὲς φαινόμενον, ὅταν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης λόγῳ θέσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ καθολικοῦ κύρους τῆς ἦλθεν εἰς συναισθησιν τῆς σημασίας τοῦ τάφου τοῦ Πέτρου (190-260 μ. Χ.) δι' αὐτήν.

1. Πρβλ. Μπερδιάγιεφ, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 193-5, 354, 356.

2. Αὐτόθι σ. 194-5. Π. Κανελλοπούλου, Ὁ Χριστιανισμός.

3. Ἡ Παῦλος διδασκαλία περὶ Υἱοθεσίας (Ρωμ. η' 15 καὶ 23 καὶ Γαλ. δ' 5. Ἐφεσ. α, 5) εἰς τοὺς Πατέρας διευτυώθη καὶ διὰ τῶν ὅρων υἱοποιήσεως καὶ θεοποιήσεως. Τὸν ὅρον ἀποδίδομεν σήμερον διὰ τοῦ ὅρου θέωσις (ἐννοεῖται ἐν Χριστῷ) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἰδιάζοντος ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ. Πρβλ. Χρ. Ἀνδρούτσου, Δογματικὴ, σ. 180, 182, 187. Πρβλ. καὶ Π. Δημητροπούλου, Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου 1954, σ. 118 ἐξ., 119 ἐξ., 121 ἐξ. Ἐνταῦθα ὁρθῶς σημειοῦται: οὐχὶ μεταποιήσεως εἰς θεῖαν. Μπερδιάγιεφ, σ. 287 ἐξ. 354.

4. Μπερδιάγιεφ, σελ. 143 ἐξ. Χρ. Ἀνδρούτσου, Συμβολικὴ 1930², σελ. 238 ἐξ. Ἰδὲ καὶ Εἰσαγωγὴν Μπερδιάγιεφ τοῦ μεταφραστοῦ Σεβ. Σάμου ἐν σελίδι 13 ἐξ., 16 ἐξ. καὶ ἰδίᾳ σελ. 21, ἐνθα κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Μπ.

5. Γερ. Ι. Κονιδάρη, Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, Θεσσαλονίκη, σελ. 58 ἐξ. Μπερδιάγιεφ, ἐνθ' ἀνωτ. 193 ἐξ., 195 ἐξ., 232 ἐξ., 297 ἐξ., 302 ἐξ., 349 ἐξ., 352 ἐξ., 355 ἐξ. Βιβλιογραφίαν διὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ἰδὲ παρὰ Χρ. Ἀνδρούτσου, Συμβολικὴ, 1930, σ. 46. Harnack ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 379-443.

νων τοῦ νομικοῦ Τερτυλλιανοῦ μέχρι τοῦ Ἀμβροσίου (νομικοῦ καὶ αὐτοῦ) καὶ τοῦ Αὐγουστίνου¹ ἤρξαντο μεταμορφοῦντα τὴν ἐν τῇ Δύσει Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς Ρωμαιοκαθολικὴν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐγένετο ἀντιληπτὸν ἐν Ἀνατολῇ εἰμὴ μόνον ἐν μέρει καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου².

Μεγάλης σπουδαιότητος ὑπῆρξαν τὰ προβλήματα, ἅτινα ἀντιμετώπισεν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἰδίᾳ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν γ' καὶ τὸν δ' αἰῶνα. Εἰς τὸ ἐρώτημα, ὅπερ τίθεται πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ, διατὶ ἐνίκησεν ὁ καὶ πέρα τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς Οἰκουμένης ἐκτεινόμενος Χριστιανισμὸς οὐχὶ μόνον τὰς ἄλλας θρησκείας, ἀλλὰ καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος τῆς ἰσχύος καὶ ἐχθρότητος τοῦ Δεκίου καὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ, καὶ διατὶ ταυτοχρόνως ὑπερενίκησε τὰς ἐσωτερικὰς δυσχερείας, ἀποκρίνεται σαφῶς ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἡ ἱστορικὴ ἀποκάλυψις «ἐν Χριστῷ» καὶ ὁ φωτισμὸς τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἰσχυρᾶς φιλοσοφικῶς καὶ γονίμου ἐπιστημονικῆς Θεολογίας, σὺν τῇ ἡθικῇ αὐτῆς δυνάμει παρὰ τῷ λαῷ, ἐνίκησε τοῦ Κράτους τὴν ἐχθρότητα, τὰς εἰδωλολατρικὰς θρησκείας, ἔτι δὲ τὸν Συγκρητισμὸν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν μονομέρειαν τῆς αἰρέσεως. Θὰ ἴδωμεν κατὰ τίνα τρόπον.

Β'.

Ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τῇ ἐπαύριον τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ νίκης παρὰ τὴν Μουλβίαν γέφυραν κατὰ τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 312 ἐγένετο Αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, ἔβλεπε τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ταρασσομένην ἐν Ἀφρικῇ ἐκ τοῦ Σχίσματος τῶν ζηλωτῶν Δονατιστῶν, τῷ δὲ 324 ὅτε ἐγένετο μονοκράτωρ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν Μελιτιανῶν³. Παρὰ ταῦτα δὲν ἐδίστασε κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις εἰς τὴν πολιτικὴν του ὑπὲρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὡς ἄνθρωπος πιθανῶς καὶ ὡς Αὐτοκράτωρ μεγαλοφυῆς ἀντελαμβάνετο οὐχὶ μόνον τὸ ὕψος τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας,

1. Ὁ Τερτυλλιανὸς ὁ πρῶτος Λατῖνος Θεολόγος καὶ πατὴρ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησιᾶς. Γραμματείας εἰσήγαγε νομικοὺς ὅρους καὶ νομικὴν διαπραγματεύσιν. Ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία αὐτοῦ ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς Θεολογίας τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀμβροσίος ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Αὐγουστίνου, περὶ οὗ ἰδὲ νῦν Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησι. Ἱστορίαν, 1948. Ἡ περίφημος συγγραφὴ *De civitate Dei* = περὶ τῆς Πολιτείας τοῦ Θεοῦ μετεφράσθη ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ Δελεζίου. Βιβλιογραφίαν περὶ Τερτυλλιανοῦ, Ἀμβροσίου καὶ Αὐγουστίνου ἰδὲ παρὰ Altaner, σελ. 122]134, 329]41 καὶ 364-98. Πρβλ. Hessen, *Patristische und Scholastische Philosophie* σελ. 83 ἑξ. W. Kamlah: *Christentum und Geschichtlichkeit* (Untersuchungen zur Entstehung des Christentums und Augustinus «Bürgerschaft Gottes» 1951³ σελ. 133 ἑξ. Schneider, *Geistesgeschichte des Christentums I*.

2. Πρβλ. Β' μέρος τοῦ παρόντος.

3. H. Lietzmann: *Die Kirche als Problem des Staates*, ἔνθ' ἄνωτ. Vogt. Constantin der Grosse und sein Jahrhundert 1949 σ. 178-183 καὶ 192 καὶ 187, 196-207, 213 ἑξ. 254, 268, 275 καὶ βιβλιογραφίαν σελ. 288-9. Ostrogorsky ἔνθ' ἄν. σ. 40-42 καὶ 44. Ἀμάντου, Εἰσαγ. εἰς Βυζ. Ἱστορίαν² σ. 141 ἑξ. Βασ. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 126-132, 157-170.

ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν, τὴν θεμελιουμένην ἐπὶ τῆς ἐνότητος αὐτῆς ἐν Χριστῷ. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγει περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ἀλλοίωσιν γὰρ μεγάλην ἡμῖν οὗτος εἰργάσατο καὶ πραγμάτων μεταβολὴν καὶ μετάστασιν»¹. Τῷ 325 ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ Σύνοδος διεκήρυξεν: «Ἐνὸς σώματος ὄντος τῆς Καθολικῆς κατὰ πάντα τρόπον Ἐκκλησίας, καὶ ἐν διαφόροις τόποις ὧσιν αἱ τῶν συναγωγῶν σκηναί»². Αἱ ἔννοιαι ἐνότητος καὶ εἰρήνης κυριαρχοῦσιν ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου. Ὅτε λοιπὸν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία διὰ τοῦ ἔργου τῆς συνεφιλιούτου πρὸς τὸν ἀκμάζοντα Ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν καὶ προσελάμβανεν ἐξ αὐτοῦ χρήσιμα ζωτικά στοιχεῖα καὶ συνεκέντρον ἠθικὰς κοινωνικὰς δυνάμεις εἰς ὅλην τὴν Οἰκουμένην, ὁ Μεγ. Κωνσταντῖνος ἐξῆγε τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ Μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ Αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ ἀρνητικὰ καὶ θετικά. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ στηρίξῃ τὴν ἐνότητα τοῦ Imperium Romanum εἰς τὴν ἐνότητα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω δὲ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐνότητα προσέδιδε πνευματικὸν βάθος. Ἡ ἀπόφασίς του νὰ ὀδηγήσῃ τὸ Imperium Romanum ἀπὸ τῆς ἀνεξίτηθροσκειας εἰς τὴν πλήρη συμφιλίωσιν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν ἐσήμαινε τελικῶς ἐκχριστιάνισιν τοῦ ὑπερρφάνου Οἰκουμενικοῦ Κράτους τῆς Ρώμης. Ἡ τελικὴ σύνθεσις Ἑλληνισμοῦ, Χριστιανισμοῦ καὶ Ρωμαϊκοῦ Κράτους³, ἔχοντος ἔδραν νέαν ἐξ ἀρχῆς χριστιανικὴν πρωτεύουσαν, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἔργον τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ ἀληθῶς καθολικοῦ πνεύματος τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Αὕτη ἡ στροφή ἀποτελεῖ μετὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς ΚΠόλεως ἀποφασιστικὴν καμπὴν ἐν τῇ παγκοσμίᾳ ἱστορίᾳ. Ὁ Δ' αἰὼν, ἄξιος νὰ μελετηθῇ εἰσέτι, ἐνεκαίνισε τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ Κράτους τῆς Ρώμης εἰς Χριστιανικὸν Βυζαντιακὸν Κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ὅθεν νέος μέγας παράγων εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: τὸ Κράτος.⁴ Νέοι ὅροι ἐδημιουργήθησαν ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Δ' αἰῶνος, οἵτινες ἔθετον αὐτὴν πρὸ παλαιῶν καὶ νέων προβλημάτων.

1. Migne 55, 183. Περβλ. καὶ 35, 301· ὁμοίως 59, 394. 60, 162 καὶ 49, 37 καὶ 10. Τζωρτζάτου Βαρνάβα: Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ (Diss.) 1952 σ. 103 ἐξ. Ἰδὲ καὶ Μ. Βασίλειον: Migne 25, 189 c.c. ὡς καὶ ὁ Γρ. Θεολόγος, ἐν Migne 35, 657. A B. ὡς καὶ 664.

2. H. G. Opitz: Athanasius Werke III, 1. Urkunden zur Geschichte des Arianischen Streites 1934/5 σ. 36.

3. Ostrogorsky G., Geschichte des Byzant. Staates, München 1952² σ. 22 ἐξ.

4. Τὴν σπουδαιότητα τοῦ παραγόντος τούτου ἐξῆλθεν ἰδίᾳ ἡ Προτεσταντικὴ Ἱστοριογραφία. Ἰδὲ Schwarz: Kaiser Konstantin und die Christliche Kirche 1936². Ζακυθηνοῦ: Βυζάντιον 1951 σ. 29 ἐξ.

Α'. Σχέσεις πρὸς τὸ Κράτος.¹ Ὁ Κωνσταντῖνος ἠθέλησε νὰ εἶναι «ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός»· ἀλλὰ πάρασυρθεὶς καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν γεγονότων καὶ προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγητόρων ἀναιμείχθῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά ζητήματα πλέον τοῦ δέοντος². Ἐπακόλουθον ἦτο ἡ διαμόρφωσις τῆς ἰδέας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι «βασιλεὺς καὶ ἀρχιερεὺς» ἢ «ἱερεὺς». Ἀλλ' ἡ αὐτοτέλεια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ μὴ ὑποταγὴ αὐτῆς εἰς καθαρῶς κρατικούς σκοποὺς ἀπετέλει ἀναγκαιότητα ὑπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ οἰκουμενικῆς φύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπαγορευομένην, ἐνῶ ἡ συναλληλία ἐνυπῆρχεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἀρχῶν ὅς εὐρίσκομεν ἐν τῷ 61ῳ κεφαλαίῳ τῆς Α' Κλήμεντος ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους³. Τὸ ἀπὸ τοῦ 313 ἀνακῦψαν περιώνυμον πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ ἐμφανίζεται ὀξύτερον κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα, ὡς πρόβλημα μορφῆς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (ἴδουσις τῆς Reichskirche)⁴. Τὸ καίριον σημεῖον τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κεῖται καθ' ἡμᾶς ἐν τῇ διατηρήσει τῆς αὐτοτελείας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ δόγματος, ὡς βασικοῦ στοιχείου τῆς μορφῆς τῆς ἱστορικῆς Ἀποκαλύψεως. Ἐκεῖ εἰς τὸ δόγμα, φρονοῦμεν, ὅτι συνεκροῦσθησαν κατὰ βάθος ἡ ἐνότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ θεμελιουμένη ἐπὶ τῆς Ὁρθοδοξίας, πρὸς τὴν κρατικὴν, διότι οἱ Αὐτοκράτορες πολλάκις ἐπεδίωκον νὰ συμβιάσῃ τὴν ὡς ἄνω μνημονευθεῖσαν ἐνότητα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν φυσικῶς ὑπ' αὐτῶν ἐπιδιωκομένην ἐξωτερικὴν κρατικὴν. Εἰς ζητήματα ὅμως ἀρχῶν δὲν χωρεῖ συμβιβασμὸς διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅθεν τὸ Κράτος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ (451—680) ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς ἐνωτικῆς τοῦ πολιτικῆς εἰς βάρος τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέστη τὴν ἀναπόφευκτον διπλὴν ἥτταν, διότι 1) ἀπώλεσε τὰς Ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, Συρίαν καὶ Αἴγυπτον, τῶν μονοφυσιτῶν ἰθαγενῶν ὑποβοηθησάντων τὴν Ἀραβικὴν κατάστασιν, καὶ 2) ὑπεχρεώθη νὰ δεχθῇ τὴν Ὁρθόδοξον

1. Βασ. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, σ. 136-9. Norden: Staat und Kirche: II. Πουλτσα, Σχέσεις Ἐκκλ. Πολιτείας 1946. Π. Παναγιωτάκου: Σχέσεις Ἐκκλ. καὶ Πολιτείας. Γ. Κονιδάρη: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας σελ. 294-304 καὶ 438-521.

2. H. Lietzmann: Geschichte der Alten Kirche III 80 ἐξ. Baynes: Konstantine the Great and the Christian Church 1929. Hönn: K. Konstantin der Grosse. Leipzig 1945 ἐνθα καὶ βιβλιογραφία. C. Schneider: Geistesgeschichte des antiken Christentums, München 1954, τόμ. 1 σ. 729.

3. Τὴν ἐπαύριον τοῦ διωγμοῦ (96 μ.Χ.) τοῦ Δομιτιανοῦ ἔγραψεν ὑπὸ μορφὴν προσευχῆς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου: «Τοῖς τε ἀρχουσι καὶ ἡγουμένοις ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς σὺ Δέσποτα ἔδωκας τὴν ἐξουσίαν τῆς βασιλείας διὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ ἀνεκδιηγίτου Κράτους σου, εἰς τὸ γινώσκοντας ἡμᾶς τὴν ὑπὸ σοῦ αὐτοῖς δεδομένην δόξαν καὶ τιμὴν ὑποτάσσεσθαι αὐτοῖς, μηδὲν ἐναντιουμένους τῷ θελήματί σου κλπ».

4. H. Lietzmann, ἐνθ' ἄνωτ. III (1938) IV 1944. Heussi: ἐνθ' ἄνωτ. σ. 97.

ἄποψιν ἐν τῇ ΣΤ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. Ἐν τῷ ἀγῶνι διὰ τὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας ἐξέχουσαν καταλαμβάνουσι θέσιν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, ἐξ ὧν οἱ δύο, ἦτοι ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπρωταγωνίστησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Τριαδικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ δόγματος¹. Τοῦτο τὸ σημεῖον εἰσάγει ἡμᾶς εἰς τὸ:

Β' μέγα πρόβλημα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δ' καὶ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἦτοι τὸ τῆς ἐκ νέου διασώσεως τῆς βασικῆς ἱστορικῆς μορφῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ὀρθῆς διατυπώσεως τῆς Τριαδικῆς καὶ Χριστολογικῆς τῆς πίστεως, ἐξ ἧς ἐξαρτάται ἀπολύτως ὁ ἀπολυτρωτικὸς καὶ οἰκουμενικὸς χαρακτήρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πῶς ὁ Θεὸς ἔγινεν ἄνθρωπος; Ἰδοὺ τὸ μέγα ἐρώτημα ἐν ᾧ περικλείεται τῆς θείας Οἰκονομίας τὸ μυστήριον, δεδομένου ὅτι βάσις τῆς ἐν Χριστῷ Ἀπολυτρώσεως εἶναι ἡ ἐνανθρώπησις. Τὸ Τριαδικὸν καὶ τὸ Χριστολογικὸν δόγμα ἐν τῷ συνόλῳ των συνεζητήθη ἐν Ἀνατολῇ, διότι οἱ Ἕλληνες εἶναι κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ πνεύματος αὐτῶν Πλατωνικοί, ἐνῶ οἱ Χριστιανοὶ τῆς Δύσεως Ἀριστοτελικοί². Διὰ τοῦτο δὲ ἡ παράδοσις τοῦ Πλατωνισμοῦ παρέμεινεν ἰσχυρὰ καὶ αὐτὸς ὁ μυστικισμὸς τῶν Πατέρων ὠδήγει εἰς διαφέροντα ὄντολογικὰ καὶ θεωρητικά³. Ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ «Καθολικὴ Ἐκκλησία» ἀποφεύγουσα τὴν μονομέρειαν διεμόρφωσε τὸ δόγμα, Θεολογικὸν καὶ Χριστολογικὸν (ἡτο ζωτικὸν καθημερινὸν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς)⁴, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως, χρησιμοποιοῦσα ἐκλεκτικῶς ἐννοίας, ὅρους καὶ ἀντιλήψεις ἰδίᾳ ἐκ τῆς γονίμου Πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἀντιθέτως πρέπει νὰ σημειώσωμεν καὶ νὰ ἐξάρωμεν διατὶ κατεδίκασε τὰς αἱρέσεις⁵ ἐπειδὴ ἐν αὐταῖς ἐπεκράτει ἀπολύτως, ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν ἀληθειῶν τῆς Γραφῆς, μονομερῶς ἡ φιλοσοφία, δι' ἧς ἐπήρχετο παραμόρφωσις τῆς ἱστορικῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, ὥς αὕτη εὐρηται ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία

1. Μ. Βασιλείου: Κατὰ Εὐνομίῳ, περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος (κεφ. 30) καὶ Δογματικαὶ ὁμιλίαι. Γρηγ. τοῦ Θεολόγου 5 Θεολογικοὶ Λόγοι (Migne 36, 12-213). Μπαλάνου: Πατρολογία σ. 289 καὶ Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 180. Heussi: ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 102. Βιβλιογραφίαν. καὶ βραχυτάτην ἔκθεσιν τῆς Δογματικῆς Διδασκαλίας τῶν 2 Πατέρων εὐρίσκει τις ἐν ταῖς Πατρολογίαις Μπαλάνου, Bardenhever καὶ Altaner: Patrologie 1950² σ. 252-5 καὶ 258-60.

2. Μπερδιάγιεφ, ἐνθ' ἄνωτ. 348 ἐξ. Κ. Λογοθέτου: Φιλοσοφία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Μέσου Αἰῶνος.

3. Μπερδιάγιεφ, ἐνθ' ἄνωτ. 353.

4. Πρβλ. τὰ σχετικὰ χωρία ἐν Δ.Σ. Μπαλάνου: Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των. Ἐν Ἀθήναις 1926 σ. 5-6. Εἰς τὸν λόγον περὶ Δόγματος ἦτοι, περὶ Θεολογίας καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων ἢ κατὰ ἐπισκόπων, ὁ Γρηγ. ὁ Ναζιανζηνὸς ἐλέγχει τὴν πρὸς τὰς δογματικὰς συζητήσεις ροπὴν τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, οὓς κατηγορεῖ ἐπὶ γλωσσαλγίᾳ (κεφ. 1ον) καὶ ὅτι γίνονται «αὐθημερινοὶ σοφοί» καὶ αὐτοχευροτόνητοι θεολόγοι.

δρῶσα μετὰ πνευματικῆς αὐτοτελείας ἐν ταῖς Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις, ἐν αἷς συνεδυάζετο ἡ ἐλευθερία τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος μετὰ τῆς αὐθεντίας, ἀπέκρουσε τελικῶς τοὺς ἱκανοὺς διαλεκτικούς ἀντιτριαδικούς Μοναρχιανούς, τοὺς στηριζομένους εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, διὰ τῶν κορυφαίων, οἵτινες ἦσαν μαθηταὶ τῆς σχολῆς τοῦ μαθηματικοῦ Γαληνοῦ καὶ ἡσχολοῦντο περὶ τὴν Γεωμετρίαν¹. Δεύτερον ἀπέκρουσε τὴν λαϊκῆς προελεύσεως ἀντιτριαδικὴν θεωρίαν τοῦ Σαβελλιανισμοῦ, τὴν χρησιμοποιοῦσαν ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν φυσικὴν καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ φιλοσόφου Ἡρακλείτου καὶ τὴν λογικὴν τῶν Στωϊκῶν². Ὁ Τερτυλλιανὸς καίτοι ἀντιπαθὼν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐχρησιμοποίησε τὴν Στωϊκὴν διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν αἱρέσεων. Τρίτον ἀπέκρουσε τοὺς Ἀρειανούς στηριζομένους εἰς τὴν Ὠριγενιστικὴν περὶ ὑποταγῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου διδασκαλίαν καὶ τὴν νεοπλατωνικὴν περὶ αὐτοῦ ἄποψιν, ἀναπτυχθεῖσαν διὰ τῆς Ἀριστοτελείου διαλεκτικῆς³. Ταῦτα ἐπετεύχθησαν τελικῶς διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἐλευθερίας καὶ αὐθεντίας, ἐφ' ᾧν ἡδραιώθη τό τε ἀδιάπτωτον τ. ἔ. ἀλάθητον τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἡ βαθμὴδὸν διαμορφουμένη συνειδήσις τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ ὁρθοῦ⁴.

Τὸ ἔργον τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τοῦ Ἀθανασίου, τοῦ μὴ

1. Παρ' Εὐσεβίῳ V, 28, 13 ἀναγινώσκομεν ἐξ ἀγνώστων ἐκκλ. συγγρ. «Γραφὰς μὲν θείας ἀφόβως ῥεραδιουργήκασιν, πίστεώς τε ἀρχαίας κανόνα ἠθετήκασιν, Χριστὸν δὲ ἡγνοήκασιν, οὐ τί σὶ θεαὶ λέγουσι γραφαί, ζητοῦντες, ἀλλ' ὁποῖον σχῆμα συλλογισμοῦ εἰς τὴν τῆς ἀθεότητος σύστασιν εὗρεθῇ, φιλοπόνως ἀσχοῦντες. Κἂν αὐτοῖς προτείνῃ τις ῥήτὸν γραφῆς θεϊκῆς, ἐξετάζουσιν πότερον συνημμένον ἢ διευευγμένον δύναται, ποιῆσαι σχῆμα συλλογισμοῦ καταλιπόντας δὲ τὰς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Γραφὰς γεωμετρίαν ἐπιτηδύουσιν, ὥς ἂν ἐκ τῆς γῆς ὄντες καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλοῦντες καὶ τὸν ἄνωθεν ἐρχόμενον ἀγνοοῦντες. Εὐκλείδης γοῦν παρὰ τισιν αὐτῶν φιλοπόνως γεωμετρεῖται, Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Θεόφραστος θαυμάζονται. Γαληνὸς γὰρ ἴσως ὑπὸ τινων προσκυνεῖται...» Ὅθεν διώρθουν καὶ τὰς Ἀγ. Γραφὰς, ὥς προκύπτει ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν ἀντιγράφων τῶν «Ἀσκληπιάδου τοῖς Θεοδότου». Πρβλ. καὶ Kirsch: Kirchengeschichte I 1930 σ. 279-285. Χρυσ. Παπαδοπούλου (ἐκ τῶν καταλοίπων ΙΑ) ἐπιμελ. Γρ. Παπαμιχαήλ: Ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἐν Ἀθήναις 1954 σ. 5.

2. Ὠριγ. εἰς Ἰωάν. εἰς τόμ. 2 κεφ. 2. Τερτυλ. Adv. Prax. κεφ. 2. Ἀθανασίου. Ἐπιστολή, ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος κλπ. κεφ. 7. (Migne 25, 465 ἐξ.). Novatian: de Trin. κεφ. 30 καὶ Τερτυλ. Adv. Prax. κεφ. 3. Εὐσεβ. VII 25 ἐξ. Kirsch, ἐνθ' ἄνωτ. καὶ Βιβλιογραφίαν παρὰ Heussi, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 65-6 πρβλ. σ. 73-4.

3. Χρυσ. Παπαδοπούλου: ἐνθ' ἄνωτ. σ. 15. Πρβλ. Georg. Cront, La Lutte contre l'hérésie en Orient jusqu' au IXe siècle Péres, Conciles, empereurs. Paris 1933 καὶ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου: Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία 1955 σ. 40 ἐξ. 42. De Ghellink, Patristique et Moyen âge III 1948, 245-38 (Dialektik in der arian Kämpfe).

4. Περὶ τῆς Συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἔχομεν νῦν τὴν πρώτην μελέτην τοῦ καθηγητοῦ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Ἐν Ἀθήναις 1954.

σοβαρῶς ὑπὸ φιλοσοφικῆς προπαιδείας προπαρεσκευασμένου, ἐξησφάλισε τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ Θεολογικοῦ Δόγματος, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς θείας περὶ τοῦ ἀνθρώπου οἰκονομίας τ. ἔ. τῆς Ἀπολυτρώσεως¹. Τέταρτον ἀπέκρουσε κατὰ τὴν Β' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τὴν νεοπλατωνικὴν περὶ ἀνθρώπου τριχοτομίαν ἐφαρμοσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλιναρίου². Ὁ ἰδυὼν νοῦς εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ ἡ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας, ὡς θεματοφύλακος τῆς ἐν τῇ Γραφῇ καὶ τῇ παραδόσει πίστεως. Ἡ φιλοσοφία ἦτο τὸ μέσον, ὅπερ ὁ γόνιμος νοῦς τῶν πλατωνιζόντων ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (Altaner: Patrol. 1950 σ. 93) θεολόγων³ ἐχρησιμοποιοῖ ἐκλεκτικῶς καὶ προσήμοζε πρὸς τὰς ἀληθείας τῆς Γραφῆς. Τὸ ἀντίθετον ἀπολύτως συνέβη εἰς τὴν αἵρεσιν. Νομίζω ὅτι ἀκριβολογοῦμεν ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία θεολογεῖ γραφικῶς καὶ φιλοσοφοῦσα πλατωνίζει ἀναγκάως ἐκλεκτικῶς. Διὰ τοῦτο ἐστάθη μεταξὺ τῶν δύο Σχολῶν τῆς ἀριστοτελιζούσης Ἀντιοχειανῆς καὶ τῆς πλατωνιζούσης ἢ νεοπλατωνιζούσης Ἀλεξανδρειανῆς⁴. Ἀλλὰ μήπως ἡ θεολογία αὐτῆς ἀπετέλει λογικοποίησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀπλῆς πίστεως; Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Μ. Βασίλειος: «οὐ γὰρ ἐλαττοῦται ἡ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἔκπληξις, ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται ἐξευρεθῇ· εἰ δὲ μή, ἀλλὰ τό γε ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων». (Migne 29, 25A)⁵. Καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει: «Ἀπὸ πίστεως ἡ ἐπίγνωσις, οὐκ ἀπὸ λογισμῶν» (Migne 62, 665). «Πίστει παραδεκτὰ τὰ τοιαῦτα μένει»

1. Harnack. Dogmengeschichte. Δημητροπούλου: ἐνθ' ἄνωτ. 110 ἔξ.

2. H. Lietzmann: Apollinaris von Laodicea und seine Schule, ἐν Texte und Untersuchungen. Tübingen 1904 σ. 233. Altaner: Patrologie σ. 270. Γερομχαλοῦ: Χριστολογία. Ἐν Ἀθήναις 1951 σ. 106. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία 1948 σ. 191. Ἀνδρ. Θεοδώρου: Ἡ Χριστολογικὴ Ὁρολογία καὶ Διδασκαλία Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδωρήτου Κύρου. 1955, σ. 12-15. Raven: Apollinaris 1923.

3. Arnou: Platonisme des Pères ἐν Dict. de Theol. Cath. 12, 2258/92. R. Arnou, De «Platonismo» Patrum Textus Rome 1935. Altaner: Patrologie 1950 σ. 163/4 (Διὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα) καὶ σελ. 170-74 (διὰ τὸν Ὠριγένη). Prestige L. Fathers and Heretics. London 1936. Τοῦ αὐτοῦ: God and the patristic thought, London 1936. Bigg Ch., The Christian Platonists of Alexandria 1913² Bardy, Clement d'Alexandrie 1927. De Faye, E. Origènes sa vie son oeuvre et sa pensée, 3 τόμοι, 1923-28. C. Schneider, Geistesgeschichte des antiken Christentums, II σ. 289-341. Τατάκη, Θέματα Χριστ. καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας, Ἐν Ἀθήναις 1952 σ. 147 ἔξ. Πρβλ. καὶ Heussi σ. 120.

4. Heussi σ. 69-71 σ. 138-139. Abramowiki, ἐν Zeit. f. Kirchengeschichte 47. (1928) σ. 305-24. E. Schwarz: Konzilstudien 1914. Χρυσ. Παπαδοπούλου: Ἱστορία τῆς Ἐκκλ. Ἀλεξανδρείας 1934 σ. 68-84, 165 ἔξ. καὶ 309. Τοῦ αὐτοῦ: Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1951 σ. 131 ἔξ.

5. Ἀλλαχοῦ λέγει «Πίστις, ἡ ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ψυχὴν ὡς συγκατάθεσιν εἰκονα· Πίστις οὐκ ἡ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις, ἀλλ' αἱ τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖαις ἐγγινομένη» (Migne σ. 30, 104 B).

(56, 166-7)¹. Ἀλλὰ τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἀπῆται ὁλόκληρον πραγματεῖαν ἵνα δειχθῇ ποία ἡ γνώμη τῶν Πατέρων περὶ τῆς ὀρθοδόξου σχέσεως Γνώσεως—Πίστεως (ἢ ἀποκαλύψεως) ἐν «Χριστῷ». Δι' αὐτοὺς ἄλλως τε ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο «Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει. Εἰ ἀνεδέξω τὸ εἶναι χριστιανός, ἐπείχθητι γενέσθαι ὁμοιος Θεῷ· ἐνδυσαι Χριστόν» (Βασ. Migne 30, 33 B).

Ἀλλὰ ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος εἶναι βαρυσήμαντος, λαμβανομένων ὑπ' ὅψιν καὶ τῶν περιστάσεων ὑπ' αἷς ἔδρασαν κατὰ τὴν 50ετίαν ἀπὸ τοῦ 360 περίπου μέχρι 407. Διότι τότε ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἧς ἀριστοὶ ἐκπρόσωποι ἦσαν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, ἐν τῇ προσπάθειά αὐτῆς ὅπως ἐπιβάλλῃ τὴν πίστιν τῆς Νικαίας συνεκρούετο πρὸς διαφόρους παράγοντας, ἥτοι 1ον) πρὸς τὸ μονομερὲς φιλοσοφικὸν πνεῦμα, ἐνισχυόμενον ὑπὸ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν καὶ ἐνίοτε ὑπὸ ἐθνικῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν διαφορῶν, αἵτινες ἐλάμβανον τὸ ἔνδυμα ἀριστευτικῆς διχογνωμίας². 2ον, πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τῶν Σχολῶν Ἀλεξανδρείας—Ἀντιοχείας³. 3ον) πρὸς τὴν ἐσφαλμένην περὶ τὰ πρόσωπα πολιτικὴν Ρώμης Ἀλεξανδρείας ἐν τῷ Ἀντιοχειανῷ σχίσματι, ὅπερ συνετάρασσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ 85 ἔτη (330—415)⁴. 4ον) πρὸς τὴν μονομέρειαν καὶ ἀνικανότητα αὐτοκρατόρων, ἐχόντων καὶ προσωπικὰς ἀντιλήψεις· καὶ ἐν τέλει 5ον) πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τῶν μεγάλων θρόνων (Ἀλεξανδρείας—Κων/πόλεως).

Ὁ πολιτικὸς παράγων ἦτο ἰσχυρότερος⁵. Ἐναντι τούτου διέθετεν ἡ Ἐκκλησία τὸ θάρρος τῶν Ὀρθοδόξων, οἷοι ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ

1. Πρβλ. Ι. Χρυσ. ἐν Migne 55, 459 καὶ 49, 265. Χαρακτηριστικὸν θεωρῶ τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου: «Εἰ γὰρ τοιοῦτον ἦν τὸ λεγόμενον, ὥς τῇ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν δυνάμει καταλαμβάνεσθαι, οὐδὲν ἂν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας διήνεγκε (κἀκεῖνοι γάρ, ὅπερ ἂν καταλαβεῖν ἐξισχύσωσιν, ἐκεῖνο εἶναι καὶ δοξάζουσιν), ἐπεὶ δὲ ἀνεπίβατός ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνους τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ἡ κατάληψις, τούτου χάριν ἡ πίστις ἀντὶ λογισμῶν γίνεται, τοῖς ὑπὲρ λόγον τε καὶ κατάληψιν ἑαυτὴν ἐπεκτείνουσα». (Migne 46, 901 C. Πρβλ. καὶ 57, 205).

2. Heussi ἐνθ' ἀνωτ. σ. 103 ἐξ. 137 ἐξ.

3. Παρθ. Πολάκη, Ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τοῦ πρωτείου τοῦ Ἐπισκόπου Κ)πόλεως (Ἀνάπτυον ἐκ τῆς Θεολογίας 1954).

4. Ὁ Ed. Schwarz ἔδειξεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ παράγοντος τούτου. Εἰς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς Ἱστορίας ἐξαίρεται ἡ σπουδαιότης τοῦ παράγοντος τούτου διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Πρβλ. Lietzmann: Gesch. der Alten Kirche τόμ. III καὶ IV. K. Müller: Kirchengeschichte 1^a 1941 καὶ K. Heussi, ἐνθ' ἀνωτ. Οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν ἀποψιν, ὅτι ἐν Βυζαντίῳ ἐκυριάρχει εἰς τὰς σχέσεις Ἐκκλ. καὶ Πολιτείας ὁ Καισαροπαπισμὸς ἐνισχύουν ὑπὲρ τὸ δέον τὴν ἀποφασιστικὴν σημασίαν τοῦ παράγοντος: Κράτος Πρβλ. Γερ. Κονιδάρη: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας, ἐνθα ἐκτίθενται αἱ ἀρχαὶ νέας θεωρίας λύσεως τοῦ προβλήματος τῶν Σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ σ. 418 ἐξ.

Γρηγόριος, καὶ τὴν ἀποφασιστικὴν δύναμιν τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου¹. Ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματος ἀφώρα καὶ εἰς τὸ Κράτος, διότι τὰ δογματικὰ ζητήματα ἀπετέλουν προβλήματα τῆς ἡμέρας ἐν ὅλῃ τῇ αὐτοκρατορίᾳ. Τότε ἐν τῇ πολυμερεῖ συγκρούσει, ἔνεκα τοῦ Ἀρειανισμοῦ, δὲν ἐκινδύνευε μόνον ἀπλῶς μία Ἐκκλησία οὐδὲ δύο ἢ τρεῖς, ὥς ἔγραφον πρὸς τὴν Δύσιν οἱ περὶ τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον διαπρεπέστατοι ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ὅλοι «αἱ ἐν τῷ χαλεπῷ τούτῳ χειμῶνι περιπεσοῦσαι»². Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας εἶχε χειροτερεύσει ἐκ τῆς πολιτικῆς τῶν υἱῶν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, οἵτινες ἠκολούθησαν ἀντίθετον πολιτικὴν πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς των. Ὁ ἰσχυρότερος ἐξ αὐτῶν Κωνσταντῖος ὁ Β' ὑπῆρξεν ἀνώμαλος καὶ παθολογικὸς τύπος, καὶ ὁμὸς καὶ ἀπάνθρωπος ἡγεμὼν³. Εἰς τὰς δύο μερίδας τοῦ Ἀρειανισμοῦ (τῶν ἄκρων Ἀνομοίων καὶ τῶν μετριοπαθῶν Ὁμοιουσιανῶν), αἵτινες ἀντετάσσοντο πρὸς τὸ δόγμα τῆς Νικαίας, προσέθηκε διὰ τῶν φίλων του τὴν τρίτην αὐλικὴν μερίδα τῶν λεγογένων Ὁμοίων⁴. Τούτους ἐν τῷ Καισαροπαπισμῷ του ἐπέβαλεν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν (361).

Τὴν σύγχυσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπέτειναν ἀκολουθῶν τὰ μέτρα τοῦ ἱκανοῦ στρατιωτικοῦ ἀλλὰ ρωμανικοῦ νεοπλατωνικοῦ μυστικιστοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀνεδαφικοῦ πολιτικοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, ὅστις ἐνόμισεν ὅτι ἥτο δυνατόν νὰ στρέψῃ τὸν ροῦν τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ νὰ ἰδρῦσῃ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Χριστιανικῆς νεοπλατωνικῆς Ἐκκλησίαν⁵. Ὁ Ἰουλιανὸς θεωρῶν ἀσυμβίβαστον τὸν Χριστιανισμὸν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, οὗτινος χρήσιμα στοιχεῖα εἶχεν ἀφομοιώσει ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἐπεχείρει νὰ λύσῃ τὸν δεσμὸν ὅστις διαρκῶς καθίστατο ἰσχυρότερος. Διότι τῆς μορφῆς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας φορεὺς ἐν πολλοῖς ἦτο ὁ Ἑλληνισμός, ὅστις δι' αὐτῆς τότε ἀνεγεννᾶτο. Τὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ θεμέλια τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἐνώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐτέθησαν διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ⁶. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔζη μίαν νέαν περιόδον πνευματικοῦ

1. Γερ. I. Κονιδάρη : ἔνθ' ἀνωτ. σ. 516 ἔξ. Ὁ διακεκριμένος ἱστορικὸς W. Ensslin ἐν τῇ πραγματείᾳ του : Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius d. Grossen, ἐκτεθεῖσαν εἰς τὴν Βαυαρικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν τῷ 1953 (Sitz. B. Jahrg. 1953 Heft 2), παρέχει ἱκανὰ στοιχεῖα καὶ παρατηρήσεις χρήσιμους εἰς τὴν ἡμετέραν ἄποψιν.

2. Πολάκη, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 37.

3. Κ. Ἀμάντου : Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν 156. H. Lietzmann : Gesch. der Alten Kirche 3, 174-6.

4. Σωκράτ. Ἐκκλ. Ἱστορία 1, 8, 50. Σωζομ. 4, 22 καὶ 8, 21. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 173-185. Heussi, ἔνθ' ἀνωτ.

5. Γρηγ. Παπαμιχαήλ : Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης 1920.

6. Heussi σελ. 96. J. Geffcken : Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums 1920. Τοῦ αὐτοῦ : Kaiser Julianus (= Das Erben der Alten 8). J. Bidez, Julian der Abtrünnige, deutsch von H. Rinn 1940². I. Vogt. Kaiser

βάθους διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἱστορικῆς Ἀποκαλύψεως, Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ μερικῶς τῆς χάριτος τοῦ ἁπτικοῦ λόγου. Ὁ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἑλληνισμὸς εὐρίσκετο ὑπὸ πνευματικὴν ἔποψιν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς παρὰ κινήσεως, ὅπως λέγει ὁ Wilamowitz¹. Μόνον ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἦτο ἱκανὴ νὰ δώσῃ ὁμοῦ μετὰ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων νέαν ἐνότητα πνευματικοῦ καὶ ἡθικοῦ χαρακτῆρος καὶ διὰ τοῦτο βάθος εἰς τὴν φυλετικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων². Καὶ τὴν ἔδωκε διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν Κων/πόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, πέρας τῶν ὁποίων συνεκεντρώθη ὁ Χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς, ὅστις γενικώτερον ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἀν. Ρωμαϊκοῦ Κράτους³. Ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην 20ετίαν (360—381), καθ' ἣν ἐπεχειροεῖτο ἡ καταστροφὴ τοῦ ἔργου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου διὰ τῆς διασπάσεως τῶν δεσμῶν Ρωμαϊκοῦ Κράτους, Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκ τῶν ἔνδον συντριβῇ τῆς ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ δόγματι τῆς Νικαίας, διὰ τοῦ καθαροῦ Ὁρθολογισμοῦ τῶν νεοπλατωνικῶν Ἀρειανῶν, ὁ μὲν Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ μάρτυς τῆς Ὁρθοδοξίας, διὰ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 362 συνελθούσης τοπικῆς Συνόδου⁴, ἔθετε τὰς βάσεις τῆς ὁριτικῆς συντριβῆς τοῦ Ἀρειανισμοῦ, διὰ τῆς συνενώσεως τῶν Ὁμοιουσινανῶν καὶ Ὁρθοδόξων ἡ δὲ ξυνωρίς τῶν δύο τέως ἐν Ἀθήναις συμφοιτητῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἤρχιζε τὸ μέγα Θεολογικὸν αὐτῆς ἔργον.

Ἡ σύνοδος ἐκείνη εἰσηγήθη τὴν ἔνωσιν Ὁμοιουσινανῶν καὶ Ὁρθοδόξων καὶ τῶν μερίδων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας. Καὶ ἡ μὲν δογματικὴ ἔνωσις ἐπετεύχθη κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐπὶ τοῦ βραχὺ ζήσαντος Ὁρθοδόξου Αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ⁵. Τότε δὲ ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ὁ

Julian und das Judentum. E. Stein: Geschichte des spätrömischen Reiches I. Wien 1928. Εἰς τὴν σελίδα 145 τῆς Dissert. τῆς Ilse Peters: Die Germanenpolitik der Kaiser Konstantius und Julian im Rahmen der römischen Reichspolitik des IV. Jahrh. ὑπάρχει πλουσία βιβλιογραφία.

1. Der Glaube der Hellenen τόμοι 2. M. Nilsson: Geschichte der griechischen Religion II 1950 σ. 673 ἐξ. καὶ 681 ἐξ.

2. Γερ. Ι. Κονιδάρη: Ἡ Χριστ. Ἑλλάς, Ἐν Ἀθήναις 1951 σ. 25.

3. Γερ. Ι. Κονιδάρη: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ Δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἐν Ἀθήναις 1948 σ. 7 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, σ. 11 ἐξ.

4. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία, σελ. 182. Παρθ. Πολάκη: ἔνθ' ἄν. σ. 27 ἐξ.

5. Τὴν ἱστορίαν τοῦ Σχίσματος τούτου ἰδὲ παρὰ Σωκρ. Β, κεφ. μγ. - μδ. Δε-ἱ Θεοδ. Ι, 21 καὶ Πολάκη, αὐτόθι σελ. 22 ἐξ. ἐνθα ἐκτενεστέρα ἐξέτασις τοῦ Ἀντιοχειανοῦ Σχίσματος μετὰ τῆς σχετ. μνείας τῶν πηγῶν καὶ βιβλιογραφίας. F. Cavallera: Le schisme d'Antioche, Paris 1905, H. G. Opitz: Zeitfolge der Arian. Streites Zeit. N. W. 33 σ. 154. Τὸ σχίσμα ἔσχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν καθάραισιν τοῦ Ἀντιοχείας Εὐπαθίου, ἐκ τῶν πρωτοεργατῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, ὅστις ἀπεκάλυψε τὸν κίνδυνον τὸν ὁπλῶν διέτρεχεν ἡ Ὁρθοδοξία, ἐλεκε τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Νικομη-

Γρηγόριος ἐπελαμβάνοντο ταυτοχρόνως τοῦ ἔργου τῆς ἀναδείξεως τῆς χρησιμότητος τῶν ἀγαθῶν στοιχείων τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας, ὁ μὲν διὰ τῶν στηλιτευτικῶν του λόγων¹, ὁ δὲ διὰ τῆς περιφήμου ὁμιλίας του πρὸς τοὺς νέους «ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων»². Οἱ εἰρημένοι ἀποκρούσαντες ὅτι τὸ Ἑλληνίζειν σημαίνει ἀκολουθεῖν κατὰ πάντα τοὺς Ἕλληνας, ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ Ἕλλην λόγος δὲν ταυτίζονται πρὸς τὴν Ἑθνικὴν Ὀρησκείαν καὶ ὑπέδειξαν ὅτι οἱ Ἑλληνίζοντες Θεολόγοι ἦσαν ἐκλεκτικοί. Ὁ Μέγας Βασίλειος καθώρισε τοῦτο τὸ σημεῖον εἰπών: «καθάπερ τῆς ροδωνιάς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερόν φυλαξόμεθα»³.

Τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, τὰ ἀνευρισκόμενα εἰς

δείας Εὐσεβίου (328) καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δι' ἀνειλικρινοῦς δηλώσεως (Πολάκη σ. 22), καὶ τῆς στάσεως τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Εὐσταθίου κατηγοροῦν τοῦτον ἐπὶ Σαβελλιανισμῷ, διό καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ Συνόδου ἦν συνήγαγεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ Εὐσέβιος ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας Νικομηδείας (Θεοδωρ. I, 8, 1 καὶ 21 καὶ Ἀθαν. Migne 25, 697). Ὁ Εὐσέβιος ἐπέτυχε τὴν οὐσιαστικὴν κύρωσιν τῆς ἀποφάσεως κατὰ τοῦ δηθέν «μοιχοῦ καὶ τυράννου» ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἐξορίσαντος τὸν Εὐστάθιον εἰς Θράκην († πρὸ 337). Ἡ μετὰθεσις ἐκ Τύρου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀντιοχείας τοῦ ἡμιαρειανοῦ Παυλίνου (330) ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Σχίσματος, διότι μέρος τῶν ὀρθοδόξων, ἐφεξῆς καλουμένων Εὐσταθιανῶν, ἀπετέλεσεν ἰδίαν κοινότητα ὑπὸ τὸν πρεσβύτερον Παυλῖνον» (Θεοδωρ. I, κ. ἀ.), ἐνῷ ἡ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Παυλῖνον καὶ τοὺς διαδόχους του ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας (Χρυσ. Παπαδοπούλου: Ἱστορ. Ἐκκλ. Ἀντιοχείας, σελ. 172 ἐξ.) προσέκλινε πρὸς τὸν Ἀρειανισμόν. Ὁ Μελέτιος ἐξελέγη τῷ 360, εἶχε δὲ ὑπογράψει τὴν ἐκθεσιν πίστεως τῶν Ὁμοιουσιανῶν τῶν περὶ τὸν Ἀκάκιον (Σωκρ. Β, μδ), ἀλλ' εὐθὺς ἀμέσως ἀπέδειξεν ὀρθόδοξα φρονήματα (Πολάκη, σ. 27). Ἐπολεμήθη ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος Κωνσταντίου. Αἱ συνέπειαι ἦσαν θλιβεραί, ἔνεκα τῆς ἐχθρότητος τῶν δύο μερίδων τῶν Ὀρθοδόξων, τοῦ πρεσβυτέρου Παυλίνου ὑποστηριζομένου ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τῆς Δύσεως τοῦ Ρώμης Δαμάσου. Ὁ Λουκίφερ Καλάρεως ἐχειροτόνησε τὸν Παυλῖνον ὡς Ἀντιοχείας καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἀλεξ. τοῦ 362 τὸν ἀνεγνώρισε, ἀλλ' ἡ μεγίστη μερὶς τοῦ Μελετίου δὲν τὸν ἀνεγνώρισε (Πολάκη σ. 28 ἐξ.). Βασ. Ἐπιστολὴ 266.

1. Ἐν Migne Ἑλλ. Πατρ. 35, 531—721. Ἐν αὐτοῖς ὁ Γρηγ. ἐκφράζεται δριμύτατα κατὰ τοῦ ἀποθανόντος Ἰουλιανοῦ. Κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ Γρηγορίου (Migne 35, 244—304 καὶ βιβλιογραφίαν παρὰ Altaner, Patrol. σ. 259). Τῶν Ἐπῶν αὐτοῦ «διττὸς γέγονεν αὐτῷ σκοπός. Πρῶτον μὲν ὅπως τὴν ἄθεσμον Ἰουλιανοῦ τοῦ τυράννου νομοθεσίαν μειραιώδῃ καὶ ἀνίσχυρον ἀτελέγῃ κελεύουσιν μὴ μετεῖναι Χριστιανοῖς τῆς Ἑλλήνων Παιδείας (Περὶ τῶν ἐπῶν ἰδὲ νῦν Κυδωνίων Ἀγαθαγγέλου Πραγματεῖαν). H. Pinault, Le Platonisme de Greg. N. 1925. E. Fleury, Hellenisme et Christianisme S. Grég. et son temps 1930.

2. Ἐξεδόθη εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην τοῦ Πατρύου» ὑπὸ τοῦ ἀεμνήστου Ἀδ. Διαμαντοπούλου μετ' εἰσαγωγῆς Δημ. Σίμου Μπαλάνου.

3. Αὐτόθι σελ. 32.

τοὺς ποιητάς, λογογράφους καὶ ρήτορας, εἶναι προπαρασκευαστικά εἰς τὴν κατανόησιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, διὸ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία εἶναι θεο-
παινὶς τῆς «τελείας δεσποίνης» τ. ἔ. τῆς Χριστιανικῆς Παιδείας, τῆς ἀπο-
βλεπούσης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχῆς ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἀρετῇ, τῇ
ἀναγκαίᾳ διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐξαίρων
τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῆς ἐκπεσούσης Ἑλληνικῆς θρη-
σκείας καὶ τῆς ἀλληλεγγύως πρὸς ταύτην ἀποτολμηθείσης Παιδείας τοῦ
Ἰουλιανοῦ παρατήρει, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ διέσωσαν πᾶν ὅ,τι ἦτο χρήσιμον
ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τρία σημεία θέλω νὰ ἐξάρω ἐν τῇ ἀνελίξει ταύτῃ: 1ον) ὅτι πρέπει νὰ
ἐμβριθύνωμεν εἰς τὴν μέθοδον τῆς πλατωνιζούσης Θεολογίας τῶν Πατέρων
καὶ μάλιστα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, διότι εἶναι βασικῆς σπουδαιότητος διὰ
τὴν Καθολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὅταν αὕτη θεολογῇ. 2ον) ὅτι ἡ γενο-
μένη ἥδη ἐμβάθυνσις αὕτη εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἱστορικὴν Ἀποκάλυψιν καὶ
ἡ ἀνάδειξις τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἐπέτυχεν, ὥστε τοῦτο μὲν νὰ μὴ ἀποβῇ ἡ Γραφὴ
καὶ τὸ Δόγμα βάσις νέου τινὸς Ραββινισμοῦ, τοῦτο δὲ νὰ καταστῇ δυνατὴ
ἡ διηνεκὴς ροπὴ τούτων (τ. ἔ. τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ Δόγματος) ἐπὶ τὸν ὕψη-
λῆς στάθμης — νοητικῆς καὶ τεχνικῆς — Δυτικὸν Πολιτισμόν. 3ον) ὅτι
ἡ ροπὴ αὕτη ἦτο καὶ εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς ἡθι-
κῆς στάθμης, ἣτις συνιστᾷ τὸν ἀληθῆ πολιτισμόν. Οἱ Πατέρες υἱοθέτησαν
τὴν Πλατωνικὴν ἀποψιν καθ' ἣν «πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης
καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται» (Μενέξ. 246 Ε).
Ἀλλ' ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν προσδίδει ἀπλῶς ζωὴν εἰς τὴν μορφὴν
τοῦ δόγματος, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς ἐλευθερίας «ἐν Χριστῷ», καὶ
ὅπως τὴν διεκήρυξε ταύτην ὁ Παῦλος (Β' Κορ. 3, 17) καὶ παρέστησαν ποι-
κιλοτρόπως οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ δὴ ἡ Γρηγόριος ὁ Νανιᾶζηνὸς ἐν τῷ Α'
Θεολογικῷ αὐτοῦ λόγῳ: «φιλοσόφει μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης,
περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδό-
σεως, Χριστοῦ παθημάτων· ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυχάνειν οὐκ ἄχρη-
στον καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον!». Ἡ ἐν φιλελευθέρῳ πνεύματι ἀνά-
πτυξις ἐπολλαπλασίαζε τὴν ἱκανότητα τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀμυνθῇ ἐπιτυχῶς
καὶ νὰ διατηρήσῃ τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά τῆς ἀπολύτου θρησκείας
τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς «λογικῆς λατρείας».

Ὁ πολλαπλασιασμὸς ὁμῶς τῶν τύπων καὶ τῶν συμβόλων, δι' ὧν ἡ
πλημμυροῦσα Χριστιανικοῦ φωτὸς καὶ συναισθημάτων ψυχὴ ἐκφράζει τὸ
νόημα τῆς πίστεως καὶ τὴν εὐσέβειαν της, περιέκλειε τὸν κίνδυνον νὰ κατα-
στήσῃ τὰ ἀντικείμενα τῆς τέχνης (τότε δ' ἤκμαζε προνοία τῆς Ἐκκλησίας

1. Π. Μπρατσιώτου: Αὐθεντία καὶ Ἐλευθερία ἐν τῇ Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐν
Ἀθήναις 1931 καὶ Χρ. Ἀνδρούτσου: Συμβολικὴ, 1930 σ. 26-35 καὶ 341.

κυρίως ἢ ἀρχιτεκτονικῇ) ἀντικείμενα τῆς λατρείας¹. Ἡ μεταβολὴ τῆς πνευματικῆς λατρείας μόνον εἰς ὕλικὴν θὰ ἦτο ἡ χειριστὴ ἐξέλιξις². Ἐντεῦθεν προέκυψεν ὁ δισταγμὸς ἐκκλησιαστικῶν τινῶν συγγραφέων καὶ Πατέρων

1. Γ. Σωτηρίου: Χριστιαν. καὶ Βυζ. Ἀρχαιολογία. Ἐν Ἀθήναις Α' 1942 σ. 30-4.

2. Αὐτόθι σ. 27 ἐξ. Οἱ Ἐκκλ. συγγραφεῖς Εὐσέβιος καὶ Ἐπιφάνιος ἐκ φόβου μήπως ὑποπέσουν οἱ χριστ. εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν ἦσαν κατὰ τῶν εἰκόνων, ὡς καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἑλβίας (303-12). Τὸ κεφάλαιον περὶ ἐξελίξεως τῆς λατρείας ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ εἶναι βαρυσήμαντον. Βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ θέματος εὐρίσκει τις παρὰ Σωτηρίου (ἐνθ' ἄνωτ.), Κ. Heussi σελ. 110-1 καὶ Φυτράκη: Δείψανα καὶ τάφοι μαρτύρων κατὰ τοὺς 3 πρώτους αἰῶνας. Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις εἰς ὅλα τὰ πεδία, ἡ συντελεσθεῖσα κατὰ τὸν δ' αἰῶνα καὶ ἡ ἀθρόα εἰσόδος εἰς τὴν Χριστ. Ἐκκλησίαν πολλῶν ἐθνικῶν κινουμένων οὐχὶ ἐξ ἁγῶν ἐλατηρίων πολυλάκεις προσέτι δὲ καὶ ἡ ἀνάγκη ἵνα ἡ Χριστ. Ἐκκλησία προσλάβῃ καὶ ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν ἐξ ἰσοῦ μεγαλοπρεπῆ πρὸς ἐκείνην τῶν περικαλῶν ναῶν τῶν ἐθνικῶν, ὥστε νὰ προσελκύῃ αὐτοὺς συνέβαλεν εἰς τὴν οἰκείωσιν, μετὰ τροποποιήσιν καὶ διαμόρφωσιν, στοιχείων τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ συνηθειῶν τῶν νέων πιστῶν. Καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας, ὡς τῆς πνευματικωτάτης τῶν θρησκειῶν, ἀπεδέχθησαν παραλλήλως καὶ προήγαγον τὴν λαϊκὴν λατρείαν (ἰδὲ ἔργον Φυτράκη). Ἐν τούτοις δὲν ἀκριβολογεῖ ὁ Heussi (σ. 111) ἰσχυρίζομενος ὅτι «Ἡ μεταβολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἰς κρατικὴν καὶ ἡ πρὸς τὸν ἀναπτυσσόμενον πλοῦτον, ἰδίως τῶν κοινοτήτων τῶν μεγάλων πόλεων, ἀνταπεκρίνετο ἡ ἀνάπτυξις εἰς πλοῦτον καὶ μεγαλοπρέπειαν καὶ ὁ πάντοτε ἰσχυρὸς τόνισμός τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὴν λατρείαν. Διὰ τούτου ἐζητεῖ ἡ Ἐκκλησία νὰ εὐρίσκηται ἐν ἀμίλλῃ πρὸς τὴν λατρείαν τῶν ἐθνικῶν ναῶν καὶ τὴν ἐλκυστικὴν λατρείαν τῶν αἰρετικῶν (πολυτελεῖς Ἐκκλ. οἰκοδομαί, πολῦτιμα ἐκκλ. σκεύη, λειτουργικὰ ἄμφια τοῦ κλήρου, πλουσία διάπλασις τῆς λειτουργίας, ἔντεχον ἄσμα, πολυάριθμοι λαμπραὶ ἑορταὶ κλπ.). Διὰ τῆς εἰσορῆς μεγάλων ὁμάδων ἐθνικῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπερροφῆθῃ ἡ ἡδὴ κατὰ τὸν γ'. αἰ. καὶ ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ ἡ πολὺ ἐνωρίτερον παρατηρουμένη ἀπορρόφσις τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ Ἐθνισμοῦ. Πολυάριθμοι εἰς τὸ λαϊκὸν αἶσθημα ἀνεξίτηλοι καὶ ἰσχυρῶς ριζωμένοι ἐθνικαὶ παραστάσεις καὶ ἔθιμα ἐπέζησαν εἰς πολυτρόπους μεταμορφώσεις καὶ καλῦψεις, ἰδιαίτερος ἐν τῇ κατωτέρᾳ λατρείᾳ. Πρὸ πάντων ὁ ἐθνικὸς πολυθεϊσμός ὑφίστατο σχεδὸν ἀδιάκοπος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπερηυξήθη πολλὰ πλὴν τὰς παλαιότερας μορφᾶς τῆς χριστ. εὐσεβείας (οἱ ἅγιοι ἀντικατέστησαν τοὺς ἡρώας καὶ προστάτας πόλεων, ἑορταί, ἀφῆ κηρίων, θυμίαμα, ἑορταστικαὶ λιταναὶαὶ φίλημα τῶν εἰκόνων, γονυκλισία). Ἡ ἐμφάνισις ἀχειροποιήτων εἰκόνων ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος, ἐνθ' ἡ εἰκονολατρεία, κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Heussi (σ. 115), ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ε'. καὶ στ'. αἰῶνος». Ἡ ἀληθὴς οὐσία ὅμως τῆς πίστεως καὶ δὴ τῆς πνευματικῆς λατρείας παραγνωρίζεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς μονομεροῦς ἐξετάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Παλαιαὶ μορφαὶ θρησκευτικαὶ ἐπληρώθησαν νέου χριστ. περιεχομένου. Τὸ θέμα εἶναι μέγα. Εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως Ἐθνικῶν μορφῶν γενικῶς καὶ χριστ. λατρείας ὑπάρχει μεγάλη διαφωνία (ἰδὲ ἀντίθεσιν Πάλλα-Τρεμπέλα ἐν τῇ «Ἐνορία» 1955). Διὰ τὸ θέατρον ἰδὲ Βιβλιογραφίαν ἰδὲ καὶ παρὰ C. Schneider ἐνθ' ἄνωτ. καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ κεφάλαιον Μαγία καὶ δεισιδαιμονία (I σελ. 531-47), ἐνθα σημειοῦται ὅτι, ἐν τῶν παραδόξων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ μεταγενεστέρως Ἀρχαιότητος εἶναι ὅτι εἶναι διαπερασμένη ἀπὸ τὴν Μαγίαν. «Αἱ ἀνακαλύψεις τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων ἔδειξαν σχεδὸν ἀπεριόριστον ἔκτασιν μαγίας καὶ δεισιδαι-

πρὸς τὴν τέχνην τῶν ἐθνικῶν καὶ αἱρετικῶν (Κλήμης, Τερτυλλιανός, Εὐσέβιος, Ἐπιφάνιος, Αὐγουστίνος)¹. Ἄλλ' ὁ δισταγμὸς ὑπερενικήθη (ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἦσαν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων) διὰ τῆς σκέψεως, ὅτι ἡ τέχνη εἶναι χρήσιμος· ἵνα «καὶ οἱ μὴ εἰδότες γράμματα... μνήμην τε λαμβάνωσι τῆς τῶν γνησίως τῷ ἀληθινῷ Θεῷ δεδουλευκότων ἀνδραγαθίας καὶ πρὸς ἀμιλλαν διεγείρωνται τῶν εὐκλεῶν καὶ αἰοιδίμων στρατευμάτων». Ἀναμφιβόλως δὲ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἔξαρσις τοῦ πνευματικοῦ πυρῆνος τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως καὶ ἀνάλογος ἐκθεσις αὐτοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ ὑπὸ τὴν ροπὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀπετέλει ἄριστον μέσον κατὰ τῆς τάσεως τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας νὰ θεωρῇ τὰ ἐπουσιώδη ὡς οὐσιώδη. Ὅτε ἡ γόνιμος πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἔπαυσε, τότε ἐνεφανίσθη ἡ εἰκονολατρεία².

Ἄλλ' ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Δ' αἰῶνος εἶχε ἀνάγκην οὐχὶ μόνον τῆς διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐπεξεργασίας τῆς «ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως», ἵνα ἀποκρούσῃ τὸν ὀξὺν ἐξελληνισμόν τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ καὶ τοῦ καθολικοῦ πνεύματος, ὅπως στηρίξῃ τὴν ἐνότητα αὐτῆς ἐν τῇ Ὁρθοδοσίᾳ εἰς τε τὸ δόγμα καὶ τὴν διοίκησιν. Καὶ τῆς ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς μορφῆς τοῦ εἶναι, ἄριστοι ἐκπρόσωποι ἀνεδείχθησαν πρότερον μὲν ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος, εἶτα δὲ ὁ Χρυσόστομος.

Οἱ δύο πρῶτοι ἔδρασαν κατὰ τὴν ἐξαιρετικῶς κρίσιμον εἰκοσαετίαν ἀπὸ τοῦ 360-381, ὅτε «ὁ ἐμπρησμὸς τῶν αἱρέσεων» καὶ τὰ «κοινὰ βδελύγματα» αὐτῶν διήρπαζον τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπισκοπῆς. Οἱ ἱστοριογράφοι ὁμιλοῦν περὶ Ἀρειανίζουσης Ἀνατολῆς καὶ Ἀθαναζούσης Δύσεως. Τὴν μικρὰν ἀνάπαν-

μονίας παντὸς εἶδους. Ὁ Χριστιανισμὸς μόλις ἠδυνήθη νὰ μεταβάλλῃ τι ἐν τούτῳ· τουναντιὸν ὁ ἴδιος ὑπέπεσεν εἰς τὴν μαγίαν... Διὰ τὸν Χριστιανισμόν ἡ ὁδὸς ἐδείκνυτο διὰ τῆς ΚΔ. Ἐξ αὐτῆς ἦτο ἀδύνατος πᾶσα μαγία, ἥτις ὠκοδόμει ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν τύχην» κλπ. Τὰ ζητήματα, ἅτινα τίθενται ἐνταῦθα ἔχουσιν ἀνάγκην ἐρεῦνης. Σημειοῦται ὅμως διὰ τὰ θέματα ἀρχῆς: 1ον) ὅτι πρέπει νὰ γίνεται σαφὴς διάκρισις ἀποδοχῆς ἐξωχριστιανικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν μορφῶν καὶ περιεχομένου· 2ον) ἐξέτασις ποία εἶναι ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας (ἰδὲ π.χ. ἀπάντησις τῆς Ζ'. Οἰκουμ. ἐπὶ τῆς κατηγορίας περὶ εἰδωλολατρίας διὰ τῶν εἰκόνων)· 3ον) ὅτι ἡ λαϊκὴ θρησκευτικὴ διαφυλάσσει «τὸ αἰώνως πρωτόγονον», δι' ὃ καὶ ἡ θρησκευτικὴ Λαογραφία εἶναι βαρυσήμαντον κεφάλαιον τῆς ὅλης Λαογραφίας πολύτιμον εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν χριστ. θεολόγων· πρβλ. Γερ. Ι. Κονιδάρη εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἰστ. Ἑλλ. ἐν τῷ Α'. τόμῳ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) κλπ.... Χρειάζεται ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος ἐν τῇ ἐκκλ. γραμματείᾳ.

1. E. Lucius: Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche 1904. F. Pfister: Der Reliquienkult im Altertum 2 τόμοι 1910-12. H. Delehaye, Les origines du culte des martyrs 1933³. W. Ellinger: Die Stellung der Alten Christen zu den Bildern in den ersten vier Jahrh. 1930.—F. Gerke, Christus in der spätantiken Plastik 1940. Γ. Σωτηρίου, Χριστ. καὶ Βυζ. Ἀρχαιολογία. Α. 1942 σ. 26 ἐξ.

2. Γερ. Κονιδάρη, Μαθήματα σελ. 296 καὶ 486 ἐξ. Heussi σελ. 113, 115.

λάν ἐκ τῆς διώξεως τῶν Ὁρθοδόξων ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, κατὰ τὴν βραχυτάτην βασιλείαν τοῦ Ἰοβιανοῦ, διεδέχθη ἡ ἐποχὴ τῆς ἀτυχοῦς βασιλείας τοῦ ἀνοήτου στρατιωτικῶς καὶ ἀμορφώτου Οὐάλεντος, ἀρειανίζοντος¹, ὑποστηρικτοῦ τῆς αὐλικῆς ἀρειανικῆς μερίδος τῶν «Ὁμοίων», καθ' ὃν χρόνον διὰ νεοπλατωνικῆς θεωρίας τοῦ Ἀπολλίναριου, εἰσηγουμένου καὶ τὴν τήρησιν τῶν Ἰουδαϊκῶν διατάξεων, ἐτίθετο ἐν ἀμφιβολίᾳ ἡ περὶ Θείας Οἰκονομίας διδασκαλία, διὰ τῆς μειώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ ἡγέται τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶχον καθῆκον νὰ ὑπερασπίσωσι καὶ πάλιν τὴν ἱστορικὴν μορφήν τῆς Ἀποκαλύψεως ἔναντι τῶν μονομερῶν φιλοσοφικῶν αἰρέσεων καὶ τῶν ἐπεμβάσεων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας οἱ αὐτοὶ ἡγέται ἠγωνίζοντο ἔναντιον τῆς ἐσφαλμένης ἐκκλ. πολιτικῆς τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας ὑπὸ τὸν ἄνδρα, ὃν ἐτίμων ὡς ὀρθόδοξον, καὶ διὰ τῆς φιλίας αὐτῶν, οἱ 3 Καππαδόκαι. Ἐννοῶ τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον, προσχωρήσαντα μετὰ τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος τῶν Ὁμοιουσιανῶν εἰς τὴν Νέαν Ὁρθοδοξίαν τοῦ Μ. Ἀθανασίου (σύνοδος Ἀλεξανδρείας 362)². Ὁ Μελέτιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπετέλεσαν τοὺς τελευταίους μεγάλους στύλους τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς Νικαίας ἐν Ἀνατολῇ³. Ὅθεν εἰς αὐτοὺς ἐστηρίχθη ὁ Μ. Θεοδόσιος ἐν τῇ πολιτικῇ του ὑπὲρ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας⁴. Ἀμφότεροι προήδρουν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις ἐδικαίωσε τὰς ἐλπίδας τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου περὶ θριάμβου τῆς Ὁρθοδοξίας. Οἱ 3 Καππαδόκαι προσήνεγκον τότε μεγάλην ὑπηρεσίαν, συντέλεσαντες εἰς τὴν ἐπάνοδον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν σαφῆ καὶ τοὺς ὅρους «ὁμοούσιος» καὶ «ὑπόστασις» καλῶς ἐρμηνεύουσιν ὁρολογίαν τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογίας τοῦ Γ' αἰῶνος περὶ τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος «μία οὐσία ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν»⁵. Ἀπὸ τῆς ἐκφράσεως

1. Κ. Ἀμάντου: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζ. Ἱστορίαν. ² σελ. 169. Βασ. Στεφανίδου, 133 καὶ 181. Ἐκκλ. Ἱστορία. A. Nagl, Real-Enc. VII. A. S. 2132 ἐξ. W. Ensslin, Religionspolitik Theodosius d. Gr. σ. 8.

2. Πολάκη, ἔνθ' ἄνωτέρω σ. 54.

3. Παρθ. Πολάκη: ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 41-42 Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου: Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας σελ. 51.

4. Πολάκη, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 51. Ensslin, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 15, 23. H. Lietzmann. IV, ἐξ. 20. 27. 31.

5. Β. Στεφανίδου. Ἐκκλ. Ἱστορία, σελ. 179-81. Ἡ δυσμενὴς στάσις τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπήμβλυνε πολλοῦ τὰς ἀντιθέσεις τῶν Χριστιανικῶν μερίδων καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν προσέγγισιν τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Ἡρθθησαν αἱ παρεξηγήσεις καὶ ἡ δυσπιστία μεταξὺ ἀμφοτέρων. Πρὸ τοῦ ἔτους 360 διὰ πρῶτην φοράν ὁ ὅρος «ὑπόστασις» ἔπαυσε νὰ ἔχῃ καὶ τὴν σημασίαν «οὐσία» διεμορφώθη δὲ ἡ ἀνωτέρω φράσις, ἥς συντάκτης ἐθεωρήθη ἐν τῶν ἐπομένων τριῶν προσώπων: ὁ Κορδοῦης Ὁσιος (Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστ. 3, 7, 12), ὁ Δίδυμος Τυφλὸς (περὶ Τριάδος 3 βιβλία ἐργ. μετὰ 379 καὶ τὸ α' Γρηγ. Ν ἀποδ. κατὰ Ἀρείου καὶ

ταύτης εἶχεν ἀπομακρυνθῆ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν Α΄ Οἶκ. Σύνοδον ὑπὸ τὴν ροπὴν τῆς Δύσεως. Τότε ὁ Βασίλειος εἰδικώτερον ἐνεφανίσθη οὐχὶ μόνον μετ' ἀπαραιμίλλου θάρρους ἐναντι τῶν Πνευματομάχων¹ καὶ τοῦ ἀρειανίζοντος Οὐάλεντος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκκλ. πολιτικὸς πλήρης καθολικοῦ πνεύματος. Τοῦτο εἶχεν κληρονομήσει ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας Ἐκκλησίας αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς δράσεως τῆς ὁμόρου Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας. Ἐνεφανίσθη λοιπὸν τότε οὐχὶ μόνον ὡς μέγας θεολόγος ἐμβαθύνων καὶ εἰσφέρων εἰς τὴν ὀρθόδοξον λύσιν τῶν προβλημάτων τοῦ Τριαδικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀσκῶν ἐν οἰκουμένῳ πνεύματι (ἐκδηλουμένῳ ἐν τῇ ἐνόητι φρονήματι καὶ ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης καὶ ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὰς θλίψεις τῶν ἐν χειρίσταις καὶ θλιβεραῖς περιστάσεσιν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν), τὰ καθήκοντα ἡγέτου τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, αἵτινες ἐταράσσοντο ἐκ δογματικῆς ἀναρχίας. Ὁ διαπρεπὴς τῆς Καισαρείας ἐπίσκοπος ἤσκει τὰ καθήκοντα ἡγέτου, ἐφ' ὅσον ὁ μὲν Ἀντιοχειανὸς θρόνος ἦτο ἐμπερίστατος (ὁ Μελέτιος ὡς Ὁρθόδοξος ἐδιώκετο ἐνῶ ὁ Παυλῖνος ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῆς Δύσεως ὡς κανονικὸς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας), ὁ τῆς Κων[σταντινουπόλεως] εὐρίσκετο

Σαβελλίῳ δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένως ἔργον του) καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος (κεφ. 6) ὑπομ. εἰς Ματθ. 11, 27, ὅπερ δὲν ἐθεωρήθη γνήσιον). Ὁ Στεφ. λέγει ὅτι ἐκ τῆς μνείας τῆς ὡς ἄνω φράσεως ἐν αὐτοῖς δὲν βεβαιοῦται, ὅτι εἰς ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ συντάκτης. Πρῶτος μνημονεύει τὴν φράσιν Μάριος ὁ Βικτωρίνος («una substantia tres substantiae» Adv. Arium 2, 4 τῷ 359) μεταφράζων προφανῶς ἐξ ἀγνώστου ἑλλ. πηγῆς. Σαφεστέρῃ ἦτο ἡ φράσις τοῦ Τερτυλλιανοῦ «una substantia tres Personae». Ἄγνωστον εἶναι ἂν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρολογίας. Müller: Kirchengeschichte. 1941, I.^a σ. 450, ὑποσημ. 1. K. Holl: Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den Grossen Kappad. 1904 σ. 122 ἐξ. Loofs: Dogengeschichte 1906 σ. 256 ἐξ. Harnack: Lehrb. Dogm. II^a 281-90. Ὁ Altaner, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 254, νομίζει ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅστις ἤθελε νὰ ἰσχύει ἡ λέξις «ὑπόστασις» ὡς ταυτόσημος πρὸς τὴν λατινικὴν Persona. Τὸν ἠκολούθει ὁ Ἀντιοχειᾶς Μελέτιος, (Ἐπιστ. 38, 3. 236, 6. καὶ Ench. Patristicum coll. M. I. Rouët de Journal 1947).

1. Τὴν θεότητα τοῦ Ἀγ. Πνεύματος ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ» διατυπώθεισαν σαφῶς ὡς ἀξίωμα ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου ἤδη ἐν τῇ Συνόδῳ τοῦ 362 ὑπεστήριξε ὁ Μ. Βασίλειος διὰ τῶν φράσεων «τὸ θεῖον τῆς φύσεως (κατὰ Εὐν. 3, 4 καὶ 5 καὶ 2, 32-4. 3, 1 περὶ Ἀγ. Πν. 18) καὶ θεότης αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦ «ὁμοούσιος Πατρὶ» (Altaner σ. 254 πρβλ. καὶ Γρηγ. Ναζ. Ἐπιστ. 48). Ὁ Γρηγόριος ἀπέδωκε τοῦτο εἰς ἐπιφυλακτικότητα ἐναντι τῶν ἰσχυρῶν Ἀρειανῶν (Λόγοι 43, 41 καὶ 31). Ὁ Γρηγ. ὁ Ναζ. πρῶτος ἐξακατήριξε τὸ διάφορον τοῦ προσώπου τῶν 3 ὑποστάσεων τῆς Θεότητος διὰ τῶν ὄρων «ἀγεννησία» καὶ «ἐκπεμψις» (ἐκπόρευσις Λόγ. 25, 16 Ench. Patr. 983) ἐνθ' διὰ τὸ Ἀγ. Πνεῦμα ἐχρησιμοποίησε σαφέστερον τοῦ μεγάλου Βασιλείου διατυπῶσαν τὸ δόγμα «τὸ Πνεῦμα ἅγιον καὶ Θεὸς» (Λόγος 12, 6). Τὸ Χριστολογικὸν δόγμα ἀνέδειξεν αὐτὸν ὡς τὸν κράτιστον καὶ ὄντως Θεολόγον μετὰ τὸν Ἰωάννην (κατ' οὐσίαν συνήφθαι τε καὶ συνάπτεσθαι» (Λόγος 37, 2. Ench. Patr. 1001. Ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ὅρου Θεοτόκος (Ἐπιστ. 101, 4. 5 Enchir. 1017). Πολάκη καὶ ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 44 ἐξ.

ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀναδειξεως¹, ὁ δὲ Ἀλεξανδρειανὸς δῆλον ὅτι συνειργάζετο βεβαίως μετὰ τῆς Ρώμης ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας, ἀλλ' ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν μόνην λύσιν τοῦ δράματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, ἥτοι τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀκολουθουμένου ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς «θαυμασιωτάτου» Μελετίου². Σημειώτεον ὅτι ὁ Μελέτιος εἰσήγαγεν, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, εἰς τὸν κλῆρον τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (381). Ὁ μέγας Βασίλειος, ἡγούμενος τῶν προπυργίων τῆς Ὁρθοδοξίας Πόντου καὶ Καππαδοκίας³, ἐπίστευεν ὡς ἀπαραίτητον τὴν ἐπιτεύξιν ἐνότητος φρονήματος καὶ δράσεως τῶν ἐπισκόπων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὁπαδῶν τῆς πίστεως τῆς Νικαίας καὶ πολεμίων τοῦ Ἀρειανισμοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀθανασίου (†373) ἡ Ὁρθοδοξία ἐστηρίζετο πλέον εἰς τὸν Βασίλειον, τὸν Μελέτιον καὶ τὸν Γρηγόριον. Ὅθεν ἀπετάθη πολλάκις μόνος καὶ μετὰ πολλῶν ἐπισκόπων καὶ εἰς δραματικὸν τόνον πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Δύσιν, ἀλλὰ μάτην. Ἡ τελικὴ συντριβὴ τοῦ Ἀρειανισμοῦ, τῶν Πνευματομάχων καὶ τοῦ Ἀπολλιναρισμοῦ περιεπλέκετο μὲ τὸ Σχίσμα τὸ λεγόμενον πλέον Μελετιανὸν (362) τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, ὅπερ εἶχεν ἐπιτείνει τότε ὁ Κालάρεως Λουκίφερ διὰ τῆς ἀντικανονικῆς χειροτονίας τοῦ Παυλίνου, ἀντιπάλου τοῦ Μελετίου, ὡς Ἀντιοχείας. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ρώμης Δαμάσου ἐμπλακείσα εἰς τὸ ἀδιέξοδον, ἔνεκα τῆς ἀρχικῆς σφαλερᾶς καὶ ἀντικληρικῆς πορείας αὐτῆς ἐν τῷ Ἀντιοχειανῶ ζητήματι, ἐνόμιζεν ὅτι διέσωζε τὸ κῦρος αὐτῆς ἐμμένονσα ἀδιαλλάκτως εἰς τὴν ὑποστήριξιν ψευδορθόδοξων καὶ ὁπαδῶν τοῦ τυχοδιώκτου ἐπισκόπου πνευματομάχου Εὐσταθίου Σεβαστείας. Ἠκολούθει πεισμονικῶς πολιτικὴν ἐναντίον τοῦ Μελετίου καὶ ὑπὲρ τοῦ Παυλίνου ἀρχηγῶ τῶν στασιαστῶν καὶ παρέσυρε καὶ τὴν Ἀλεξανδρειαν εἰς τὴν πολιτικὴν, ἥτις ἐπεσώρευε συμφορὰς εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς⁴. Αἱ Ἐκκλησίαι Ρώμης καὶ Ἀλεξανδρείας ἐπέμενον ν' ἀγνοῶσιν ὅτι ἡ Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας, ἡ Χαλκηδών, ἡ Πέργαμος, ἡ Ἀγκυρα, ἡ Μελιτινὴ τῆς Ἀρμενίας, τὰ Βόστρα, μέρος τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, ὡς καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ Βυζαντίου Ἀρμενία, ἐδέχετο μετὰ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας καὶ τὸν ὀρθόδοξον πλέον Μελέτιον (27 ἐπίσκοποι τῷ 363 καὶ 150 ἐν τῇ Ἀντιοχειανῇ Συνόδῳ τοῦ 379), ὅστις σκληρῶς ἐδοκιμάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀρειανίζοντος Οὐάλεντος. Καὶ ὅμως μόνον

1. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀπέθανε τῷ 379, ἐνῶ ἡ τὸ πρῶτον διακηρύξασα τὴν θέσιν τῆς ΚΠόλεως ὡς β' θρόνου τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας Β' Οἰκ. Σύνοδος (διὰ τοῦ γ'. κανόνος) συνηλθε τῷ 381. Παρθ. Πολάκη, σελ. 43.

2. Σωκρ. Ε', 5. «Ὁ λαὸς ἐνεθρόνισε τὸν Μελέτιον ἐν μιᾷ τῶν Ἐκκλησιῶν». Σωζομ. Ζ', 3 καὶ Θεοδωρ. Ε, 3. Πολάκη, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 28 ἰδίως σ. 30 καὶ 52-3.

3. Αὐτόθι σελ. 30.

4. Αὐτόθι σελ. 26. Ἰδὲ ἐπιστολὴν 216 τοῦ Μ. Βασιλείου.

ἡ ἐπικράτησις αὐτοῦ ἦτο δυνατόν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἀναρχο-
μένης Ἀνατολῆς¹.

Ἐπὶ 10 ἔτη ἡγωνίσθη ὁ Μελέτιος συγκεντρῶν ὅλον ἐν περὶ ἑαυτὸν περισ-
σοτέρους ἐπισκόπους καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν δύο μεγάλων Καππαδοκῶν,
ὧν ὁ Βασίλειος μάλιστα τῷ 370 ἀνεδείχθη ποιμενάρχης καὶ ἐκπρόσωπος τοῦ
ἀρχαίου Καθολικοῦ ἐκκλ. πνεύματος² (Εἰσηγ. κατὰ Αἰρέσ. III, 3). Εὐχὴ

1. Ἐπιστολὴ 67 τοῦ Μ. Βασιλείου. Πολάκη σελ. 34. Ἐν Ἀνατολῇ τότε ὄχι μό-
νον ἔνεκα περιπλόκων αἰτίων, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα προσωπικῶν λόγων καὶ δημιουργη-
θεῖσων καταστάσεων, διὰ τῆς ἀτόπου καὶ ἀντικανονικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Δύσεως ἡ
κατάστασις ὀλίγον ἀπέχει τῆς ἀναρχίας, ἐξαιρουμένης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας,
ἣτις εἶχεν ἓνα ἰσχυρὸν ἡγέτην τὸν Ἀθανάσιον, πρὸς ὃν ἠνοῦντο οἱ ἐπίσκοποι τῆς
Αἰγύπτου. Τὴν «Ἀνατολὴν» διήρουν αἱ μερίδες, ὁ ἀτομικισμὸς τῶν ἐπισκόπων, τὸ
ἄσταθές τοῦ διοικητικοῦ αὐτῶν συστήματος καὶ ἡ ἰσχυρὰ ὑποστήριξις τῶν Ἀρεια-
νῶν ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐπὶ Οὐάλεντος ἔτι δὲ καὶ ἡ ἀντίθεσις Ἀλεξανδρείας - Ρώμης
πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἀντιόχειαν τοῦ Μελετίου. «Ἀπὸ τῆς ΚΠόλεως μέχρι τῶν
Σαμοσάτων καὶ ἀπὸ τῆς Νεοκαισαρείας μέχρι τῶν Ἱεροσολύμων ἐπεκράτουν αἱ μάλ-
λον περιέργοι δογματικαὶ θεωρίαι. Ὁ Ἑλλησποντος καὶ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας
ἠκολούθουν τὸν Εὐδόξιον καὶ τοὺς Ὁμοιοσιανοὺς, οἵτινες ἐγένοντο Πνευματομάχοι.
Ὁ Πόντος καὶ ἡ Καππαδοκία ἀνθίσταντο εἰς τὰ ρεύματα τῆς δογματικῆς ἀναρχίας
καὶ ἀποτελοῦν ἤδη προπύργιον τῆς ὁρθῆς πίστεως. Εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαι-
στίνην ἐπικρατοῦν οἱ Ὁμοιοί, ἐνῷ οἱ Ἀνόμοιοι εἶναι σχεδὸν πανταχοῦ διεσπαρμένοι,
οἱ δὲ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀπολλιναρίου αὐξάνονται».

2. Γερ. Ι. Κονιδάρη: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις
τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1950 σ. 8. Πρβλ. καὶ Πολάκη 50 ἐξ.
Ὁ Βασίλειος εἶχε κῆρος ἀπορρέον ἀπὸ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ θρόνου του, φρό-
νημα δὲ καὶ θάρρος ἀπαράμιλλον, διὸ καὶ ἀνεδείχθη μέγας ἡγέτης τῆς Οἰκουμενικῆς
Ἐκκλησίας τοῦ δ' αἰῶνος τὸσον ἔναντι τῶν ἄλλων ἐπισκόπων ὅσον καὶ ἔναντι τοῦ
Κράτους. Ὅλος ἐσφαλμένη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Duchèsne (Histoire ancienne del'
Eglise II, σ. 420), ὅτι ὁ Βασίλειος ἐπεδίωκε τὴν ἰδρυσιν «εἰδους Πατριαρχείου μετ'
ἐξουσίας ἐπὶ τῆς Διοικήσεως τοῦ Πόντου». Ἡ μέριμνά του περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν
τοῦ Πόντου προήρχετο ἐκ τῶν κανονικῶν δικαιωμάτων τῆς Μητροπολιτικῆς του
ἐδρας, ὅπως ἐμφανίζονται εἰς τὰς Notitias Episcopatum (Γ. Κονιδάρη: Αἱ μη-
τροπόλεις κλπ. Πίναξ Α' σελ. 26). Ὁ H. Leclercq (ἐν Hefeles, Histoire
de Conciles II, 1) ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ Δάμασος «ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ τοῦ Σχίσματος
ἀπέδειξε τὴν μᾶλλον θλιβεράν ἀδεξιότητα» καί, ὅτι «λίαν ἀργὰ κατενοήθη ὅτι
ἐστοίχιζε πολὺ ἀκριβὰ εἰς τὴν Ἀγ. Ἐδραν». Τὸ Οἰκουμενικὸν Πνεῦμα
τοῦ Μ. Βασιλείου δὲν φαίνεται μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅσα
λέγει περὶ τῆς ἐνότητος φρονήματος καὶ γνώμης καὶ κοινωνίας καὶ συναλ-
ληλίας τῶν Ἐκκλησιῶν (ἐπιστολ. 203, 204). Ὅτε Αἰγύπτιοι ἐπίσκοποι ἐδέχθησαν
ἄνευ συμφωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου ὁ Βασι-
λειος ἔγραψεν «Ἐδεῖ πάντας πληροφορεῖσθαι τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ συναφείᾳ τυγχάνοντας
ὅμιν... οὕτως ἦν πρέπον βουλευσασθαι ὑμᾶς... περὶ πραγμάτων πάσαις ταῖς κατὰ τὴν
Οἰκουμένην Ἐκκλησίαις διαφερόντων... μόνοις ἑαυτοῖς ἐπιτρέψαι πρᾶγμα τοσοῦτον
οὐκ ὀφείλετε, ἀλλὰ χρὴ καὶ τοὺς ἐν τῇ Δύσει, καὶ τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν κοινω-
νικοὺς συμπήφους αὐτῶν τῇ ἀποκαταστάσει γινέσθαι» (Ἐπιστολ. 265). Πολάκη σελ.
31 καὶ ἐξ. Ἰδὲ καὶ ἐπιστολὴν 243.

καὶ πόθος τοῦ Βασιλείου, ἐκφράζοντος τὴν γνῶσιν τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ὁρθοδόξων, ἥτο ἡ ἐπίτευξις ὁμοψυχίας τῶν ποιμένων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως¹. Ὅθεν ἐκάλει τοὺς Δυτικούς εἰς τὴν μαστιζομένην ὑπὸ τῶν αἱρέσεων Ἀνατολὴν πρὸς ἐπίσκεψιν διὰ τὴν διάσωσιν τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, ὅφ' ἦν καὶ μόνον ἥτο δυνατὴ ἡ ἐνότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ διατήρησις τοῦ οἰκουμενικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, στηριζομένου ἀπολύτως εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Χριστολογίαν. Ἡ στηρίξις τῆς μεγάλης ἱεραποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, τῆς «περὶ τὰ πρόσωπα σχιζομένης», ὑπὸ τὸν ἐπιτυχῶς ἀντισταθέντα πρότερον κατὰ τοῦ Κωνσταντίου Μελέτιου ἥτο ὁρος ἀπαραιτήτος, διότι κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον «τί δ' ἂν γένοιτο ταῖς κατὰ τὴν Οἰκουμένην Ἐκκλησίαις τῆς Ἀντιοχείας καιριώτερον;»². Ἡ ἐνότης θὰ ἔθετε τέρμα εἰς τὴν ζοφερὰν εἰκόνα τῆς ἡθικῆς ἐκπτώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, προελθούσης ἐκ τῆς διαρπαγῆς τῶν ἐπισκοπῶν «παρ' ἀνόμων ἐστερημένων πάσης συνειδήσεως». Οἱ Ρωμαῖοι ἀπολαύοντες εἰρήνης, χάρις εἰς τὴν δογμ. ἐνότητα³, ἐφαίνοντο ἀδιάφοροι, ἀλλὰ καὶ ἐχόμενοι τῆς ἰδέας τοῦ πρωτείου, ὅπερ ὁρθῶς οὐδεὶς Ἀνατολικὸς οὐδὲ ὁ Βασίλειος ἀνεγνώριζεν⁴. Ὁ Μ. Βασίλειος ἐξέφρασε τὴν ἐντύπωσιν ταύτην διὰ τῶν ἐξῆς: «Υψηλῷ δὲ καὶ μετεώρῳ ἄνω που καθημένῳ καὶ διὰ τοῦτο ἀκούειν τῶν χαμόθεν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν φθεγγομένων μὴ δυναμένων» (ἐπιστ. 215). «Τῷ ὄντι γὰρ θεραπευόμενα τὰ ὑπερήφανα ἦθι ἐαυτῶν ὑπεροπτικώτερα γίνεσθαι πέφυκεν» (ἐπιστολὴ 239, 2). Οὕτω καταδικάζων ὁ Μ. Βασίλειος εὐθαρσῶς τὴν ἡθικὴν βάσιν τοῦ πρωτείου προσέθετε, χαρακτηρίζων τὴν ἀναληγσίαν τῶν Δυτικῶν, «τό γε ἀληθὲς οὔτε ἴσασι, οὔτε μαθεῖν ἀνέχονται, ψευδέσιν ὑπονοίαις» (αὐτόθι). Ἡ στάσις τῶν Δυτικῶν συνέβαλεν εἰς τὸ νὰ σχηματίσωσιν οἱ Ὁρθόδοξοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τὴν γνώμην, ὅτι ἐκ τῆς Δύσεως

1. Αὐτόθι σελ. 33. Ἡ ἀλαζονεία τοῦ Ρώμης καὶ ἡ ἄγνοια τῶν Δυτικῶν ἐπισκόπων ἐθεωροῦντο ὡς αἰτία τῆς συνεχίσεως τοῦ δράματος τῆς Ἐκκλ. Ἀντιοχείας.

2. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Ἀθανάσιον 66,2 καὶ ἀλλαχοῦ (ἐπιστ. 69,2).

3. Ἐπιστολαὶ 254 καὶ 255 Μ. Βασιλείου: Πολάκη σελ. 41.

4. Χρυσ. Παπαδοπούλου: Τὸ Πρωτεῖον τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης, Ἐν Ἀθήναις 1930 καὶ Ἀδ. Διαμαντοπούλου: Ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ἡ Ρώμη, Ἐν Ἐναισίμοις ἐπὶ τῇ 35ετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μακαριωτάτου Χρυσ. Παπαδοπούλου Ἀρχ.π. Αθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1931 σ. 38-51. Ὁ Altaner παρατηρεῖ ὅτι ὁ Μ. Β. δὲν ἀνεγνώριζεν ἔχουσαν δικαιοδοσίαν κεφαλὴν τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, καίτοι ἀνεγνώριζεν εἰς τὰ δογματικὰ ζητήματα, «massgebende Rolle». Ἡ ἐνότης καὶ ἡ ὁμοφωνία πρέπει νὰ ὑφίσταται ἐν μιᾷ, διὰ σταθερᾶς δι' ἐπιστολῶν καὶ ἀπεσταλμένων, κοινωνίᾳ ὁμοφρόνων ἐπισκόπων. Ὁ Ρώμης μετὰ τούτων ἴσχυεν ὡς ἡγέτης τῆς Δύσεως (Patrologie σ. 255)6 ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Ἐνδεικτικόν, ἐν προκειμένῳ, διὰ τὴν θέσιν τοῦ Μ. Β. ἔναντι τῶν ἀξιώσεων Πρωτείου τῆς Ρώμης εἶναι, ὅτι ἀπετείνετο πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Δύσεως ὅχι μόνον τῆς Ρώμης· πρβλ. V. Ernst: Basilius des Grosses Verkehr mit den Occidentalen, ἐν Zeit. für Kirchengesch. XVI 661-2 (πρβλ. ἐπιστολ. 66 καὶ 68-69 καὶ 90).

δὲν ἡδύνατο νὰ προέλθῃ τότε ἀγαθόν τι διὸ καὶ αἱ Καθολικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς ἔδει νὰ στραφῶσιν ἀποφασιστικῶς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Νέας Ρώμης, τῆς βασιλευούσης πόλεως, ἣτις ἀποκαθισταμένη ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ θ' ἀπετέλει ὁριστικῶς τὸ φυσικὸν κέντρον αὐτῶν¹. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων περιστάσεων ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς ἀπώλεσε μὲν τὸν καλλίνικον ἀγωνιστὴν Μ. Βασίλειον, μὴ προφθάσαντα νὰ ἴδῃ τὸν ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγῶνα αὐτοῦ στεφανούμενον, ἀλλ' ἔβλεπεν ἀνερχόμενον εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Ἀνατολῆς, ὡς συνάροχον τοῦ Γρατιανοῦ, τὸν Θεοδοσίον τὸν Μέγαν, ἄνδρα ἱκανὸν καὶ συνετόν, ὑπερασπιστὴν μὲν τῶν αὐτοκρατορικῶν δικαιωμάτων, ἀφωσιωμένον δὲ μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁπαδὸν τῆς πίστεως τῆς Νικαίας. Οὗτος συνέλαβε τὸ σχέδιον συμπληρώσεως τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου². Τοῦτο ἐσήμαινε: 1) ἀπελευθέρωσιν τῆς πρωτεύουσας· ἐκτὸς τῆς ἀνακλήσεως τῶν ἐξορίστων Ὁρθοδόξων, ἀπὸ τοῦ Ἀρειανισμοῦ, συντριβέντος θεολογικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν αὐτῇ τῇ Κ[ι]π[ό]λει³, 2) ἀποφασιστικὸν πρόσωπον διεδραμάτισεν ὁ Θεοδοσίος ὁ Μέγας, ἔχων συνεργὸν τὸν «θεῖον» ἄνδρα Ἀντιοχείας Μελέτιον (Θεοδωρ. V, 6—9⁴), συγκαλέσας ἐν Κωνσταντινουπόλει

1. Πολάκη: ἐνθ. ἀνωτ. σ. 21. Βασ. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία σελ. 257 ἔξ.

2. Κῶδιξ Θεοδ. XVI, 1, 3 καὶ 5-7 ἢ Ἰουστιν. Κῶδιξ. 1. 1, 2. Ἀμάντου Εἰσ. ἀνωτ. σελ. 171. Stein. Geschichte des spätrömischen Reiches σελ. 304-8. H. Lietzmann: Gesch. d. Alten Kirche IV σ. 24-50 Ensslin: Die Religionspolitik ἐνθ' ἀνωτ. σ. 28 ἔξ.

3. Ἰδὲ Λόγους Γρηγ. Ναζιανζηνοῦ καὶ Μπαλάνου Πατρολογίαν σελ. 308, Πολάκη σελ. 50-1. Ἰδὲ τοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἀνθρῶπ. ἀξιοπρέπεια κατὰ τοὺς Πατέρας σ. 21. σημ. 6.

4. Ὁ Μελέτιος καταλέγεται εἰς τοὺς μεγάλους μαθητὰς τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας καὶ δὴ τοῦ Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ. Ἡ βαθεῖα ἐκτίμησις ἦν ἔτρεφον πρὸς τὸν ἄνδρα οἱ δύο μεγάλοι Καππαδόκι Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ἐξηγεῖ τὴν σταθερὰν ὑποστήριξιν τοῦ ἐναντι τῆς Ρώμης καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἐγκωμιαστικὸν λόγον ἀπήγγειλεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, μικρὸν μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς β'. Οἰκ., ἣς ἦτο πρόεδρος, ὁ Γρηγόριος (Migne 46, 851-64), καὶ εἶτα ὁ Ἰωάν. ὁ Χρυσόστομος (Migne, 50, 515-520). Ὁ Μελέτιος ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος Σεβαστείας τῆς Ἀρμενίας, ὅθεν ἐκλήθη εἰς Ἀντιόχειαν (361), ἣ ὅποια ἐστερεῖτο ποιμένος, ἅτε τοῦ ἀρειανοῦ Εὐδόξιου καταστάντος Κ[ι]π[ό]λεως. Ὁ Μελέτιος προήρχετο ἐκ τῆς μερίδος τῶν Ὁμοιουσινῶν. Οὗτος ὁμως διέψευσε τὰς ἐλπίδας τῶν Ἀρειανῶν, διότι διὰ λόγου ὃν ἐξεφώνησεν ἀπέδειξε τὰ ὀρθόδοξα αὐτοῦ φρονήματα, πρᾶγμα ὅπερ φαίνεται νὰ ἐγνώριζον οἱ Ὁρθόδοξοι (πρβλ. Σωζ. IV, 28 καὶ Θεοδωρήτου II, 30-31). Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Θεοδώρητος περὶ τοῦ «*θεσπείου Μελετίου*». «Οἱ δὲ τῶν ἀποστολικῶν ἀντεχόμενοι δογμάτων, τοῦ μεγάλου Μελετίου καὶ τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν ὑγιαίναντες εἰδότες καὶ μὲν δὴ καὶ τὴν τοῦ βίου λαμπρότητα καὶ τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον σαφῶς ἐπιστάμενοι, συνεψήφισαντο καὶ τὸ ψήφισμα γραφῆναι καὶ παρὰ πάντων ὑπογραφῆναι μετὰ πλείστων ὅτι μάλιστα σπουδῆς παρεσκεύασαν». Ὁ Μελέτιος κληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος Βασίλεως Κωνσταντίνου, πιστεύοντος τὸν Μελέτιον ἀρειανόν, εἰσῆλθεν θριαμβευτικῶς εἰς Ἀντιόχειαν. Κατὰ τὴν ἐνθρόνισιν ὁμίλησαν ὁ Λαοδικεῖας Γεώργιος, ὅστις «τὴν αἰρετικὴν ἐξήνεγκε», εἶτα ὁ Καισαρείας Ἀκάκιος, ὅστις «μέσῃν τινὰ διδασκαλίαν ἐξήνεγκε», τρίτος δὲ μέγας ἀνέστη Μελέτιος καὶ τοῦ τῆς θεολογίας κανό-

τῷ 381 τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, ἥτις ἀπετέλεσε μέγαν σταθμὸν ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς δογματικῆς βάσεως τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας¹, ἀποβλεπούσης πάντοτε εἰς τὴν διάσωσιν στερέωσιν τῆς «ἐν Χριστῷ ἱστορικῆς Ἀποκαλύψεως», ὡς διευπλώθη θαυμαστῶς ἐπὶ οἰκουμενικῆς βάσεως ἐν Νικαίᾳ. Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκ. Συνόδου ἐκφράζον πλήρως τὴν πίστιν τῆς Οἰκουμ. Ἐκκλησίας, ὡς ἐνεφανίσθη ἐν Νικαίᾳ καὶ Κ[]πόλει, παρέμεινεν ἀναλλοίωτον παρ' ἡμῖν μέχρι σήμερον, ἵνα ἐκφράζη ἄριστα τὴν ἐνότητα τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδοξίας πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν τῆς Ἀρχ. Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Πᾶν

νος ὑπέδειξε τὴν εὐθύτητα. Οἷον γάρ τινι στάθμῃ τῇ ἀληθείᾳ χρησάμενος, καὶ τὸ περιττὸν καὶ τὸ ἐλλεῖπον διέφυγεν». Ὅθεν ἐπευφημήθη διὰ τὴν πίστιν εἰς τὴν Τριάδα «τρία τὰ νοούμενα, ὡς ἐνὶ διαλεγόμενα». Κατηγορήθη ὡς Σαβελλιανίζων ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἐξωρίσθη, Ἀντιοχείας δὲ κατεστάθη ὁ Εὐζώιος. Οἱ τιμῶντες τὸν Μελέτιον (ὃν Μ. Βασίλειος ἐθεώρει «τῇ τε πίστιν ἀνεπίληπτον ὄντα καὶ τῷ βίῳ οὐδεμίαν πρὸς τοὺς ἄλλους ἐπιδεχόμενον σύγκρισιν» (ἐπιστ. 66) καὶ τιμιώτατον (ἐπιστ. 69) ἐπεξήτησαν τὴν συνεργασίαν τῶν Ὁρθοδόξων Εὐσταθιανῶν, ἦν οὗτοι ἀπέκρουσαν, διότι ὁ Μελέτιος εἰσῆχθη ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν. Οὕτως οἱ Ὁρθόδοξοι διηρέθησαν εἰς δύο μερίδας. Τὸ σχίσμα (Θεοδ. V, 3) ἠρῶνθη, διότι ὁ Λουκίφερος Ἐπίσκοπος Καλάρεως ἐχειροτονήσεν ὡς ἐπίσκοπον τῶν Εὐσταθιανῶν τὸν πρεσβύτερον Παυλῖνον, ὅστις καίτοι ἡγεῖτο μικρᾶς μερίδος ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ρώμης Δαμάσου. Δύο ἄλλαι μερίδες ἦσαν, ἡ τῶν Ἀρειανῶν, ἔχουσα ἐπίσκοπον τὸν Εὐζώιον, καὶ ἡ τῶν Ἀπολλιναριστῶν, ἔχουσα ἐπίσκοπον τὸν Βιτάλιον. Ὁ «θεῖος Μελέτιος» ἐπανῆλθεν εἰς Ἀντιοχείαν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ (Θεοδωρ. III, 4), ἀλλ' ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος εἰς Ἀρμενίαν (IV 12), τῆς μερίδος του στηριζομένης ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου (IV, 23) ἐπανελθόντος τοῦ Μελετίου «τοῦ πάντων ἀνθρώπου προστάτου» ἐπὶ Γρατιανοῦ καὶ ἀποδοθέντων τῶν ναῶν ἡ Ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἀνέλαβε νέας δυνάμεις. Προήδρευσε μεγάλης Συνόδου τῇ 379 ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ εἶτα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς, ἀφοῦ πρότερον εἰσῆγγαγε τὸν Γρηγόριον ὡς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸν ἀποθανόντα Μελέτιον διεδέχθη ὁ Φλαβιανός, (V, 23) κατ' ἐκλογὴν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς (381 - 403). Τὸ σχίσμα ἐξηκολούθησεν ὅμως παρὰ τὰς προσπάθειας τοῦ Γρηγ. τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὅπως ἀναγνωρισθῇ ὁ Παυλῖνος παρὰ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων. Ἀλλ' ὁ Παυλῖνος περιέπλεξε τὰ πράγματα, διότι πρὸ τοῦ θανάτου του († 388) ἐχειροτόνησε τὸν Εὐάγριον († 393), ὃν ἀποθανόντα οὐδεὶς διεδέχθη. Μόλις τῇ 398 ἡ Ρώμη ἀνεγνώρισε τὸν Φλαβιανόν, τῷ δὲ 415 ἐπὶ Ἀλεξάνδρου (413 - 18) ἐξέλιπε τὸ σχίσμα, ὅτε καὶ ἐγένετο ἐορτὴ τῶν Ὁρθοδόξων. Οἱ τελευταῖοι ὁπαδοὶ τοῦ Εὐσταθίου ἐξέλιπον περὶ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος ἀφοῦ πρότερον μετεφέρθησαν εἰς Ἀντιοχείαν (477) τὰ ὅσα τοῦ ἐν ἐξορίᾳ ἀποθανόντος (Θράκη) τῇ 330 Εὐσταθίου. Πρβλ. F. Cavallera: Le schisme d'Antioche 1905. Μπαλάνου: Πατρολογία σελ. 254 - 5. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου: Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας 1951 σ. 169 ἐξ., 172 ἐξ., 253 ἐξ., 321.

1. Γρηγ. Ναζ. ἐν Migne Πατρ. 30, 1119, Σωκρ. 5, 7 - 8 ἐξ. Σωζ. 7, 5, 5. Lietzmann: Gesch. d. Alten Kirche IV, 31 - 36, καὶ 7 - 9. Mansi VII, 558. E. Stein, ἐνθ' ἄνωτ. I, 305. ἐξ. E. Schwarz Z. Nt. W. 25, 36 ἐξ. καὶ 36 σελ. 201 ἐξ. Χρυτ. Παπαδοπούλου: Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου. Ἐν Ἀθήναις 1924. Ἰδὲ πρὸ πάντων Β. Στεφανίδου ἐνθ' ἄνωτ. 183 - 4. Γερ. Κονιδάρη: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας σελ. 345 ἐξ. Ensslin ἐνθ' ἄνωτ. σ. 34 ἐξ.

ὅ,τι συνετελέσθη μετὰ ταῦτα ἐν ταῖς 5 Οἰκουμ. Συνόδοις ἀποτελεῖ συμπληρωματικὴν διασάφηνσιν τοῦ δογματικοῦ ἔργου τῆς Πίστεως Νικαίας—Κ]πόλεως, διὸ καὶ δὲν παρέστη ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως τοῦ Συμβόλου. Ἐν αὐτῷ, ἐν θαυμαστῇ ἀληθῶς καὶ κλασσικῇ ἑλληνικῇ λιτότητι, ἐκφράζεται ἡ ἐν τῇ Γραφῇ καὶ τῇ Παραδόσει, τῇ ἀενάῳ καὶ ὑπευθύνῳ φροντίδι τῆς Ἐκκλησίας, διαφυλασσομένη «Ἱστορικὴ Ἀποκάλυψις». Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην ἔκφρασιν τῆς ἱστορικότητος, πνευματικότητος καὶ οἰκουμενικότητος τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις ἀναγνωρίζεται ὡς ἴδρυμα τεθεμελιωμένον μὲν ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Οἰκονομίας, ἀποσκοποῦν δ' εἰς τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν. Ἡ ἀρχαία σύνδεσις θείου καὶ ἀνθρωπίνου, Ἱστορίας καὶ Ἀποκαλύψεως (τῆς Ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας) ἀνανεοῦται κατὰ τρόπον κλασσικόν. Ἡ ἐνότης ἀνθρώπου, Θεοῦ καὶ κόσμου βεβαιοῦται ὡς ἐπιτυγχανομένη ἐν αὐτῇ τῇ Μιᾷ Ἁγίᾳ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ πίστις ὑπὲρ ἧς ἡγωνίσθησαν θαρραλέως ὁ Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς Καππαδόκαι, ὁ Ἀντιοχεὺς Μελέτιος καὶ τινες ἄλλοι ἐκφράζεται ἐν ἀπλότητι καὶ δυνάμει, ἰδιαζούσῃ τῷ Ἑλληνικῷ πνεύματι.

Τοιοιτοτρόπως παρέρχεται εἰς τὸν Μέγαν Θεοδόσιον καὶ δι' αὐτοῦ¹ εἰς τὸ Κράτος νέον θεμέλιον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τῶν ὑπηκόων τῆς Χριστιανικῆς Οἰκουμενικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς νέας Ρώμης. Τὸ θεμέλιον ἦτο ἡ ἐν τῷ ὁρθοδόξῳ δόγματι ἐνότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ διαμορφωθὲν δόγμα, προελθὼν κυρίως ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ὁργανοῦ τοῦ ἀνανεωθέντος ἐν τῷ Χριστιανισμῷ Ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἀπετέλει ἀπλοῦν τύπον, ἀλλὰ θεμελιώδη θεωρητικὴν βάσιν, ὁδηγοῦσαν εἰς ὑψηλὰς σκέψεις καὶ ἠθικὰς παρορμήσεις, ἃς εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἀπαρμιλλῇ ρητορείᾳ τοῦ Γρηγορίου², τοῦ καὶ χριστιανοῦ Δημοσθένους χαρακτηρισθέντος, ἐν τῇ βαθυστοχάστῳ θεολογίᾳ τοῦ Βασιλείου καὶ ἐν τῷ θερμοτάτῳ ἐν σχετικῇ ἀττικῇ χάριτι ἐκφερομένῳ λόγῳ καὶ τῇ κοινωνικῇ συγχρόνως σκέψει Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας μετεφέρετο οὕτω εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον, ὃ δὲ ὑποδειγματικὸς χριστιανικὸς βίος καὶ ἡ εὐσέβεια πολλῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας εὐρίσκον τὴν ἔκφρασιν αὐτῶν εἰς τὰ λαμπρὰ μνημεῖα τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος, ἅτινα μαρτυροῦσι τί σημαίνει χριστιανικὴ ἔμπνευσις διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν³. Ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια, ἡ ζωὴ καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῶν αἰώνων ἐκείνων, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας σκιάς, θὰ ἀποτελεῶσιν αἰωνίαν πηγὴν ἐμπνεύσεως διὰ τὴν Χριστιανοσύνην καὶ μάλιστα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν.

1. Ὁ Σωκράτης Ε, 8, 1 λέγει «Μηδὲν δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπερθέμενος σύνοδον ἐπισκόπων τῆς αὐτοῦ πίστεως συγκαλεῖ ἐπὶ τῷ κρατύναι τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν» καὶ χειροτονῆσαι τῇ Κ]πόλει ἐπίσκοπον.

2. Εἰς τοὺς γνωστοὺς θεολογικοὺς λόγους κ. ἀ. ἰδὲ καὶ ὑπόσημ. 2 σ. 515.

3. Γ. Σωτηρίου: Χριστ. καὶ Βυζ. Ἀρχαιολογία Α. 1942 σ. 162 ἔξ.

Ἄλλ' ἡ δευτέρα Οἰκουμενικὴ Σύνοδος συνήλθε καθ' ἣν ἐποχὴν (381) ἡ Ρώμη ὑπὸ τὴν ροπὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ νομικοῦ πνεύματος¹ κατηυθύνετο πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν πολιτικῆς, ὁδηγούσης εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας· δι' ὃ καὶ ἤρξατο ἐμφανίζουσα ἑαυτὴν ὡς τὸ κέντρον τῆς ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ διοικήσει ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὑπέθαλπε τὸν ἐσωτερικὸν σπαραγμὸν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς². Τοιουτοτρόπως ἡ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος συνέβαλεν ἀρνητικῶς εἰς τὸ νὰ δώσῃ διὰ τοῦ τρίτου κανόνος αὐτῆς³ συγκεκριμένην μορφήν εἰς ἐκεῖνο ὅπερ προέκυπτεν ἐκ τῆς συγκεντρώσεως τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς περὶ τὴν νέαν βασιλεύουσαν τ.ἐ. εἰς τὴν ἀνάδειξιν τοῦ θρόνου τῆς Κων/πόλεως ὡς πρώτου κέντρου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς⁴.

1. Τὸ ρωμαϊκὸν νομικὸν πνεῦμα θεωροῦμεν ὡς πρωταρχικὴν αἰτίαν τῆς διαφοροποιήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ πρωτεῖον εἶναι ἄμεσον δευτερογενὲς φαινόμενον. Πρβλ. Γ. Κονιδάρη: Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν Ἐκδ. β' Θεσσαλονίκη 1951 σελ. 100 ἐξ., 110 ἐξ., 114 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας σ. 212 ἐξ. 247 ἐξ. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 260-73 ἐνθα αἱ περὶ πρωτείου ἀξιώσεις τῶν Παπῶν τοῦ δ' καὶ τοῦ ε' αἰῶνος, Χρυσ. Παπαδοπούλου: Ἡ Ὁρθ. Ἀνατολ. Ἐκκλησία 1954 σ. 22-36. Τὸ θέμα τοῦτο θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς ἐιδικὴν μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὸν καὶ Ρωμαϊκὸν Πνεῦμα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἀρχ. Καθολικῆς Ἐκκλησίας». Παρατηρήθη ἤδη (Πολάκη, σ. 50), ὅτι «οὔτε ὑποχώρησις τῆς Ρώμης εἰς τὴν θέσιν» αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ Παυλίνου «ἦτο δυνατὴ οὔτε καὶ εἰς τὸν Βασίλειον θ' ἀνεγνωρίζετο ἡ τιμὴ τῆς πρωτοβουλίας διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου». Διὰ τὴν Ρώμην μόνῃ λύσις δυνατὴ ἦτο ἡ ὑποταγὴ εἰς τὰ κελεύσματα αὐτῆς. Καὶ ὁ Lietzmann (ἐνθ. ἀνωτ. IV, 27) ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Δάμασος οὐδόλως ἠνείχετο ὅπως οἱ Ἀνατολικοὶ διαπραγματεύωνται μετ' αὐτοῦ ὡς ἴσοι πρὸς ἴσον. — Ἀναμφιβόλως ὁ Βασίλειος ἦτο πλήρης ἀρχαίου καθολικοῦ πνεύματος, ὅπως δεικνύουν αἱ ἐπιστολαὶ του. Τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶχον καὶ ὁ Μελέτιος ὁ Ἀντιοχεῖας καὶ ὁ Γρηγ. ὁ Ναζιανζηνός. Τὸ ἀρχαῖον καθολικὸν πνεῦμα προδίδουν αἱ ἐπιστολαὶ του. Ἡ ἰδέα τῆς συνεννόσεως καὶ τῆς συνεργασίας τῶν ἐπισκόπων ἐν συνόδοις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν αὐτοῦ τοῦ πνεύματος. Πρὸς τοῦτο ἀντετίθετο τὸ αὐταρχικὸν ρωμαϊκὸν πνεῦμα τῶν Παπῶν, οἵτινες εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς παραμορφώσεως τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

2. Μ. Βασιλείου Ἐπιστολὴ 263. Πολάκη σελ. 41 ἐξ. 45 ἐξ. καὶ 50 ἐξ.

3. Ὁ Κανὼν (Παρ' Ἀλιβεζάτφ Ἱεροὶ Κανόνες² σελ. 36) λέγει «τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ρώμης ἐπίσκοπον διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ρώμην». Σωζομ. Ζ, 9, 2. Π. Πολάκη σελ. 82-3.

4. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθ.γ. Στεφανίδης (σ. 265) «ὅπως ὑπῆρχον δύο αὐτοκρατορίαι καὶ δύο πρωτεύουσαι, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις (ἡ «Νέα Ρώμη»), οὕτως ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι καὶ δύο ἐκκλ. κέντρα». Ὁ σχηματισμὸς ἰδιαίτερου ἐκκλ. κέντρου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦτο φυσικὸς. Ἐφ' ὅσον ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς Οἰκουμ. αὐτοκρατορίας ἦτο φυσικὸν αὕτη ν' ἀποβῇ καὶ τὸ κέντρον τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Οἰκουμ. πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποκτᾷ κατ'ἀλλήλῳ ἑδαφος πρὸς ἀνάπτυξιν. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀντελήφθη περισσότερον τὴν θεολογικὴν πλευρὰν τῆς Χριστιανικῆς Οἰκουμ. Ἐκκλησίας καὶ ἐπρωτοστάτησε τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ρώμης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Κυρίλλου, τοῦ τε-

Τὰ ἴσα πρωτεῖα τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ρώμης ἐπίσκοπον, τὰ ἀπονεμηθέντα τῷ νέῳ ἀρχιεπισκόπῳ ἐξάρχῳ τῆς Ν. Ρώμης, ἀλλ' ἄνευ εἰσέτι ἐξαρχίας, ἔθετον τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὅστις, παρὰ τὴν θέλησιν τῆς Π. Ρώμης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἦτο φυσικὸν νὰ συνενώσῃ τὰς ὕλικας καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἐκκληρώσῃ τὴν μεγάλην ἱστορικὴν τοῦ ἀποστολῆν οὐχὶ μόνον τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, εἰς τὰ «βαρβαρικά», ὅπως ἐθέσπισε βραδύτερον ὁ περιώνυμος 28ος κανὼν τῆς μεγίστης τῶν Συνόδων τῆς Ἀρχ. Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς. Ἀλλ' ἐκαλεῖτο ταυτοχρόνως ἡ Κ[ι]πολις νὰ καταστῇ φορεὺς τῆς ἐνότητος τῆς

λευταίου μεγάλου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπιβολὴν τοῦ Τριαδικοῦ καὶ τοῦ Χριστολογικοῦ μέχρι τοῦ 451. Ἡ Ἀντιόχεια ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου ἔχουσα τὴν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν οἰκουμενικῆς δράσεως. Οἱ δύο θρόνοι, ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ πρῶτος τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ 381, καὶ ὁ Ἀντιοχείας, εὐρέθησαν ἐν σχετικῇ ἀνταγωνισμῷ ἐν τῇ προσπαθείᾳ ποῖος θὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὗτινος τὴν σπουδαιότητα ἡνῶον πάντες. Ὁ ἀνταγωνισμὸς κατέληξεν εἰς νίκην τῶν Ἀντιοχέων. Εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν Ἀλεξανδρείας - Κωνσταντινουπόλεως ἡ τελευταία εὗρεν ἐν τῷ δόγματι τελικῶς τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ρώμης (Λέων Α'), ἃν καὶ οὗτος ἀντιτίθετο πρὸς τὸν νέον πρῶτον τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ θέσις του προετοιμάσθη καὶ ψυχολογικῶς κατὰ τὰ 50 πρῶτα ἔτη (330-380) καὶ ὥριμασε ἐν τοῖς κατοίκοις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μ. Βασίλειος γράφων πρὸς τὸν Σαμοσάτων Εὐσέβιον ὠνόμασε τὸν Ρώμης κορυφαῖον τῆς Δύσεως (ἐπιστολὴ 239 τοῦ 376), ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁμιλῶν τῷ 380 ἐπ' ἐκκλησίας καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Κωνσταντινοπολίτας εἶπεν: «Ῥμεῖς ἡ μεγάλη πόλις, οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν πρώτην (τὴν Ρώμην) εὐθὲως, ἡ μηδὲ τοῦτο συγχωροῦντες» (Λόγος 36 κεφ. 12. Migne 36, 280). Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ «οἶονεὶ συμπληρῶν τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου εἰς τὰ πολιτικά αἷτια προσέθεσε καὶ ἐκκλησιαστικά». Ταῦτα (ποιεῖ ἡ Κωνσταντινούπολις) ἡ πόλις τῶν Ἀποστόλων; ταῦτα ἡ τοιοῦτον λαβοῦσα ὑποφήτην (Migne 56, 264 τὸν Ἀπόστολον Ἀνδρέαν;) περὶ οὗ κατωτέρω πρβλ. Πολάκη: Ἡ Ἑλλ. Ἐκκλ. καὶ ὁ Κόσμος τῶν Βαρβάρων. Ἐπειτα ὁ ἐξ Ἱεροσολύμων Πρεσβύτερος Ἡσύχιος († μετὰ τὸ 450) «οἶονεὶ ἐπεξηγῶν καὶ ἀναπτύσσων τὸν Χρυσόστομον ἐν Ἐγκωμίῳ εἰς τὸν Ἀπ. Ἀνδρέαν, ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν ὡς ἐξῆς: «Πρωτότοκος, πρωτοπαγὴς τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ὁ πρὸ τοῦ Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμέλιος, ὁ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» (Φωτ. Βιβλ. κωδ. 269). Ὁ Στεφανίδης συνεχίζων παρατηρεῖ, ὅτι «ὁ σχηματισμὸς ἰδιαιτέρου ἐκκλ. κέντρου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅχι μόνον εἶχε προετοιμασθῇ, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῶν ἐνδημουσῶν συνόδων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες προϋπήρχον. Μετεῖχον αὐτῶν μητροπολίται καὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐλύοντο ζητήματα ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων. Ἀποτέλεσμα τῆς διὰ τοῦ 28ου κανόνος τῆς Δ' Οἡκ. Συνόδου ἐπελθούσης μεταβολῆς ἦτο, ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἀπέκτησε τὸν τίτλον Οἰκουμενικὸς» (σελ. 265).

1. Σωζομ. Γ', 7. Βισ. Στεφανίδου: ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 265. Γερ. Ι. Κονιδάρη: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι, Ἐν Ἀθήναις 1940. Ε. Φωτιάδου: Ἡ Ἐνότης τῶν Ἑλλήνων. Ἀθήναι 1950 σ. 61 ἐξ. Παρθ. Πολάκη: ἔνθ' ἀνωτ. σ. 9 καὶ 57 καὶ 85-106.

πίστεως καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πνεῦμα τοῦτο μετεβίβαζον εἰς αὐτὴν ἡ Καισάρεια ἐν τῷ προσώπῳ τῶν δύο ἐξόχων Καπαδοκῶν τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἀντιόχεια διὰ τοῦ Μελετίου τοῦ προεδρεύσαντος τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου¹. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἦσαν φίλοι καὶ διαπρεπεῖς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἀνατολῆς ἐκπρόσωποι. Ὁ Χρυσόστομος «ὁ μέγας διδάσκαλος τῆς Οἰκουμένης» κατὰ Θεοδώρητον (V, 34) ἔδρασεν ὑπὸ διαφόρους συνθήκας, ἐν αἷς ἀνεδείχθη ἐκκλησιαστικὸς καὶ κοινωνικὸς ἀναμορφωτὴς (Μπαλάνου: Πατρολογία σ. 374-6) διότι ἡ ἐποχὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν δὲν ἦτο ἐποχὴ ἡθικῆς ἀκμῆς². Ἡ πτώσις τῆς ἡθικῆς στάθμης

1. Ὁ Βασίλειος, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Θεοδώρητου τοῦ Κύρου μέγας, «ὁ τῆς οἰκουμένης φωστὴρ», (IV, 19, 1), «διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης», «θεῖος» καὶ «πανεύφημος» ἀνὴρ, ἐστήριξε τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον, ὅστις ἐνεθρόνισε τὸν Γρηγόριον, τῇ ὑποστηρίξει τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, εἰς ΚΠολιν. Οἱ δεσμοὶ Καπαδοκίας καὶ Ἀντιοχείας, ἥτοι τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἤσκησαν ἐν τῇ πράξει οἰκουμενικὴν ἱεραποστολήν, πρὸ τῆς ΚΠόλεως, εἶναι ἔργον τοῦ γ' καὶ δ' αἰῶνος. Τὸ οἰκουμενικὸν πνεῦμα τοῦ Βασιλείου, τοῦ Μελετίου, τοῦ Γρηγορίου καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου ἀπετέλεσε τὸ βάθρον τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως διὰ παντός. Ἐξεφράσθη ἡ ὀρθὴ γνώμη, ὅτι εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Μελετίου ἀσφαλῶς κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν ἡ ἀνδρόφωσις τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως διὰ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ μεγάλη αὕτη ὑπόθεσις «διέφευγε πάσας τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διασκεφθῇ ἐπ' αὐτῆς ἡ μεγάλη Σύνοδος ἡ συναναθροισθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπὸ τοῦ Μελετίου» (379). Ὁ Γρηγόριος πρῶτος ἔδωκε ζωὴν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐν ΚΠόλει (Λόγος 36. Migne 35, 1252 ἐξ. καὶ 37, 1105 καὶ 1111 καὶ Θεοδωρ. V, 6-9). Ὁ Γρηγόριος ὁμως δὲν εὗρισκε κατανόησιν ὅπως καὶ ὁ Βασίλειος εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (Migne 37, 1633). Διὰ δὲθεν κανονικοὺς λόγους ἔπρεπε ν' ἀπ' μακρυνθῇ ἀπὸ τὴν πόλιν, ἣν ἔσωσε ἀπὸ τὸν Ἀρειανισμόν, ὅστις τὸν ἐμίσει. Ὁ πρῶτος καὶ ὁ Θεολόγος τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπηρετῆς ἐθυσίασεν ἑαυτὸν χάριν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας, ἣν ἐστήριξε πλέον καὶ ὁ Μέγας Θεοδόσιος (Πολάκης σ. 77-80). Ἡ παραίτησις τοῦ Γρηγορίου καὶ ὁ συντακτικὸς αὐτοῦ λόγος ἀποτελοῦσι ἀθάνατα μνημεῖα τῆς πίστεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἐνότητά καὶ εἰρήνῃ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν αὐτῆς. Ἐγραψε δὲ Φιλαργίῳ (ἐπιστολὴ 87 ἐν Migne 37, 161) «κεκμήκαμεν ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν φθόνον, καὶ τοὺς ἱερούς ἐπισκόπους τὴν κοινὴν ὁμόνοιαν διαλύοντας καὶ τῶν ἰδίων φιλονεικιῶν τὸ τῆς πίστεως πάρεργον ποιουμένους. Διὰ τοῦτο ἐγνωμεν πρῶτον κρούσασθαι, τὸ τοῦ λόγου, καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς συσταλῆναι... Ἰδὲ καὶ ἀκολουθοῦσαν 88ην καὶ 91ην ἐπιστολάς πρὸς τὸν διάδοχόν του Νεκτάριον «κυρωθέντα» ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμενικῆς, ἥτις «μηδὲν αἰδεσθεῖσα τῶν τοῦ ἀνδρὸς πλεονεκτημάτων (Γρηγορίου)» ἐδέχθη τὴν παραίτησιν (Σωζ. Ζ', 7 καὶ Θεοδωρ. V, 9). Ἡ Β' Οἰκουμενικὴ ἔξαρχα κληρίσθη ὡς τοιαύτη ἀπὸ τὴν τοπικὴν Σύνοδον Κωνσταντινῶς τοῦ 382 (Mansi III 585. Θεοδωρ. V, 5, 91, Migne 83, 1216-7). Πρβλ. Μητρ. Ἡλιουπόλεως Γενναδίου: Ἱστορ' α τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου, τόμ. Α' Ἀθ. 1953 σ. 86 ἐξ 255 ἐξ.

2. Δημ. Σ. Μπαλάνου: Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των. Ἐν Ἀθήναις 1926, ἐνθα καὶ αἱ πηγαὶ (σελ. 22, 26). Ὁ Ἰωάν. ὁ Χρυσόστομος εὐρέθη ἀντιμέτωπος τῶν ἐπεμβάσεων τῆς Πολιτείας προκληθεῖσων ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ. Ἐνὼ ἔξε-

συντελέσθη ὑπὸ τὴν ροπὴν τριῶν παραγόντων: τῆς εὐνοίας τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Κράτους, τῶν ἐπεμβάσεων αὐτοῦ εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀναρχίας τῶν αἰρέσεων (ἰδὲ γράμμα Συνόδου 382 πρὸς ἐπισκ. Δύσεως παρὰ Θεοδορήτῳ V, 9). Ἡ ἐπιλογή τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπεχώρησεν. Ὁ παράδοξος ὅρος «Χριστιανικὸς ὄχλος» παριστᾷ τὴν μεταβολήν. Ἡ ἐλάττωσις τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Πλατωνισμοῦ, ὁ ἀντιωριγενισμὸς εἴτα ἱεραρχῶν τινῶν καὶ μοναχῶν, οἵτινες περιέπλεξαν τὸν Χρυσόστομον, προσιωνίζετο τὴν μετὰ τὸ μέσον τοῦ Ε' αἰῶνος ἐμφανισθεῖσαν παρακμὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων¹. Ὅτε ὁ Χρυσόστομος ἐφιλοξένησεν ὀριγενιστὰς μοναχοὺς τῆς Νιτρίας, ἔδωκεν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἰσχυρὸν πᾶπαν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον, γενόμενον οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως ἀλλ' ἐκ λόγων πολιτικῆς² ἀντιωριγενιστὴν, νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταδίκην τοῦ ἀνδρός, παρουσιασθέντος ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ ὡς φορέως τῶν δικαιωμάτων τοῦ θρόνου («τῆς βασιλείου ἐπισκοπῆς»), ὅστις ἐκαλεῖτο ἀντὶ τοῦ Ἀλεξανδρείαν νὰ καταστῇ ὁ πρῶτος ἡγετικὸς τῆς κατ' Ἀνατολὰς Ἑλληνικῆς μὲν τὴν μορφήν Καθολικῆς ὅμως τὴν συνείδησιν Ἐκκλησίας³.

φράσθη δριμύτατα κατὰ τῶν ἐπεμβάσεων τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας (ἡ δυσμένεια τῆς Αὐλῆς κατ' αὐτοῦ ἦτο μεγίστη) «ἀποφεύγει—πλὴν ὑπαινιγμῶν—νὰ κάμῃ λόγον περὶ τούτων» (Ἀρχιμ. Βαρν. Τζωρτζάτου, κατωτ. σ. 61) πῦθα νὸν διὰ νὰ μὴ ὀξύνῃ τὰ πράγματα. Ἰδὲ περιγραφὴν καταστάσεως ἐπὶ Χρυσοστόμου παρὰ Τζωρτζάτῳ σ. 62. Κ. Ἀμάντου Α² σ. 81-88.

1. Γεω. Ι. Κονιδάρη: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας σελ. 353-58.

2. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία σελ. 189.

3. Ἡ γ' κανὼν τῆς Β' Οἰκ. Συνόδου ὑπῆρξεν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξελίξεως 50 ἐτῶν (ἀνωτ. σελ. 518) καὶ «ῥιμος καρπὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν» τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν νέων συνθηκῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ ἀρχιμ. Πολάκης (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 83) ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Leclercq (Le canon troisieme du Concile de 381 ἐν Hefele, *histoire des conciles*. Paris 1908 II Append. III, σ. 1260-70) χωρὶς νὰ πολυπραγμονῇ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, προσπαθεῖ νὰ πείσῃ ἑαυτόν, ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ὠδήγουν εἰς τὸ σχίσμα, ὁ δὲ ἐπίσκοπος Κων/πόλεως παρεδόθη ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὰς πολιτικὰς βλέψεις, εἰς τὰς ὁποίας ὤφειλε τὴν ἀνύψωσίν του». Ὅμως φρονοῦμεν ὅτι ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἀσφαλὴς ἡγεσία τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξησφαλίζετο διὰ τῆς Ἐκκληρίας Κων/πόλεως, χωρὶς νὰ καταλύεται τὸ ἀρχαῖον καθεστὼς τοῦ πρωτείου τιμῆς τοῦ Ρώμης. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Δύσεως ἠκολούθησαν διάφορον ὁδόν, διὸ καὶ ἔδει νὰ παρέλθουν 70 ἔτη μέχρις οὗ καταστῇ τὸ πρωτεῖον τιμῆς τοῦ Κων/πόλεως πραγματικότης καὶ ἐξασφαλισθῇ ἡ δικαιοδοσία του ἐπὶ τῶν τριῶν τέως ἀνεξαρτήτων ἐξαρχιῶν (πολιτ. Διοικήσεων). 1) Πόντου (πρωτ. Καισάρεια), 2) Ἀσίας (πρωτ. Ἐφεσος) καὶ 3) Θράκης (πρωτ. Ἡράκλεια), αἵτινες ἀπετέλεσαν ἕκτοτε μέχρι τοῦ 1922 τὰς τρεῖς πρώτας μητροπόλεις τοῦ Οἰκ. Θρόνου (Γ. Κονιδάρη: Αἱ Μητροπόλεις Ἀθ. 1934 Α' πίναξ α). Τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς νέας ἐξελίξεως ἐν ἀρχῇ τῆς 70ετίας βλέπομεν εἰς τὸν Ἀμβρόσιον τῶν Μεδιολάνων, ἀνδρα ἰσχυρὸν καὶ διαπρεπῆ νομικὸν στηριζόμενον προφανῶς εἰς τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς πόλεως, ὡς πρωτεύουσος τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας (L. Duchesne: *Origines du cultes chretien* 2, 898 σ. 35, H. Lietzmann, *Geschichte der Alten Kirche* 1949 IV

Ὁ Σωζομενὸς (VIII, γ) παρατηρεῖ ἐπιγραμματικῶς περὶ τοῦ Χρυσόστομου ὡς ἀρχιεπισκόπου Κ[ων]σταντινουπόλεως· «οὐ μόνον δὲ τὴν ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς καὶ μεγάλωρον, καὶ τὰς πανταχοῦ ἐπανορθοῦν ἐσπουδάξας». Ὁ Χρυσόστομος κατέστησε πραγματικότητα τὰ δικαιώματα τὰ ἀπορρέοντα ἀπὸ τὸν γ' Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς. Τὸ πρωτεῖον τιμῆς καὶ ἡ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν 3 διοικήσεων (Πόντου Ἀσίας καὶ Θράκης)¹, ὡς ἐξαρχῶν, ἀλλὰ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους («Βαρβαρικῶν») ἔγιναν πραγματικότης ἐπὶ Χρυσόστομου, ὅστις

σ. 60). Ὁ C. Schneider, (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 561), δέχεται, ὅτι ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος ὁ Χριστιανισμὸς ἀπετέλει μέσον πολιτικὸν εἰς χεῖρας τῶν εὐγενῶν, οἵτινες τώρα ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ Ἀμβροσίου ὁρίζουν τοὺς ἐπισκόπους καὶ Πάπας... Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἀρχίζει ἐν Ρώμῃ ἡ Interpretatio Romana τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἣτις ἤρξατο ἀπὸ μακροῦ ἐν Ἀφρικῇ (σ. γρ. Βίκτωρ, Τερτυλλιανός). Οὕτως ἡδύνατο νὰ ἀμυνθῇ (σ. γρ. ἡ γνώμη οὕτη εἶναι προβληματικὴ) ἔναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ, τ.ἐ. διὰ τῆς ἐκχριστιανίσεως τῆς ρωμαϊκῆς ὑψηλοφροσύνης. Ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν παγκόσμιον ἀποστολὴν τῆς Ρώμης προέκυψεν ἡ πίστις εἰς τὴν παγκόσμιον ἀποστολὴν τῆς Ρωμ. Ἐκκλησίας. Οὐδὲν ἄπορον ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος, ἡ ἰσχυροτέρα μορφή τοῦ Ρωμ. ἐκκλ. πνεύματος, δὲν ἠθέλησε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ Ἀνατολὴ ἐστρέφετο πρὸς τὴν Κων[σταντι]νὴν. Ἡ πρότασις τοῦ περὶ συγκλήσεως Συνόδου ἐν Ρώμῃ δὲν ἐγένετο δεκτὴ. Ἡ ἀπάντησις τῶν Ἀνατολ. ἐπισκόπων «εἶναι μνημεῖον ἀπαράμιλλον ἐκκλ. εὐπρεπείας καὶ ὑψηλῆς διανοήσεως». Οἱ ἐν Ρώμῃ μεταβάντες ἀντελήφθησαν τὴν περιφρόνησιν τῶν Δυτικῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν (ἀνεγνώρισαν τὸν Παυλῖνον). Ὁ Θεοδόσιος ἤλεγξε τὸν Ἀμβρόσιον (Migne Lit. Πατρ. 16, 993). Ἡ Σύνοδος Κων[σταντι]νέως ὑπὸ τὸν Νεκτάριον (394) ἀπετέλεσεν ἐν τῇ πράξει τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τῆς νέας θέσεως τῆς Κων[σταντι]νέως. Ἀκόμῃ εὐρυτέρα καὶ ἀληθῶς οἰκουμενικὴ ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου (ἰδὲ παρὰ Baur: Iohannes Chrysostomos und seine Zeit. τόμ. 2 München 1930), διότι περιέλαβε καὶ τὴν ἱεραποστολὴν καὶ τὴν στερέωσιν τοῦ Οἰκ. Θρόνου. Ἡ ὅλη του δρᾶσις φέρει ἐξεχόντως ἀρχαιοκαθολικὸν χαρακτῆρα στηριζόμενον καὶ «εἰς τὸ πρεσβεῖον τῆς Ἐκκλησίας Κων[σταντι]νέως, τὸ δὲ πρεσβεῖον τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς τάξεως ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εὐρυθμίας». Πρβλ. Παρθ. Πολάκη, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 85 ἐξ.

1. Ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν του (περὶ τὸ 450 μ. Χ.) οἶονεῖ συμπληρῶν τὸ πρῶτον μέρος τῶν παρατηρήσεων τοῦ Σωζομενοῦ, λέγει «ὁ δὲ Μέγας Ἰωάννης τοὺς τῆς Ἐκκλησίας δεξάμενος οἶακας τὰς τε παρὰ τινων γενομένας ἀδικίας σὺν παρησίᾳ διήλεγχε, καὶ βασιλεῖ καὶ βασιλίδι παρήνει τὰ πρόσφορα, καὶ τοὺς ἱερέας ἡΐσιον κατὰ τοὺς κειμένους πολιτεύεσθαι νόμους, τοὺς δὲ τούτους παραβαίνειν τολμῶντας ἐπιβαίνειν τῶν ἀνακτόρων ἐκώλυεν, οὐ χοῖναι λέγων τῆς μὲν τῶν ἱερῶν ἀπολαύειν τιμῆς, τὴν δὲ τῶν ἀληθινῶν ἱερῶν μὴ ζηλοῦν βιωτὴν. Καὶ ταύτην ἐποιεῖτο τὴν προμήθειαν οὐ μόνον ἐκείνης τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ τῆς Θράκης ἀπάσης (εἰς ἧς δὲ αὕτη ἡγεμονίας διήρηται) καὶ τῆς Ἀσίας ὅλης (ὑπὸ ἑνδεκα δὲ καὶ αὕτη ἀρχόντων ἰθύνεται), καὶ μέντοι καὶ τὴν *Ποντικὴν* τούτοις κεκόσμει τοῖς νόμοις (Ἰσλαῖθιμοις δὲ καὶ αὕτη ἔχει τῇ Ἀσίᾳ ἡγουμένους). Τὸ κείμενον τοῦ Θεοδορήτου ἔχω ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν ἐκδόσιν L. Parmantier τῆς Ἀκαδ. ἐπιστημ. Πρωσσίας, Leipzig 1911. Ὁ Σωκράτης μνημονεύει, ὅτι «καὶ κληροῦται Νεκτάριος (381 - 97) μὲν τὴν *μεγαλόπολιν* καὶ τὴν *Θράκην*» (V, 8). Ἐπὶ Νεκταρίου πι-

δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ προπαρασκευάσας ἔργῳ ὅ,τι περιέλαβεν εἰς κανόνα ἢ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (28ος κανὼν)¹. Ὁ κανὼν οὗτος ἐπεκύρωσε ἀρξαιμένην ἐπὶ Χρυσοστόμου πράξιν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Χρυσοστόμου ᾠκοδόμησαν ἐπὶ τῶν θεμελίων, τὰ ὁποῖα αὐτὸς μετὰ τὴν Β' Οἰκουμενικὴν ἐστερέωσεν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὑπῆρξεν ἀληθῶς ὁ πρῶτος μέγας ἐν τῇ οὐσίᾳ «Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης», πρὶν ἢ ὁ τίτλος οὗτος κοσμήσῃ τὸν θρόνον τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων. Ἀλλ' ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὡς μέγας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Οἰκουμένης διδάσκαλος καὶ ἐπίσκοπος, καταδιωχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀξιώματος, ἦτο βεβαίως εὐγενής, ταπεινόφρων καὶ φύσις ἀσκητική, ἔτι δ' ὁπαδὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ κατὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ πιστὸς καὶ σταθερὸς ἡγέτης καὶ φύλαξ οὐχὶ μόνον τῆς ἐν τῇ Ὁρθοδοσίᾳ ἐνότητος τῆς Καθολικῆς

θανὸν νὰ ἔγινεν ἡ πρώτη «τάξις τῶν θρόνων» ἐκφράζουσα τὸ πρωτεῖον τῆς Κων] πόλεως πλέον συγκεκριμένως (ιδεὶ Γ. Κονιδάρη: Αἱ μητροπόλεις Ἀθ. 1934, ἐνθα ἡ Βιβλιογραφία καὶ Μητρ. Γενναδίου, ἐνθ. ἀνωτ. 255 ἐξ. I 141-190).

2. Αἱ «ἐνδημοῦσαι Σύνοδοι» ἐν Κων] πόλει ἀπετέλεσαν ἐν τῇ πράξει προπαρασκευὴν τῆς οἰκουμενικῆς δράσεως τοῦ θρόνου τῆς βασιλευούσης πόλεως. Ὁρθῶς παρετηρήθη, ὅτι εἰς τοιαύτην σύνοδον, ἐν ἣ ἦσαν παρόντες μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι ἄλλων περιοχῶν π. χ. ὁ ἀπὸ Σκυθίας Θεότιμος, ὁ ἀπὸ Θράκης Ἀμμων ὁ Αἰγύπτιας, ἀπὸ Γαλατίας Ἀραβιανός, ἐπέδωκεν «ὁ ἐπίσκοπος Οὐαλεντινουπόλεως Εὐσέβιος λίβελλον κατὰ τοῦ Ἐφέσου Ἀντωνίνου, διαλαμβάνοντα ἐπτά κεφάλαια κατηγοριῶν. Κατ' ἀρχάς ὁ Χρυσόστομος συνέστησεν ὅπως ἀποσυρθῇ ἡ κατηγορία, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐπιμονῆς τοῦ κατηγοροῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἡρακλείας Παῦλον τὸν συμβιβασμὸν τῶν διαφορομένων, οἵτινες ἦσαν παρόντες ἐν Κων] πόλει. Εἶτα ἡναγκάσθη ὑπὸ τε τοῦ κατηγοροῦ καὶ «τῶν γερόντων ἐπισκόπων» νὰ ἐξετάσῃ τὰς κατηγορίας (Σιμωνία κλπ.) διὰ προσωπικῆς μεταβάσεως εἰς Ἀσίαν—αἰτήσῃ ἐπισκόπων καὶ κλήρου τοῦ κατηγορουμένου Ἐφέσου ἀποθανόντος—. Ὁ Χρυσόστομος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀρχιεπίσκοπος Κων] πόλεως ὁ ἐπεμβάς εἰς τὴν Ἐξουσίαν τῆς Ἀσίας πρὸ τῆς ἐνσωματώσεως εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κων] πόλεως. Ἐλθὼν μετ' ἄλλων ἐπισκόπων εἰς Ἐφεσον συνήγαγεν 70 ἐπισκόπους ἐκ Ἀνδίας, Ἀσίας, Καρίας, παρόντων δὲ πολλῶν Φρυγῶν ἐχειροτόνησε τὸν διάκονόν του Ἡρακλείδην εἰς μητροπολίτην Ἐφέσου, καθίρησε τοὺς 7 ἐπισκόπους τοὺς ἐξαγοράσαντας τὰς ἐπισκοπὰς, ἀφοῦ ἐπεστράφη εἰς αὐτοὺς τὸ δοθὲν χρυσίον (Παλλαδίου, Migne 47, 47, ἐξ. Σωζομ. VIII, 6. Baur, ἐνθ. ἀνωτ. II, 119-24 καὶ 128-30). Ἐνήργησεν οὕτω ἐν Ἀσίᾳ ὡς ὑπέρτατος δικαστής (Πολάκη σ. 88) καὶ πρῶτος, εἶτα δὲ καὶ ἐν Νικομηδείᾳ καθίρησε τὸν μητρ. Γερόντιον, κατ' ἀξίωσιν τοῦ Ἀμβροσίου μὴ ἐκκληρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του Νεκταρίου (Σωζ. αὐτόθι καὶ Mansi VII, 293). Ὅθεν εἶναι εὐλόγον διατὶ οἱ «Μακροὶ ἀδελφοί» κατέφυγον πρὸς αὐτὸν ὡς ἔχοντα τὸν πρῶτον τῆς Ἀνατολῆς Θρόνον μετὰ τὸ 381, διὰ νὰ εὕρωσι τὸ δίκαιόν των (Παλλαδίου ἐν Migne 47, 25, Σωζ. VIII, 13 καὶ Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ. σ. 189, Παρθ. Πολάκη, σελ. 88). Ὁ Ἰ. Χρυσόστομος ζῆ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ ἐπίσκοποι τῶν 8 ἐξαρχιῶν ἔχον ἐπίγνωσιν ὅτι τὸ πρεσβεῖον τῆς ἑδρας του σημαίνει καὶ ἀσκησιν ἐξουσίας πραγματικῆς καὶ διὰ τοῦτο τὸν καλοῦν εἰς παρέμβασιν καὶ αὐτὸς ἀποδέχεται καὶ καθίσταται δικαστής καὶ ἐπόπτης τῶν 3 Ἐκκλησιῶν—ἐξαρχιῶν (ιδεὶ ὑποσημ. προηγ.). Διὰ τὴν συνέχειαν μέχρι 451 ιδεὶ Παρθ. Πολάκη ἐνθ. ἀνωτ. σ. 89-106 καὶ Γενναδίου Ἠλιουπόλεως ἐνθ. ἀνωτ.

Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς κανονικῆς τάξεως καὶ αὐτοτελείας τῆς Ἐκκλησίας¹. Τοὺς εἰσπηδήσαντας² εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κων]πόλεως καὶ δὴ τοὺς περὶ τὸν Θεόφιλον ἐθεώρει ἐχθροὺς τῆς Οἰκουμένης. Ἡτο πλήρης ἀγωνιστικοῦ καθολικοῦ πνεύματος, διὸ καὶ ἔγραφεν ἀπὸ τῆς ἑξορίας πρὸς τὸν Ἰννοκέντιον τὸν Α΄ τῆς Ρώμης. «Καὶ γὰρ ὑπὲρ τῆς Οἰκουμένης σχεδὸν ἀπάσης ὁ παρὼν ἡμῖν ἀγὼν πρόκειται, ὑπὲρ Ἐκκλησιῶν εἰς γόνυ κατενεχθεισῶν, ὑπὲρ λαῶν διασπαρέντων, ὑπὲρ κλήρων πολεμουμένων, ὑπὲρ ἐπισκόπων φυγαδευομένων, ὑπὲρ θεσμῶν πατέρων παραβαθέντων»³. Ὁμοίᾳ ἔγραφε πρὸς τὸν Μεδιολάνων Βενέριον καὶ Ἀκηλυτίας Χρωμάτιον. Ὅθεν δὲν εὐσταθεῖ ἡ γνώμη δυτικῶν περὶ ἀναγνώρισεως τοῦ πρωτείου ἑξουσίας (plenitudo potestatis) τοῦ Ρώμης⁴. Ἡ μέριμνα ὑπὲρ πασῶν τῶν Ἐκκλη-

1. Migne 52, 391. Σωκρ. ΣΤ΄ κη΄. Σωζ. Η΄, κ. Βιβλιογραφίαν διὰ τὸν Ἱ. Χρυσόστομον ἰδὲ παρὰ Altaner, Patrologie 1950² σ. 278-289² πρόσθετος Ἀρχιμ. Βαρνάβα Τζωρτζάτου (νῦν μητρο. Κίτρους) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῇ βίσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1952 σ. 61 ἔξ. Ε. Stein: Geschichte des spätrömischen Reiches Wien 1928 Α΄. σ. 368-75. Β. Στεφανίδου, σ. 189 ἔξ. Π. Χρήστου: Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου: Οἱ περὶ Ἱερωσύνης Λόγοι (εἰσαγωγή καὶ σχόλια). Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1952. Αἱ ἐπιστολαὶ Ἰω. Χρυσόστομου Migne 52, 529-741 καὶ 746-48. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἱ. Πατρὸς ἀποτελοῦσι ἀψευδὲς μαρτύριον περὶ τῆς μεγίστης τοῦ ἀνδρὸς ἡθικῆς δυνάμεως καὶ τῆς βαθείας ἐπιθυμίας πρὸς ἡθικὴν ἐξυγίανσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀγῶνος καὶ ὑπὲρ τῆς αὐτοτελείας καὶ αὐτονομίας καὶ τάξεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἰδὲ ἐπιστ. ΡΕΒ. ΡΠΑ, ΡΝΑ. ΡΝΒ, ΡΝΘ. ΡΕΣΤ. ΡΕΖ.

2. Πρβλ. Ἐπιστολὴ Ι πρὸς Ἰννοκέντιον καὶ Εα, ἐνθα θεωροῦνται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐχθροὶ τῆς Οἰκουμένης καὶ ΡΚΕ. Ἰδ. ΙΙ. Ἡ πτώσις τῶν ἐκκλ. ἡγηγόρων τῆς ἐποχῆς τοῦ ὡδήγησε τὸν Ἱ. Χρ. νὰ γράψῃ τὴν περιώνυμον πρὸς τὴν Ὀὐμπιάδα «οὐδένα λοιπὸν δέδοικα, ὥς τοὺς ἐπισκόπους, πλὴν ὀλίγων» (ἐπιστ. ΙΔ. δ).

3. Migne 52.

4. Migne 52, 536. Ὁ Χρυσόστομος ἐξήτει μεσολάβησιν ἵνα ρυθμίσῃ τὸ ζήτημα. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰννοκέντιος, εἰς ὃν εὐρίσκομεν τὰς ἀπαρχὰς τοῦ παπικοῦ ἀλασθήτου (Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ.), τὸ αὐτὸ ἐξήτει (πρβλ. Χρυστ. Παπαδοπούλου: Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. ἐν Ἀθήναις 1930 σ. 26 ἔξ. Ἀδ. Διαμαντοπούλου: Ἡ Γ' Οἰκ. Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ «Θεολογία» 1931 σ. 292-3). Ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς Altaner, (Patrologie 1950² σ. 287) παρατηρεῖ μὲν, ὅτι οὐδαμοῦ παρὰ τῷ Ἰω. Χρυσόστομῳ ὑπάρχει σαφὴς... ἀναγνώρισις τοῦ Ρωμ. Πρωτείου καὶ ὅτι τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τοῦ ὅτι ἦτο οὗτος ὁπαδὸς τοῦ Μελετίου καὶ Φλαβιανοῦ, οἵτινες ἐπὶ μακρὸν δὲν ἀναγνώριζοντο ἀπὸ τὴν Ρώμην, διὰ δὲ τῆς ἀναγνώρισεως ἤθελε θέσει ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἐπισκόπους του ἐν ἀδίκῳ, ἀλλ' ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀνεγνώριζε τὸ πρωτεῖον τοῦ Πέτρου εἶναι βέβαιον, ὅμως οὐδαμοῦ ἐξήγαγε συμπεράσματα, ὅτι ἡ ἰδίᾳ θέσις ἀνήκει εἰς τὸν Ρωμαῖον ἐπίσκοπον, ὥς ἀποδεικνύουν αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἄλλους μεγάλους θρόνους τῆς Δύσεως». Ὁ Altaner φρονεῖ ὅτι ἐνισχύθη ἡ ἰδέα τοῦ πρωτείου ἐξ ἀφορμῆς τῶν σχετ. ἐρίδων, ἀλλ' ἀναμφιβόλως εἶναι σφαλὲρὰ ἡ γνώμη του περὶ τῶν αἰτίων τῆς μὴ ἀναγνώρισεως τοῦ πρωτείου. Ὁ Χρυσόστομος εἶχετο τῆς ἰδέας τῆς κοινῆς εὐθύνης τῶν ἐπισκόπων διὰ τὴν εὐστάθειαν τῆς Ἐκκλησίας. Πρβλ. πρὸς Ἰωάννην Ἱεροσολύμων (ἐπιστ. ΠΗ) καὶ τὸν Καρθαγένης Αὐρήλιον (ΡΜΘ πρβλ. Α α, ΡΚΕ΄, Βαρν. Τζωρτζάτου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 66-7. Ἰδὲ Σωζομενοῦ VIII, 3 ἀνωτ. Ἰδὲ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς Ἀρχ[πος Κ]πόλεως (ἐκδ. «Ζωῆς»).

σιῶν ἀπέκειτο τοῖς ἐπισκόποις, καὶ κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον καὶ Μ. Βασίλειον¹. Ὁ Χρυσόστομος εἰσήγαγεν ἐπὶ πλέον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κων]πόλεως καὶ τὸ ἀληθὲς οἰκουμενικὸν πνεῦμα τῆς Ἱεραποστολῆς, ὅπερ εἶχε δημιουργήσει ἡ πατρίς του Ἀντιόχεια. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ἱεραποστ. πρόγραμμα. Τοῦτο φανεροῦται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ἐν Κων]πόλει καὶ ἐν ἐξορίᾳ ὧν οὐδέποτε ἐγκατέλειπε τὴν δραστηριωτάτην προσπάθειαν τῆς ἱεραποστολῆς ἐν Σκυθίᾳ ἐν ἣ οἱ Γότθοι, ἐν Κελτικῇ, ἐν Περσίᾳ, Ἀραβίᾳ, Ἀρμενίᾳ, (πρβλ. Τζωρτζάτου σ. 84), Συρίᾳ, Κιλικίᾳ, καὶ εἰδικώτερον ἐν Φοινίκῃ (ἐπιστ. ΣΚΑ). Τὸ πνεῦμα ὅφ' ὃ ἔδρασε, χρησιμοποιήσας τὴν Γοτθικὴν γλῶσσαν καὶ παρασκευάσας ὁμογλώσσους τοῖς Γότθοις κληρικούς², ἀπέβη κληρονομία καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας ἰδίᾳ τῆς Κων]πό-

1. Ἐπιστολὴ Εἰς τὸν Μ. Βασίλειον γράφων διὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον λέγει «ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τσαύτη, ὅση καὶ τῆς ἰδίας παρὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότη τοῦ ἡμῖν ἐμπιστευθείσης ἐπίκειται».

2. Ἐκήρυτε αὐτοπροσώπως (Migne 63, 499-510), ἐχειροτόνησε δὲ ἐπίσκοπον διὰ τοὺς ἐν Ἀσίᾳ τὸν Οὐνίλαν (ἐπ. ΙΔΣ καὶ Φιλοστορ. Ἐκκλ. Ἱστορία ΙΙ, ε). Ἐπειτα παρὰ τῷ Θεοδώρῳ (V, 30-33) «ὁρῶν δὲ καὶ τὸν Σκυθικὸν ὄμιλον ὑπὸ τῆς Ἀρειανικῆς θηρευθέντα σαγήνης, ἀντεμυχανήσατο καὶ αὐτὸς καὶ πόρον ἄρας ἐξεῦρε ὁμογλώττους γὰρ ἐκείνοις πρεσβυτέρους καὶ διακόνους καὶ τοὺς τὰ θεῖα ὑπαναγινώσκοντας λόγια προβαλλόμενος, μίαν τούτοις ἀπένειμεν ἐκκλησίαν (ἐννοεῖται ἐν Κων]πόλει) καὶ διὰ τούτων πολλοὺς τῶν πλανωμένων ἐθήρευσεν, αὐτὸς τε γὰρ θαμινὰ ἐκέισε φοιτῶν διελέγετο ἐρμηνευτῇ χρώμενος τὴν ἐκατέραν γλῶτταν ἐπισταμένῳ τινὶ καὶ τοὺς λέγειν ἐπισταμένους τοῦτο παρεσκεύαζε δρᾶν. Ταῦτα μὲν οὖν ἔνδον ἐν τῇ πόλει διέτελλε ποιῶν καὶ πολλοὺς τῶν ἐξηπατημένων ἐξώγει, τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων ἐπιδεικνύς τὴν ἀλήθειαν». Ὁ Χρυσόστομος εἰργάσθη μετ' εὐρύτητος πνεύματος οἰκουμενικοῦ, ἀνταξίως τῆς μητρὸς του Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, διὰ τὴν ἐκχριστιάνισιν καὶ ἄρα ἐξημέρωσιν τῶν νομάδων Σκυθῶν τοῦ Ἰστροῦ, καθῶς καὶ ἄλλων βαρβάρων τῶν ἐθνικῶν. (Αὐτόθι V, 31 Marcle. Diacre. Vie de Porphyre par H. Gregoire Paris 1930 σ. 24. Σωζομ. ΙΙ, στ VI λζ. Σωκρ. ΙV, λ ρ. Παρθ. Πολάκη, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ κόσμος τῶν βαρβάρων, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1951 σ. 24. Γερ. Κονιδάρη: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ σ. 9 ἐξ.). Τοιοῦτοτρόπως προσέδωκεν εἰς τὸ πρεσβεῖον τῆς Ἐκκλησίας Κων]πόλεως καὶ οἰκουμενικὸν πνεῦμα, ὅπερ δὲν ἐγκατέλειπεν εἰς τὴν ἐξορίαν του (Πολάκη, Αἱ προϋποθέσεις τοῦ πρωτείου σελ. 86-87 καὶ Τζωρτζάτου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 77-85). Ἡ βαθεῖα πίστις του περὶ τῆς ἱεραποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας φανεροῦται ἀπὸ τὴν φράσιν «οὐδεὶς ἂν ἦν Ἕλλην, εἰ ἡμεῖς ἦμεν Χριστιανοί, ὥς δεῖ» (Migne 52, 551 καὶ ἐπιστ. ΙΑ, ΙΔΕ, ΚΑ, ΚΗ, ΝΑ καὶ ΝΓ, ΝΔ, ΕΞ, ΚΑ, ΡΚΓ, ΡΚΕ-ΣΤ, ΡΟΕ. Καὶ ὁ Γεώργ. Ἀλεξανδρείας παρὰ Φωτίῳ Μυριόβιβλος ἀναγ. ἡστ). Ἀκόμη καὶ οἰκονομικῶς ἐβοήθει τὴν ἐν Φοινίκῃ ἱεραποστολήν, ἐνθα αὕτη εἶχε νὰ παλαίῃ κατὰ μυρίων δυσχερειῶν, διότι ἐκεῖ «ἡ τῶν Ἑλλήνων μανία καὶ πολλοὶ τῶν μοναχῶν οἱ μὲν ἐπλήγησαν οἱ δὲ καὶ ἀπέθανον» (ἐπιστ. ΡΚ' στ. ἰδὲ Latourette: A. History of the Expansion of Christianity τομ. Ι, New York 1937 σελ. 192 ἐξ.). Ὁ Χρ. ἀνεγέννησε κατὰ τὸν δ' αἰῶνα τὸ ἱεραποστολικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἐκκλ. Ἀντιοχείας δι' ὃ καὶ δικαίως ἐλέχθη ὅτι «ἔχει πρὸς τοὺς ἀποστόλους συγγένειαν» (Φωτ. Μυριοβ. ἀναγν. σσγ.). Διὰ τὸν προσηλυτισμὸν τῶν Μαρκιανιτῶν ἰδὲ Θεοδ. V, λα' καὶ Φωτ. Μυριαβ. ἡστ).

λεως, ἥτις δρῶσα ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐπὶ Φωτίου διέδωκε τὸν Χριστιανισμόν εἰς τοὺς Σλάβους τὸν θ' καὶ ι' αἰῶνα¹.

Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος συνεδύαζε τὴν οἰκουμενικὴν πρὸς τὴν λαϊκὴν ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας². Ἐν τούτῳ ἀπέβη τὸ πρότυπον διὰ τοὺς ἡγέτας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὅστις ἠδυνήθη κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας νὰ ἐκπληρώσῃ γενικῶς τὴν διπλὴν ἱστορικὴν ἀποστολὴν, τὴν οἰκουμενικὴν καὶ τὴν λαϊκὴν-ἐθνικὴν³. Ὅθεν ἡ «καθολικὴ» παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας Κ)Πόλεως εἶναι ἀρχαιότερα τῆς ἐθνικῆς, ὃ δὲ συνδυασμὸς τῶν δύο ἀποστολῶν κατέστη προνόμιον τῆς εὐστροφίας τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος τῶν ἡγετῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων⁴.

Ἄλλ' εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Βασίλειον ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει καὶ ἄλλην οὐσιώδη συμβολὴν εἰς τὴν μορφήν τοῦ λειτουργικοῦ αὐτῆς βίου. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἐν τῇ θεῇ λειτουργίᾳ ἀναπαρίσταιται τὸ μέγα τῆς θείας Οἰκονομίας μυστήριον, τ. ἔ. ἡ ὑπερφυῆς ἐνανθρώπησις τοῦ Θείου Λόγου, ἡ ζωὴ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ ἐξ ἀγάπης ἀνυπερβλήτου θυσία, ἡ ἀνάστασις, ἡ ἀνύψωσις εἰς τοὺς οὐρανούς καὶ ἡ διὰ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χάριτος δυνατότης σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους⁵. Ἐν τῇ θαυμαστῇ ταύτῃ «συγκεφαλαιώσει τῆς θείας οἰκονομίας», κατὰ τὸν Στουδίτην, ὁ συνδυασμὸς τῆς βαθυτάτης πίστεως εἰς τὸ «μυστήριον τῆς εὐσεβείας», ἵνα

1. Γερ. Κονιδάρη: Ἡ Ἑλλ. Ἐκκλ. ὡς πολιτισ. δύναμις κλπ. 1948 σ. 7-20 κ. ἄ. Τοῦ αὐτοῦ: ἡ Καθολ. Ὁρθοδ. τοῦ Ἑλληνισμοῦ 1950 σ. 11 ἐξ. Ἀμάντου: Ἱστορία τοῦ Βυζ. Κράτους. Τόμ. Α' σ. 429, Β' 1947 σ. 44 ἐξ. Ostrogorsky: Gesch. d. Byz. Staates 1952² σ. 173 ἐξ. 184 ἐξ.

2. Μπαλάνου: Πατρολογία 1930 σελ. 346. Altaner, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 279-80. Ὡς λαϊκὸς ἱεροκήρυξ καὶ ποιμενάρχης ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν ψυχῇ τε καὶ σώματι τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ λαῷ, δαπανῶν τὰ πλούσια εισοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ὑπὲρ τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ Πάπας Πίος ὁ 11ος ἀνεκήρυξε τοῦτον προστάτην τῶν ἱεροκηρύκων. Π. Τρεμπέλα, ὁ Ἰωάν. ὁ Χρυσόστομος ὡς ἱεροκήρυξ 1924. Τοῦ αὐτοῦ: Ὁμιλητικὴ 1950. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν θὰ ὀφείλῃ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον ν' ἀνακηρύξῃ προστάτας τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου: Ἡ Κοινωνικὴ Ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας 1925. Π. Μπρατσωῦ: «Οἱ Τρεῖς ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα». Ἐν Ἀθήναις 1939² ἐνθα καὶ ἡ βιβλιογραφία. Τὸ Κοινωνικὸν πρόβλημα καὶ ὁ Χριστιανισμὸς. Ἐκδοσις τοῦ Χριστ. Κοιν. Ὁμίλου 1951.

3. Γερ. Ἱ. Κονιδάρη: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, 1940 καὶ τὰ ἐν τῇ ὑποσ. τῆς σ. 525.

4. Γ. Κονιδάρη: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδ. τοῦ Ἑλλ. κλπ. 1950 σ. 13, 17 ἐξ. 30 ἐξ. Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγ. Σχίσματος, ἐν τῇ Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Α' σ. 91-196. Μ. Λάσκαρη: Τὸ Ἀνατολ. ζήτημα σ. 255.

5. Μπαλάνου: Πατρολογία σ. 373 ἐξ. Altaner, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 284. Ἰω. Καμίρη: Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολ. Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις 1952 Α' σ. 242 ἐξ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου. Ἡ Ἑλλ. Ὁρθ. Ἐκκλ. 76-84.

ὑπενθυμίσω τοὺς λόγους τοῦ Παύλου, πρὸς τὴν «λογικὴν καὶ ἀναίμακτον λατρείαν» (φράσις ἐν τῇ μυστικῇ εὐχῇ τῆς 'Ι. Λειτουργίας¹) καὶ τὸν ὑγιᾶ Μυστικισμόν εἶναι μοναδικὸς καὶ δύνатаι νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, πρὸς τὴν 'Ελληνικὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου. 'Εν τῇ λατρείᾳ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος ἡ Καθολικὴ 'Εκκλησία συνεδύασεν, ὑπὸ τὴν ροπὴν τῆς φιλοσοφοῦσης Θεολογίας αὐτῆς κατὰ τρόπον ἀντάξιον τοῦ Χριστιανικοῦ καὶ τοῦ 'Ελληνικοῦ πνεύματος, ὑψηλὸν καὶ ὑγιὲς μυστικὸν πνεῦμα καὶ ἐκκλησιαστικῶς πλατωνίζουσαν φιλοσοφικὴν σκέψιν². Καίτοι δὲ γνωρίζομεν τὴν ἀκριβῆ συμβολὴν τῶν δύο μεγάλων ἱεραρχῶν Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν δύο λειτουργιῶν, αἵτινες φέρουσι σαφῆ τὴν σφραγίδα τοῦ 'Αρχεγόνου Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ γ', τοῦ δ' καὶ τοῦ ε' αἰῶνος, ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι αὗται φέρουσι τὸ ὄνομά των, μαρτυρεῖ περὶ τῆς πεποιθήσεως τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας, ὅτι τὸ ἰσχυρόν των καθολικὸν πνεῦμα ἤσκησεν ἀξιόλογον ροπὴν ἐπὶ τὴν θεμελιώδη ταύτην μορφήν τοῦ εἶναι τῆς 'Εκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ συμβολὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὴν συντριβὴν τῶν Αἱρέσεων, συντελεσθεῖσα οὐχὶ μόνον διὰ τῆς ἱεραρχικῆς δράσεως, ἰδίως τῶν δύο πρώτων³, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σαφῶς μὲν ἐκκλησιαστικῆς φιλοσοφοῦσης δὲ

1. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ Παῦλειος ἔκφρασις «λογικὴ λατρεία» (Ρωμ. ιβ' 1) ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ τοῦ 'Ι. Χρυσοστόμου. Οἱ Ἕλληνες Πατέρες διευτύπωσαν ὡς ἄριστα τὴν Θ. λειτουργίαν καὶ ὡς ἀρμόζει νὰ λατρεύουν τὸ θεῖον τὰ λογικὰ ὄντα.

2. Αἱ εὐχαὶ τῆς λειτουργίας τόσον τοῦ Μ. Βασιλείου ὅσον καὶ τοῦ 'Ιω. Χρυσοστόμου δεικνύουσι τὸν συνδυασμὸν περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Πρβλ. π.χ. Λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου: 1) Εἰς τὸ 'Αγ. ὁ Θεὸς ὁ ἀρχιερεὺς λέγει: «ὁ Θεὸς ὁ 'Αγιος, ὁ ἐν 'Αγ. ἀναπαυόμενος» κλπ. 2) μετὰ τὸ Πολυχρόνιον ἡ εὐχὴ «ἐλλαμψον ἐν ταῖς καρδίαις»³ «ὁ ὢν Δέσποτα», ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς εὐχὰς μέχρι τοῦ Πιστεύω, ἡ ἰσχυρὰ ἔμπνευσις ἐκ τῆς Γραφῆς ἐξυπηρετεῖται δι' ὀλίγων ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἐκφράσεων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν λειτουργίαν τὴν φερομένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ 'Ι. Χρυσοστόμου, ἔνθα εἰς τὴν μυστικὴν εὐχὴν «Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν» κλπ. ἀναγινώσκομεν καὶ ἐκφράσεις περὶ τοῦ Θεοῦ πλατωνικά: «Σὺ γὰρ εἰ Θεὸς ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, ἀεὶ ὢν, ὡσαύτως ὢν». Τὸ κυριαρχοῦν στοιχεῖον εἶναι ἡ Γραφή καὶ ἡ Θεολογία τῆς 'Ελλ. 'Εκκλησίας. Πρβλ. Μπαλάνου Πατρολογία σ. 373. Εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδίδεται ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ἀντιφώνων (Σωζ. Η', 8), ἀλλὰ τοῦτο ἀποδίδει ὁ Θεοδώρητος (II, 24, 9) εἰς τοὺς Φλαβιανὸν καὶ Θεόδωρον Ταρσοῦ. Ὁ 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος θεωρεῖται ὡς ὁ κλασσικὸς μάρτυς καὶ διδάσκαλος τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας περὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας, διὸ καὶ ἐξακριβωθεὶς ὡς «Doctor Eucharistiae» (Altaner σ. 286-87).

3. Ὁ 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος ἔδρασεν ὡς ἐπίσκοπος εἰς ἐποχὴν (397-407), καθ' ἣν ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ οἱ Πνευματομάχοι εἶχον σχεδὸν συντριβῆ, ὁ δὲ Ἀπολιναρισμὸς εὐρίσκετο ἐν ὑφέσει. Εἰς τὸ χριστολογικὸν δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναφανῆ ὁ Νεστοριανισμὸς. Κατεπολέμησεν ὅμως τοὺς Μαρκιωνιστὰς (Τζωρτζάτου σ. 85). Ὁ

ἐπιστημονικῆς Θεολογίας ἤσκησε βαθεῖαν ροπὴν ἐπὶ τὴν συντήρησιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας» καὶ τῆς Θεολογίας αὐτῆς ἐξικνουμένην μέχρι τῆς σήμερον¹. Ἡ Ἀρχαία Καθολικὴ Ἐκκλησία ἤκμασε πνευματικῶς διὰ τῆς πλατωνιζούσης Καθολικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς Θεολογίας τῶν τριῶν Καππαδοκῶν καὶ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν ἀκολουθούντων τούτους (Συνεσίου Πτολεμαῖδος καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας π. χ.). Ἡ μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας» φέρει τὴν σφραγίδα καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τῶν μεγάλων Ἑλλήνων Πατέρων, ἐν οἷς ἐξέχουσιν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ ἄριστοι ἐκπρόσωποι τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ². Ἀλλ' ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν δὲν περιω-

Χρυσόστομος ἦτο ἄλλως τε ποιμὴν τῶν ψυχῶν, κήρυξ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ· ὀρθῶς δὲ παρατηρήθη ἤδη ὅτι ἦτο «μέγας ἄνθρωπος καὶ ἱεράρχης, ὡς συγγραφεὺς δὲ ἀπαράμιλλος καὶ ρήτωρ» ἀπέφυγε τὰ ἀκαταλήπτους θεωρίας. Διὰ τοῦτο θὰ διδάσκη ἔσαι τοὺς ποιμένας καὶ ποιμενομένους εἰς τὴν χριστιανικὴν Οἰκουμένην (Μπαλάνου σ. 374-5). Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων τὰ δογματικὰ συγγράμματά του εἶναι ὀλίγιστα ἔναντι τοῦ μεγάλου πλήθους τῆς πρακτικῆς φύσεως. Ἀναφέρονται 12 λόγοι κατ' Ἀνομοίων (Migne 48, 701-812), ἤτοι κατὰ τῶν ἄκρων Ἀρειανῶν (Εὐνομιανῶν) καθ' ὧν καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψεν. Οὗτοι ἐδίδασκον τὸ τελείως καταληπτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀνόμιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐπειτα 3 ὁμιλίαι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως (Migne 49, 241-276 καὶ 50, 417-432). Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος διετύπου σαφῶς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν 2 φύσεων ὡς ἀσυγχύτως ἠνωμένων (ἔνωσιν καὶ οὐχὶ ἀνάμειξιν καὶ μεταβολήν): πρακτικῶς ὁμως σκεπτόμενος εἰς τὸ θέμα: πῶς συνετελέθη ἡ ἔνωσις τῶν 2 φύσεων ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς ὅρους «ἔνωσις συνάφεια καὶ ὄχι σύγχυσις» ἀλλὰ συνεβούλευε νὰ μὴ ἔρουν ὁ ἄνθρωπος, ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον μόνον ὁ Χριστὸς γνωρίζει (11 Ἰωάν. 2). Ὅπως ἄλλοι Ἀντιοχεῖς, λέγει ὁ Altaner (σελ. 285), χρησιμοποιοῖ, εὐκαιρίας δοθείσης, τὴν ρητορικὴν εἰκόνα, ὅτι ὁ Λόγος ἐνέφκησεν ἐν τῷ Ἰησοῦ (ψαλμ. 44, 3. 4 Ματθ. 3, 11, Ἰωάν. 2): ἀλλὰ τονίζει συχνά, ὅτι ὑπῆρξεν Εἷς, διὸ καὶ παρατήρει, ὅτι τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς ἐγένεν ἄνθρωπος (1 Ματθ. 2), ὅτι ἔκαμε θαύματα... ὅτι εἶναι ὁ Υἱὸς ὁμοούσιος τῷ Πατρί, (7 Φιλίπ. 2-4). Εἶναι ἀξίωσημείωτον (λέγει ὁ Altaner σ. 286), ὅτι δὲν χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον Θεοτόκος διὰ τὴν Μαρίαν, ἐπειδὴ οὗτος κατεπολεμεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων, ἀλλὰ ἐπίσης δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον «Χριστοτόκος». Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Altaner δὲν μοῦ φαίνεται ὀρθή, δεδομένου, ὅτι ὁ ὄρος Χριστοτόκος ἀποτελεῖ μέσσην λύσιν τοῦ Νεστορίου μεταξὺ τοῦ Θεοτόκος τῶν Ὀρθοδόξων καὶ ἀνθρωποτόκος τῶν Ἀντιοχέων. Ἐρευνητέον ὅμως εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου ἐμφανίσεως τοῦ ὄρου «ἀνθρωποτόκος». Τὸ ὅλον ζήτημα χρήζει ἐπανεξετάσεως.

1. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία, 1948, σ. 116 καὶ 298-305.

2. Ὁ συνδυασμὸς Ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ Φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς ἢ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνικῶν Γραμμάτων εἶναι ἔργον, τὸ ὅποῖον ἤρξατο ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐθεμελιώθη συνειδητῶς ὑπὸ τῶν Ἀπολογητῶν (ὁ Χριστιανισμὸς παρεστάθη καὶ ὡς λογικὴ λατρεία καὶ ἀληθὴς φιλοσοφία) καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἰουστίνου καὶ εἰτα τῶν Ἀλεξανδρινῶν Κλήμεντος - Ὡριγένους, ὡς καὶ τῶν μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν των. Οἱ Τρεῖς Καππαδόκαι καὶ ὁ Χρυσόστομος, ὁ Συνεσίος ὁ Πτολεμαῖδος καὶ ἄλλοι ἐπεσφράγισαν τὴν συνεργασίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, θεωρήσαντες τὴν ἑλληνικὴν Παιδείαν καὶ Φιλοσοφίαν

ρίσθη μόνον εἰς τὸ δόγμα, δι' οὗ ἔστρεώθη ἡ Καθολικὴ 'Εκκλησία', ὡς

ὡς προϋπόθεσιν καὶ προπαρασκευὴν εἰς Χριστόν. Περὶ τοῦ τρόπου χρησιμοποίησεως τοῦ ἐν τοῖς θησαυροῖς τῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχοντος «κοινου ἀγαθοῦ» ἐλέχθησαν τὰ πρέποντα ἐν τοῖς περὶ τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὁ βαθύτερος οὐσιαστικὸς λόγος τῆς συνδέσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Καθολικοῦ Χριστιανισμοῦ, Λόγου καὶ Εὐαγγελίου, κεῖται τοῦτο μὲν εἰς τὴν συγγένειαν τοῦ Μονοθεϊσμοῦ τῆς Φιλοσοφίας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῶν Ἑλλήνων (τῆς ἐποχῆς οἰκουμενικῆς ἐκδηλώσεως αὐτῶν) καὶ τῆς ἠθικῆς Μονοθεΐας καὶ Ἀνθρωπισμοῦ τοῦ κηρύγματος τοῦ Κυρίου· τοῦτο δὲ εἰς τὴν εὐαγγελικὴν πίστιν τῶν Ἀπολογητῶν καὶ Πατέρων, ὅτι ἡ Χριστ. Θρησκεία εἶναι ἀξία τῶν λογικῶν ὄντων, ὅθεν ὁ λόγος περὶ «λογικῆς λατρείας». Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ Θρησκεία βεβαίως ἢ ὑπὲρ λόγον (ὁ Ἰουστίνος λέγει «Μεγαλειότερα πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται, τὰ ἡμέτερα» καὶ «Ἡμῶν τὰ διδάγματα πάσης φιλοσοφίας ἀνθρωπείου ὑπέρτερα») ἀλλ' οὐχὶ παρὰ λόγον. Ταῦτα προσθετέα εἰς ὅσα ἀνωτέρω ἐν σελίδι 198 καὶ 203 σημ. 1 ἐγράφησαν. Ἡ ἀξιόλογος μελέτη—Λόγος Στ. Καψωμένου (Καθηγ. τῆς Ἀρχ. Ἑλλ. Φιολ. ἐν τῷ Π)μίφ Θεσσαλονίκης) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἱστορικὴ διαμόρφωσις τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ 1953» ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ἐπιγραφῇ «ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ», διότι πράγματι εἰς τὰς ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ προϋποθέσεις τοῦ συμβιβασμοῦ Ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναφέρεται. Διὰ τὸ θέμα τοῦτο, ὅπου ἔλαβε τὰς τιμὰς εἰσαγωγῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα ἡ ἐργασία εἶναι εἰς τὴν ἀρχὴν. Πρβλ. «Ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ» ὑπὸ Εὐαν. Θεοδώρου (Κατηχ. Βοηθὴμ. τῆς Ἀποστολ. Διακονίας Β') ἐν Ἀθήναις 1950, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία (σελ. 313-19), ἰδίως σελίδας 160-175. Σημειωτέα πρὸς ἐξέτασιν ὅσα ὁ Heussi ἐν σελ. 119 ἐξ. περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου λέγει. Τί εἶναι Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς δὲν ἐγράφη εἰσέτι τι τὸ θεμελιώδες, διότι τὸ θέμα τοῦτο ἔχει δύο σπουδαίας πλευράς: τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν συστηματικὴν. Τὸ δυσχερέστατον ζήτημα εἶναι νὰ καθορισθῇ ἡ κλίμαξ τῶν ἀξιών—ἀφοῦ ἔχει προηγηθῇ ἡ διττὴ ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ—αἵτινες συνθέτουν τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμόν, χωρὶς νὰ λησμονηθῇ, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ὀφείλει νὰ παραμείνῃ ὡς τὸ κριτικὸν στοιχεῖον παντὸς πολιτισμοῦ. Διὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ σημειῶνω τὰ ἑξῆς (ἰδὲ καὶ Ἰουστίνον Migne 6,23). Ὁ Ὁριγένης (Migne 11, 781-85) λέγει «Οἱ δὲ κατήγοροι τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐχ' ὀρώσιν ὅσων πάθη καὶ ὅσων χύσις κακίας καταστέλλεται καὶ ὅσον ἄγρια ἦθη ἡμεροῦται προφάσει τοῦ λόγου». Ἀλαχοῦ λέγει «τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκστάσεως μὲν διανοίας ἀφίστησι, καὶ δαίμονας, ἦδε καὶ νόσους» ἐμποιεῖ δὲ θαυμασίαν τινὰ πραότητα καὶ κατωστολήν τοῦ ἥθους καὶ φιλήθρωπίας καὶ χρηστότητα καὶ ἡμερότητα» (πρβλ. καὶ 11, 808 Α). «Ὁ Χριστιανισμὸς ἐστὶ τῆς θείας φύσεως μίμησις» ἡ τοῦ Χ)μοῦ ἐπαγγελία ἐστὶ τὸ εἰς τὴν ἀρχαίαν εὐκληρίαν ἐπαναχθῆται τὸν ἀνθρώπον» (Γρηγ. ὁ Νύσσης Migne 46, 244 CD. πρβλ. 256 c καὶ 284). Ὁ ἀληθὴς χριστιανικὸς πολιτισμὸς ὑπάρχει, ὅπου ὑπάρχει ἡμερότης ψυχῆς καὶ ἀγάπη ἀνιδιοτελῆς. Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος λέγει «τοῦτο κανὼν Χριστιανισμοῦ τοῦ τελειοτάτου, τοῦτο ὅρος ἡκριβωμένον, αὕτη ἡ κορυφὴ ἡ ἀνωτάτω, τὸ τὰ κοινῇ συμφέροντα ζητεῖν» (Migne 61, 208). Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν πρόσθετος: Cochrane C.N.: Christianity and classical culture, London 1944. Courtonne: Saint Basil et l' Hellenisme, Paris 1934.

1. Ἡ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν καὶ τοῦ Ἱ. Χρυσόστομου δὲν ἡρευνήθη εἰς τὴν πρέπουσαν ἔκτασιν. Διὰ τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον ἔχο-

ἴδρυμα κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικόν, διὰ τῆς διασφαλισθείσης «Ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (κυρίως διὰ τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου), οὐδὲ μόνον εἰς τὴν λατρείαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ πράξει ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τῆς καλλιέργειας τῆς ἰδέας τῆς συνεργασίας καὶ ὁμοφροσύνης τῶν Ἐπισκόπων. Καὶ ἡ ἰδέα ἀκόμη τῆς συνεργασίας μὲν Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἀνεξαρτησίας ὅμως τῆς πρώτης ἀπὸ τὴν δευτέραν, διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ της, εὐρίσκει εἰς τοὺς Βασίλειον καὶ Χρυσόστομον τοὺς μεγάλους αὐτῆς ὑποφύτας'. Ταῦτα δέ, ὡς καὶ ἄλλα ἡ-

μεν εὐτυχῶς ἐκτός τῆς ἐργασίας τοῦ Michaud (Rev. Intern. de Theol. 1903 σ. 495) μίαν καλὴν ἑλλήν. μελέτην τοῦ Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως Γενναδίου: Ἡ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία τοῦ «ἐπιστήμονος τῆς Ἱερωσύνης» Ἱ. Χρυσοστόμου (ὀρθόδοξος ἀπάντησις εἰς τὸ θέμα τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν «ἠνωμένοι ἐν Χριστῷ διηρημένοι ὡς Ἐκκλησίαι», (ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας τευχ. Γ'. 1954). Ἰσταμποῦλ 1954. Πληρεστέρα εἶναι ἡ γαλλικὴ ἔκδοσις «L'Eglise du Christ d'après Saint Jean Chrysostome» Istanbul 1954. Ὁ Ἱ. Χρ. ἔχει τὴν κλασσικὴν Παύλειον ἀντίληψιν περὶ Ἐκκλησίας ὡς «σώματος Χριστοῦ», ἑδραιώματος τῆς Ἀληθείας καὶ μόνης κιβωτοῦ τῆς σωτηρίας καὶ ὡς Μιᾶς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, οἷαν καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 324 (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 498). Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρον «κοινὸν τῶν Ἐκκλησιῶν», ἀντὶ τῆς «Συνόδου καὶ προσθέτει χαρακτηριστικῶς «μεγάλῃ ἡ δύναμις τῆς Συνόδου». Διὰ τὴν ἐνότητα ἐν τῇ πίστει τῆς Καθολ. Ἐκκλησίας λέγει «Τοῦτο γὰρ ἔστι Ἐνότης τῆς Πίστεως, ὅταν πάντες ἐν ὧμεν ὅταν πάντες ὁμοίως τὸν σύνδεσμον ἐπιγινώσκομεν». Ἐθεώρει ὀλεθριώτατον πρᾶγμα τὴν διάσπασιν τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ὅμως ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ μέγας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἱεράρχης δὲν συνίστα τὸν κατὰ τῶν αἵρετικῶν πόλεμον οὐδὲ τὴν βίαν καὶ πίεσιν πρὸς καταπολέμησιν τῆς δογματικῆς πλάνης (Migne 50, 537), ὥσαύτως δὲν ἐθεώρει, ὀρθῶς ἐξ ἐπόψεως εὐαγγελικῆς, τὸν ἀναθεματισμὸν τῶν αἵρετικῶν, δεχόμενος τοῦτον μόνον διὰ τὰ ἀσεβῆ δόγματα (Migne 50, 700 1). Κατὰ ταῦτα ἡ μία τῆς Οἰκουμένης Ἐκκλησία ὡς στῦλος καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας καὶ ὡς κιβωτὸς τῆς Σωτηρίας εἶναι ἠνωμένη ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος, καὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς κοινωνίας τῶν μυστηρίων, ὧν ἡ ὑπαρξις προϋποθέτει τὴν εἰδικὴν Ἱερωσύνην. Διακρίνει τὴν πνευματικὴν οὐσίαν τῆς Ἱερατικῆς ἀρχῆς ὡς διάφορον ὅλως τῆς πολιτικῆς. Ἰδὲ καὶ ἐπομένῃν ὑποσημειώσιν.

1. Ὁ Μ. Βασίλειος, ὡς γνωστόν, ὅταν «ὁ φιλοχρυσότατος καὶ μισοχριστότατος βασιλεὺς», ὁ ἀρειανίζων Οὐάλης, ἠθέλησε νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν Βασίλειον ν' ἀποστῇ τῆς ὀρθῆς πίστεως, προὐκάλεσε διὰ τοῦ θάρρους του καὶ αὐτοῦ τοῦ διώκτου τὸν θαυμασμὸν (διηγ. Γρηγ. Ναζιαν. εἰς ἐπιτάφιον εἰς Μ. Βασίλ.). Περιφρημοὶ κατέστησαν μέχρι σήμερον οἱ λόγοι του πρὸς τὸν ἑπαρχον Μόδεστον: «Πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες, τρυφὴ μᾶλλον ἡμῖν εἰσι ἢ κατάπληξις. Πρὸς τοῦτο ὑβρίζει, ἀπειλεῖ, ποιεῖ πᾶν ὅ,τι οὖν ἂν βουλομένη σοι, τῆς ἐξουσίας ἀπόλαυε. Ἀκουέτω τοῦτο καὶ βασιλεὺς, ὡς ἡμᾶς γε οὐχ' αἰρήσεις, οὐδὲ πείσεις συνθέσθαι τῇ ἀσεβείᾳ, καὶ ἀπειλῇς χαλεπώτερα» (κεφ. 50). Πρβλ. F. Reilly, Imperium and Sacerdotium accord. to St. B. 1945. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἶχε τὸ θάρρος νὰ διδάσκῃ εἰς τὴν ἀρειανίζουσαν Κ)πολιν. Ὁ Ἱ. ὁ Χρυσόστομος ἐξεφράσθη σαφῶς ἐναντίον τῶν πολιτικῶν ἐπεμβάσεων εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας. Πρβλ. χωρία τινὰ περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν Migne 51, 75 καὶ 52, 397 - 8, 402, 429, 449, ὡς καὶ 56, 30 καὶ 121 - 2.

τονος σπουδαιότητος, αποτελοῦσιν τὴν αἰωνίαν κληρονομίαν τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὅπως δὲ ἡ Ἐκκλησία Κων]πόλεως δὲν δύναται ν' ἀποστῇ τῆς κληρονομίας τοῦ ὄντος «οἰκουμενικοῦ ἱεράρχου» αὐτῆς τοῦ Ἱ. Χρυσοστόμου, διότι τοῦτο θὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς ἄρνησιν τοῦ ἰδίου της εἶναι, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ὅλη «Καθολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία» δὲν δύναται ν' ἀποστῇ τῶν διδασμάτων καὶ τῆς πράξεως τῶν Μεγάλων Πατέρων, οἵτινες ὑπῆρξαν Ἕλληνες μὲν ἢ ἐλληνίζοντες ἄλλ' οὐχ ἥττον μεγάλα καθολικὰ πνεύματα ἀσκήσαντα οὐσιώδη ροπὴν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων τοῦ «Ἑλληνορωμαϊκοῦ Καθολικισμοῦ». (α'—ζ' αἰών).

Τὸ καθολικὸν τῶν πνεῦμα καὶ ἡ δρᾶσις αὐτῶν ἐπεξετάθη, ὡς ἦτο εὐνόητον (τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Ἱ. Χρυσοστόμου), εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἱεραποστολήν, τὴν σήμερον ὀνομαζομένην «Ἀποστολικὴν Διακονίαν». Ἐν τῷ θεσμῷ τούτῳ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἔμπρακτος ἀγάπη, ὡς ἀναπόφευκτος ἔκφρασις τῆς ἀληθοῦς ζωῆς πίστεως εἰς Χριστὸν καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐπισφράγισις τοῦ ἀληθοῦς Χριστιανισμοῦ, εὗρον εἰς τοὺς Τρεῖς μεγαλοπνόους Ἱεράρχας τοὺς κήρυκας ἢ τοὺς ὁργανωτὰς καὶ ἱεραποστόλους. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀνεδείχθη πρὸ πάντων ὁ Βασίλειος, ὁ διὰ τὸ πρακτικόν του πνεῦμα ὀνομασθεὶς «Ρωμαῖος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων»¹. Ἀλλ' ἡ ἐνότης καὶ ἡ τάξις ἰδίᾳ ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας ἀπασχόλησε ζωηρῶς τὰ ἰσχυρὰ καὶ πρακτικὰ πνεύματα τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ προὐκάλεσε τὴν ἔνθεον δρᾶσιν αὐτῶν. Ἰδιαιτέρως ὁ Μέγας Βασίλειος, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ Γρηγορίου, περιέλαβεν εἰς τὰς ἐπιδιώξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς του πολιτικῆς, ὡς πρῶτου καὶ μεγάλου ἡγέτου τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐκκλησιῶν, καὶ τὴν συγκέντρωσιν καὶ ἐνότητα τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν διὰ τοῦ λόγου, τῆς συγγραφῆς καὶ κανόνων συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα

¹ Ἰδὲ καὶ Τζωρτζάτου, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 61 ἔξ. Διὰ τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ ἰδὲ Π. Πουλίτσα: Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, Ἀθ. 1946, 23—180.

1. Διὰ τὸ κοινωνικὸν ἔργον τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἰδὲ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου: Ἡ κοινωνικὴ Ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ ἱστοριοδογματικὴ βάσις κλπ. Κ. Ἀμάντου: Ἱστορία τοῦ Βυζ. Κράτους, τόμ. Α' σελ. 25—37, 81—88 καὶ τὴν Βιβλιογραφίαν παρὰ Altaner καὶ παρὰ τῷ Π. Χρήστου: Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Ἀθῆναι 1951. Κ. Στρατιώτου: Ἡ ποιμαντικὴ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Θεσσαλονίκη 1935. Δ. Χατζηιωάννου: Αἱ Κοσμοθεωρητικαὶ ἀπόψεις τοῦ Χρυσοστόμου ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἱστορικῶν τοῦ Σοσιαλισμοῦ Μ. Beer, Röhlmann κ. ἄ. Ἀθ. 1948. Ἀντωνέσκου: Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὰ Σοσιαλιστικά συστήματα 1934. Χρυσ. Παπαδοπούλου: Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἀλεξάνδρεια 1908. Φιλ. Βαφείδου: Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, Θεσσαλονίκη 1931. Δημ. Μωραΐτου: Ἐργασία καὶ ἐπάγγελμα κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, Θεσσαλονίκη 1947.—Πρβλ. καὶ Ε. Troeltsch: Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen, Gesammelte Schriften I. Tübingen 1912.

ἄλλον Ἱεράρχην εἰς τὴν χαλιναγωγήσιν τῶν ἀντιεκκλησιαστικῶν τάσεων καὶ παραδόξων ἐκδηλώσεων τοῦ Μοναχικοῦ βίου, ὅστις ἀπετέλει τότε ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπικίνδυνον δι' αὐτὴν δύναμιν¹. Ὁ Βασίλειος συνήργησεν εἰς τὴν ἐξυγίασιν, ἐξημέρωσιν καὶ μεταρρύθμισιν τοῦ Μοναχικοῦ Κοινοβιακοῦ Πολιτεύματος καὶ προητοίμασε τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, συντελεσθεῖσαν διὰ τοῦ 4ου καὶ 5ου κανόνος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς. Διὰ τοῦτο ὁ Μοναχισμὸς τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν ὑγιᾶ μορφήν τοῦ Κοινοβίου, ἀναγνωρίζει ὡς μέγαν αὐτοῦ διδάσκαλον καὶ ὁργανωτὴν τὸν Μέγαν Βασίλειον.

Φιλόμουσοι ἐορτασταί,

Διεξήλθον καίριά τινα σημεῖα ἐνὸς μεγάλου καὶ βαρυσημάντου θέματος, ἀφορῶντος εἰς τὰ θεμέλια τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν μορφήν τῶν χρόνων, καθ' οὓς αὕτη αὕτη ἡ Ἐκκλησία ἐθεολόγει καὶ διὰ τοῦτο ἤκμαζε πνευματικῶς. Εἰς τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα, ὅπερ τίθεται πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ, ἐὰν γενικῶς ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν χρόνων τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς, ἥτοι τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῶν Ἑλληνοχριστιανικῶν Γραμμάτων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾗ ἐξέχουσιν ὄχι μόνον οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, — κ. ἄ. τινές, διεφυλάχθη ἡ οὐσία τῆς ἱστορικῆς «ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως», μετὰ τοῦ πανανθρωπίνου αὐτῆς χαρακτῆρος, ἡ ἀπάντησις εἶναι καταφατική. Διότι πράγματι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τῶν Μ. Πατέρων διετῆρει κατ' οὐσίαν τὸν ἀρχέγονον τοῦ Χριστιανισμοῦ χαρακτῆρα, ὡς θρησκείας μὲν θεμελιωμένης ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ καὶ τοῦ σωτηριώδους αὐτοῦ κηρύγματος καὶ ἔργου, ἀποκορυφωθέντος διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσίας², ὡς ἰδρύματος δὲ φέροντος ἐξεχόντως πνευματικὸν—θρησκευτικὸν (κ. ἄρα ἠθικὸν) καὶ κοινωνικὸν χαρακτῆρα, ὑπερκείμενον μὲν χρόνων καὶ τόπων, ἀλλὰ προσαρμοζόμενον καὶ καθιστάμενον οἰκεῖον εἰς πᾶσαν χώραν καὶ πᾶσαν γενεάν. Πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ ἀνταπεκρίνετο ὁ θεανδρικός χαρακτῆρ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, καθοδηγουμένης μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος, ἐνοούσης δὲ ἐν τῇ πίστει τῆς τὸ παρελθὸν τὸ

1. Ἡ γένεσις καὶ διαμόρφωσις τοῦ Μοναχικοῦ βίου καὶ ἡ ροπὴ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν μορφήν τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ 8' αἰῶνος, ὅτε ὑπῆχθη ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀποτελοῦσιν ἄχρι τοῦ νῦν σπουδαῖον κεφάλαιον ἐρευνῶν τῶν Ἐκκλ. Ἱστορικῶν. Πρὸβλ. Heussi: Die Entstehung des Mönchtums. H. Lietzmann: Geschichte der Alten Kirche IV 116-196. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορία 1948 σ. 139-51. Amand D. L'ideal monastique et la vie chretien de premier jours, Maredsous 1931. L'ascèse monastique de Saint Basil, Maredsous 1949. Cayré P.E. La divorce au quatrième siècle dans le loi civile et les conons de Saint Basil, «Échos d'Orient» 1920 σ. 295 ἐξ. 321. Humberclaude P. La doctrine ascetique de St. Basil de Cesarée 1932. Ἰδὲ καὶ Γερ. Κονιδάρη: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστ. Α' 1954 σ. 309-22.

2. Ἐφ' ἧς ἐρεῖται ἡ παγκοσμιότης τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας.

παρὸν καὶ τὸ μέλλον, τὸν ἀόρατον κόσμον καὶ τὴν ὁρατὴν ποιμήνην τοῦ ἀρχιποιέμενος Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέζησε μὲν εἰς τοὺς παρερχομένους, ἀλλ' οὐχὶ παντάπασιν ἐξαφανιζομένους ἀνωτέρας ὑφῆς πολιτισμοὺς τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ εἶναι, φρονοῦμεν, τὸ πλεόν οὐσιῶδες ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, οὔτινος ἢ οὐσία ὡς θρησκείας τῆς ἐσωτερικότητος καὶ ἀπολυτρωτικῆς Ἀγάπης περικλείεται, κατὰ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τρόπον, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἱστορικοῦ Θεανθρώπου, τοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ, (πρβλ. Γρηγ. Παπαμιχαήλ, Ἡ οὐσία καὶ τὸ βάθος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ), διεφυλάχθη διὰ τῆς ὑπευθύνου Ἐκκλησίας, παλαιούσης ἐπὶ 4 αἰῶνας κατὰ ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν πολεμίων καὶ πλανῶν¹. Ἡ διαφύλαξις τοῦ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ αἰωνίου ἐν τῷ παροδικῷ, διὰ τῆς δημιουργίας θεμελιωδῶν μορφῶν τοῦ εἶναι, ἀναγκαίῳ διὰ τὴν διαφύλαξιν τῆς μόνης ἀληθείας (ἅμα δὲ καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἱστορικοῦ), τῆς προοριζομένης νὰ καταστῇ κτῆμα τῆς Οἰκουμένης, εἶναι ἔργον πρῶτον μὲν καὶ κυρίως τοῦ Κυρίου εἶτα δὲ τῆς Ἑλληνικῆς τὴν μορφὴν καὶ τὰς δυνάμεις, Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας, δευτερευόντως δὲ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτῆς πλευρᾶς². Γενικώτερον τὸ μέγα ἐπίτευγμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀπότοκον οὐχὶ μόνον τῆς δυνάμεως τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔργου τῶν ἐξόχων χριστιανικῶν πνευμάτων, ἐν οἷς διαπρέπουσιν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. Οὗτοι ἐβοήθησαν τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν οὐχὶ μόνον εἰς τὸ ἀρνητικὸν ἔργον τῆς ἀποκρούσεως τῶν μονομερῶν φιλοσοφικῶς καὶ ἔνεκα τούτου ἀντικαθολικῶν αἰρέσεων, ἀλλὰ καὶ ἀνέπτυξαν θετικῶς μεθ' ὑψηλῆς διανοήσεως καὶ φιλελευθέρου πνεύματος τὴν «ἱστορικὴν Ἀποκάλυψιν», ὡς

1. Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος (Migne 51,78) λέγει χαρακτηριστικῶς «οὗ γὰρ αἱ ἀποστολικαὶ μόνον αὐτὴν ἐθεμελίωσαν χεῖρες, ἀλλὰ καὶ τοῦ Δεσπότη τοῦ τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀποφασίς *τείχισεν αὐτὴν καινῷ καὶ παραδόξῳ τειχισμῷ τρόπῳ*». Ἀναφέρει τὸ «ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ» καὶ τὸ «πύλαι ἡδου» κλπ. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν σημειώνει «ἐνταῦθα Κυβερνήτης Χριστός. Διὰ τοῦτο τὸ πλοῖον χειμάζεται, ἀλλ' ὑποβρύχιον οὐ γίνεταί... Ἡ Ἐκκλησία οὐρανοῦ μάλλον ἐρρίζωται. Μανθανέτω τῆς ἀληθείας τὴν ἰσχύν, πῶς εὐκολώτερον τὸν ἥλιον σβεσθῆναι ἢ τὴν Ἐκκλησίαν ἀφανισθῆναι» (Migne 56, 121-2. Πρβλ. καὶ 52,449).

2. Ὁ Harnack ὑπὸ τὴν ῥοπὴν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἀπετέλεσε μεγίστην πνευματικὴν πολιτιστικὴν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν δυνάμιν τῆς Δύσεως ἐξαίρει τὴν σύνδεσιν τοῦ ἀρχαίου Καθολικισμοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊσμοῦ (katholisch und römisch). Ἰδὲ περὶ τούτου Γερ. Ι. Κονιδάρη: Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν, Θεσσαλονίκη 1951 σελ. 116 ἐξ. Σημειῶνω ὅτι εἰς τὴν συνεργασίαν βεβαίως τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία ἀπεκορυφώθη εἰς τὴν Δ'. Οἰκουμ. Σύνοδον, διὰ τῆς γνωστῆς δογματικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Λέοντος Α', ὀφείλεται ἡ ἱστορικὴ μορφή τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς ἢ Ἑλληνορωμαϊκῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ διαφεύγῃ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, ὅτι αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, αἱ Μεγάλαι Σχολαὶ καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν

τὴν Οἰκουμενικὴν βᾶσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἰδίᾳ δι' αὐτῶν, ἀφωμοίωσεν ἐκ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σκεπτομένη καὶ δρωσα ἐκλεκτικῶς, ἐχρησίμευσεν πρὸς ἔκφρασιν, πολλάκις κλασσικὴν, τῆς πνευματικωτάτης καὶ ἱστορικωτάτης τῶν θρησκειῶν, ἥτις ἐκαλεῖτο νὰ ἀσκήσῃ ροπὴν ἐπὶ κόσμους καὶ πολιτισμούς τῆς Δύσεως ποικίλους καὶ εἰς λαοὺς διαφόρου μὲν διανοητικότητος, ἀλλὰ πάντοτε ζῶντας ἐντὸς ὑψηλῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο πιστεύομεν, ὅτι οἱ εἰρημένοι συνεπλήρωσαν τὸν ἐκχριστιανισμόν τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐχὶ δὲ ἀντίθετον.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, ἀγωνισθέντες θαρραλέως διὰ τὴν στερέωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἰδρύματος πνευματικοῦ ἢ πληρέστερον ὡς Οἰκουμενικῆς πνευματικῆς, ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως, θεμελιουμένης ἐπὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως, ἐν αἷς διεφυλάχθη «ἡ Ἱστορικὴ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις», εἶχον συνείδησιν τῆς εὐθύνης αὐτῶν, ὡς ἱεραρχῶν καὶ δὴ ἐξεχόντων θρόνων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Εἶχον βαθεῖαν πίστιν, ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡνωμένη ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, διότι κατὰ τὸν Παῦλον—ὡς εἶπομεν ἐν ἀρχῇ— «ἡ Ἐκκλησία εἶναι στύλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας». Εἶχον βαθεῖαν πίστιν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὄχι ἀπλῶς τὸ ἀναγκαῖον ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπαραίτητον πνευματικὸν διὰ τὸν Χριστόν καὶ τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν ἰδρυμα, ὅπερ «οὐδέποτε γηρεῖ» (Χρυσ. 51, 397·8). «Τοιοῦτον ἔχει μέγεθος ἡ Ἐκκλησία», λέγει ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης, ὥστε «πολεμουμένη νικᾷ» ἐπιβουλευομένη περιγίγνεται ὑβριζομένη λαμπρότερα καθίσταται· δέχεται τραύματα καὶ οὐ καταπίπτει ὑπὸ τῶν ἐλκῶν· κλυδωνίζεται, ἀλλ' οὐ καταποντίζεται», διότι τὰ ὅρια τῆς δὲν περιορίζονται ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν κρατῶν ἢ τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν χρόνων.

*
*
*

Μορφὴ καὶ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, δῆλα δὲ τῆς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ» παραμένει πάντοτε ὡς καίριον πρόβλημα διὰ πάντα μὲν θεολόγον καὶ δὲ τὸν ἱστορικὸν ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα ἄνθρωπον τοῦ πνεύματος πάσης ἐποχῆς. Εἰς τὴν παροῦσαν ἐπισκόπησιν τῆς ἐκκλ. ἱστορίας τῶν 4 πρώτων αἰώνων—τὴν μερικῶς μὲν ἀναλυτικὴν κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ συνθετικὴν—ἐδόθη ἡ λύσις, ὅτι διεφυλάχθη ἐν ταῖς ἀπαραιτήτοις πρὸς διαφύλαξιν τῆς ἀληθείας μορφαῖς, αἷς ἐδημιούργησεν τὸ ἑλληνοχριστιανικὸν πνεῦμα (ὅροι· σύμβολα διὰ τὰ ὀλίγιστα δόγματα² καὶ κανόνες διὰ τὴν ἐναλλασ-

Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἤκμασαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ (πρβλ. καὶ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου: Ἡ τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλλ. Ἐκκλησίας ἀδιάκοπος συνέχεια μετὰ τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας; Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1934 σελ. 8 ἔξ. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία 1955 σελ. 8 ἔξ. Γερ. Ι. Κονιδάρι: Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ Θρησκ. καὶ Χριστ. Ἐγκυκλ. τόμος Γ' σελ. 415 ἔξ. Τοῦ αὐτοῦ Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας Ἐν Ἀθήναις 1954.

1. Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 14 ἢ 206.

2. Α. Ἀλιβιζάτου: Ἡ Ἑλλ. Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κλπ. σελ. 121 ἔξ.

σομένην προᾶξιν) ἢ παρέλαβεν ἡ Ἐκκλησία ἐκ τοῦ περιβάλλοντος (λατρεία ἡθικὴ καὶ ἔθιμα καὶ τεχνικούς ὅρους διὰ τὴν διοίκησιν), ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, καίτοι βεβαίως ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι διάφορος ἐκείνης τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων, ἦτοι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐνθουσιώδους ἀγνότητος καὶ ἀπλότητος ἐν τῷ δόγματι, τῇ διοικήσει καὶ τῇ λατρείᾳ. Πεντήκοντα ἔτη περὶ τοῦ μετὰ τὸ τέρας τῆς ἐποχῆς τὴν ὁποῖαν ἐξήτάσαμεν (ἦτοι τῷ 451) ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει προσλάβει τὰς καιρίας μορφὰς τοῦ εἶναι τῆς εἰς τοὺς τρεῖς κυρίους τομεῖς τοῦ ἐκκλ. βίου. Βεβαίως ὑπάρχει διαφορὰ μορφῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας του μεταξὺ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ Ἰησοῦς ἐκήρυττεν, ἔναντι τοῦ τυπικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῶν Ραββίνων καὶ τῶν Φαρισαίων, «πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰωάν. δ', 24), εἰτα δὲ ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους: «Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων κύριος οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται προσδεόμενός τις, αὐτὸς διδούς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα... ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν... τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν'» (Πράξ. ιζ', 24-29), καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὅτι ὁμως συνετελέσθη κατὰ τοὺς τέσσαρας περὶ τοῦ αἰῶνα ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ περιεχομένου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἀναπόφευκτον τοῦτο μὲν ἐκ τῆς ἀνωτάτης πνευματικῆς φύσεως τῆς ἀπολυτρωτικῆς Θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, ὡς τῆς πνευματικωτάτης καὶ ἠθικωτάτης τῶν θρησκειῶν, τοῦτο δὲ τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος ἐν ᾧ εὗρέθη—τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς φιλοσοφικῆς του διαθέσεως καὶ παραγωγῆς. Ὡσαύτως πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς καίτοι ἐνεφανίσθη ὡς ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Θρησκεία τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, ἐν ᾗ νέαι σχέσεις—πνευματικὴ λατρεία καὶ ἀφοσίωσις τοῦ τέκνου πλέον τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου—² μεταξὺ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς τῆς ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας ἐν

1. Τὸ χωρίον εἶναι τοῦ ποιητοῦ Ἀράτου (305-240) «Ἐνοπτρα καὶ Φαινόμενα» 5. Ὁ εὐστροφος λόγος τοῦ Παύλου ἐν Ἀθήναις—καὶ πιστεύω, ὅτι διεφύλαξεν ὁ ἀκόλουθός του Λουκᾶς ὁ συγγρ. τῶν Πράξεων οὐ μόνον τὴν οὐσίαν ἀλλὰ καὶ μερικῶς τὴν μορφήν του, (πρβλ. Εὐαγ. Ἀντωνιάδου: Ἡ ἐν Ἀρείφ Πάφῃ Ὀμιλία τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ ἡ νεωτ. κριτικὴ ἐπιστήμη. Ἐν Ἐβδομηκονταετηρίδι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς σ. 81 ἐξ. Χρήστου: Περὶ τῶν ἐν ταῖς Πράξεσι Λόγων)—περιέχον καὶ τὸν στίχον τοῦ Ἀράτου, μαρτυρεῖ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοῦ μορφώσεως τῆς γενομένης ἐν Ταρσῷ. Πρβλ. τοῦ Holzner: Ὁ Παῦλος (μετάφρασις Ι. Κοτσώνη) σελ. 17—24.

2. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συνώψισε τὴν Θρησκείαν Αὐτοῦ εἰς τό: «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Λουκ. ι, 27. Ματθ. ιθ, 19). Ὅθεν προκύπτει ἡ ἐντολὴ «ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωαν. ιγ, 35 κ.ά. Ματθ. ε', 44 καὶ κβ', 37). Ἰδὲ καὶ ὕμνος τῆς Ἀγάπης τοῦ Παύλου ἐν Α' Κορ. κεφ. ιγ, 1-13. Πρβλ. Β. Χ. Ἰωαννίδου: Ἡ Καινὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης καὶ ὁ ὕμνος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐν Κορ. ιγ', 1-13 (ἐν Ἐπιστημ. Ἐπε-

«Χριστῷ Ἰησοῦ»¹ (τοῦ ἀείποτε παρόντος ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλη-

τηρ. τῆς Θεολ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης τόμ. Α'. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1953 σ. 199-265). Ἀτελῶς ἐξετάζει τὴν θεμελιώδη ταύτην πλευρὰν τῆς ἠθικῆς τοῦ Παύλου ὁ Μ. Di-belius (σπουδ. ἐρμ. τῆς Κ.Δ. ἀποθανών τῷ 1917) εἰς τὸ μικρὸν καὶ ἐνδιαφέρον βιβλίον «Paulus» (σ. 84, 89, 107), ἐκδοθὲν καὶ συμπληρωθὲν τῷ 1951 ὑπὸ W. G. Kummel (καθ.γ. ἐν Ζυρίχῃ). Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ σειρᾷ: Sammlung Göschen. Ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ «Paulus-Hellas-Oikumeni (an Ecumenical Symposium) published by the Student Christian Assosiation, Athens 1951, ἰδὲ τὰς μελέτας τῶν Cassien, Danielou, de Waele, Michaelis («ἡ ἀγάπη οὐδέποτε πίπτει») καὶ Ioannides.

1. Ἡ ἐξέτασις τῶν θεμελιῶν τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος τῆς Ἀρχ. «Καθολικῆς Ἐκκλησίας» καὶ τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας τῆς ἐν τῇ Κ. Δ. καὶ τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι σπουδαῖον ζήτημα, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν οἱ Ὁρθόδοξοι Θεολογοί. Τὰ ἐν τῇ Κ. Δ. θεμέλια δὲν ἔχουσιν εἰσέτι ἐρευνηθῆ ἑπαρκῶς. Πρβλ. τὴν μελέτην τοῦ Ellul I: Le sens de la liberté chez St. Paul, ἐν τῷ προηγουμένῳ συλλογικῷ ἔργῳ Paulus-Hellas-Oikumeni B. X. Ἰωαννίδου, Τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας παρὰ τῷ Ἀπ. Παύλῳ. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1953 (ἀν.ἀτ. ἀπὸ «Γρηγ. Παλαμᾶν»). Διὰ τὴν σχέσιν «αὐθεντίας καὶ ἐλευθερίας ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογίᾳ» ἰδὲ μελέτημα Π. Μπρατσιώτου (ἀν.ἀτ.β.π. ἐκ τῆς Θεολογίας 1931) καὶ δὴ τὴν ἐν σελίδι 11 βιβλιογραφίαν ὡσαύτως Β. Βέλλα: Ἡ κριτικὴ τῆς Βίβλου καὶ ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας. Ἐν Ἀθήναις 1937 (ἀν.ἀτ. ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν). Ὁρθῶς ὁ Χρ. Ἀνδρουτσός, ἐν τῇ Συμβολικῇ σελ. 409 κ. ἄ., διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία καὶ Θεολογία συνδυάζουσι τὴν αὐθεντίαν μετὰ τῆς ἐλευθερίας. Πόσης καὶ ποίας ἐλευθερίας ἀπέλαυνον ἐν τῇ Παλαιᾷ Ἐκκλησίᾳ τὰ λόγια μέλη αὐτῆς ἐν τῇ ἐξερευνήσει τῶν θεολογικῶν ζητημάτων, ἐκφράζει ἄριστα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ γνωστὸν κλασσικὸν χωρίον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν τῷ Α. Θεολ. αὐτοῦ (κεφ. α.) «φιλοσοφεί μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὧν, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων... περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων, ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον». Εἰς μελέτην μου: περὶ τῆς «Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» θὰ ἐξετάσω διατὶ εἰς τὸ εὐρὺ περιθώριον τῶν «Θεολογουμένων» καὶ εἰς τὸ Δημοκρατικὸν Πνεῦμα τῆς Διοικήσεως (ἰδὲ καὶ Ἀ. Ἀλιβιζάτου, Τὸ Κανον. Δίκαιον ἐν συνοπτικῇ ἐκθέσει) διαβλέπω τὴν δυνατότητα ἐλευθερίας τῆς Ὁρθοδόξου θεολογικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία νομίζω, ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπιστημονικὴ ἄνευ σχετικῆς ἐλευθερίας. Ἡ νέα Ἑλληνικὴ Θεολογία εἶναι: 1ον) ἐκκλησιαστικὴ χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται ἢ νὰ ἐποπτεύεται, ὅπως ἐν τῇ Δύσει, ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν (θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ αὐτοπεπαιθρίας καὶ ἐκουσίας ἀποδοχῆς τῆς αὐθεντίας τῆς Βίβλου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ βασικῶν τινῶν δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀληθειῶν) καὶ 2ον) ἐπιστημονικὴ, χωρὶς νὰ καταλήγῃ εἰς ἀκρότητα καὶ τὴν ἀναρχίαν (τοῦ Προτεσταντισμοῦ). Εἶναι βασικὴ ἡ ἀποψις ὅτι δὲν φοβεῖται καθόλου τὴν ἐπιστήμην ἢ Καθολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ὅταν ἡγοῦνται αὐτῆς φωτεινὰ πνεύματα. Βιβλιογραφία παλαιότερα: Ν. Δαμαλᾶ, περὶ ἀρχῶν 1865. Ζ. Πώσση: Δογματικὴ τόμ. Α. 1903 σ. 56 ἐξ. Ἰωάν. Μεσολογᾶ: Εἰσαγωγή εἰς τὴν «Πρακτικὴν Θεολογίαν» 1911 σ. 17-18. Χρ. Ἀνδρουτόου: Δογματικὴ (1907) σελ. 56 ἐξ. Δ. Μπαλάνου: Εἶναι ἡ Θεολογία ἐπιστήμη; 1902. St. Zankow: Das orthodoxe Christentum (1928) σελ. 37 ἐξ. Ν. Berdjajew: Die Krisis des Protestantismus und die russische Orthodoxy, ἐν τῷ περιοδ. Orient und Occident, 1929

σίᾳ) ¹ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ προσλάβῃ τὰς μορφὰς ἐκείνας ἐν τῇ διοικήσει καὶ τῇ λατρείᾳ, αἵτινες προσιδιάζουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην θρησκευτικότητα. Ὁ θρησκευτὸν ἀνθρώπος βλέπει ἐν τῇ θρησκείᾳ πρὸς τὸ συγκεκριμένον καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἄλλως ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Ἀλλ' αἱ μορφαὶ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ διοικήσει καὶ δὴ καὶ ἡ περιωπὴ τῶν ἐκκλ. λειτουργημάτων κατέστη ἀναπόφευκτον νὰ πλουτισθοῦν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς ἱεραποστολῆς καὶ ἐν τῷ ἁγῶνι κατὰ τῶν αἰρέσεων, αἵτινες διὰ προπαγανδιστικοὺς σκοποὺς ἐπλούτιζον τὴν λατρείαν αὐτῶν ². Ἀλλὰ ὁ πλοῦτος τῶν συναισθημάτων, ὅστις ἐδημιούργησεν ἀντιστοίχως πλοῦτον μορφῶν τῆς τέχνης, μετὰ τῆς ἀναλόγου αἰσθητικῆς λεπτότητος τοῦ περιβάλλοντος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀσκήσουν ροπὴν ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν μορφήν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ζωὴν αὐτῆς. Τοῦτο τὰ μάλιστα ἴσχυσεν ἀφ' οὗτου τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος διὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς Μεγάλου Κωνσταντίνου συνεφιλώθη πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ ἐλευθερία, ἥς ἀπήλauen ἡ Ἐκκλησία, καὶ ἡ εὐνοία τοῦ Κράτους, ὡς καὶ ἡ ἀφοσίωσις τοῦ λαοῦ ἠνέονησαν τὴν πλουσίαν ἀνάπτυξιν τῆς λατρείας, αἱ δὲ γεωπολιτικά, αἱ πολιτικά καὶ αἱ πολιτιστικά συνηθῆκαί τὴν ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς Διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἐπισκοπὰς, ἀρχιεπισκοπὰς, Μητροπόλεις, ἐπαρχίας καὶ μετ' ὀλίγον Πατριαρχεῖα (451). Ταῦτα ὅμως, ὅπως καὶ ἡ συμφιλίωσις πρὸς τὴν Πολιτείαν, οὐδαμῶς ἠμποδίζον τὴν Ἐκκλησίαν νὰ κηρύσσῃ: ὅτι «Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας», νὰ διακηρύσσῃ Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον καὶ ἀναστάντα «Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον ἔθνεσι δὲ σωτηρίαν» (Ἐβρ. ιγ, 8. Α' Κορινθ. α, 23). Ἡ οὐσία καὶ τὸ βάθος τοῦ Χριστιανισμοῦ παρέμεναν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ αἰώνιος ἡγέτης καὶ πρότυπον, ὁ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν, ἡ ἐλπίς τῆς Ἀναστάσεως, ἡ δὲ μετ' αὐτοῦ κοινωνία, ἡ διὰ τῶν μυστηρίων καὶ τῆς προσευχῆς, ὡς ἡ ἀέναιος ἐπιδιώξις τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἀσώφων, ὅσοι διέγνωσαν εἰς αὐτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρα τοῦ Κόσμου. Ὁ ἐξωτερικὸς φόρτος δὲν μετέβαλε τὴν ἀπλότητα τῶν θεμελιωδῶν

σελ. 11-21. S. Bulgakoff, Das Selbstbewusstsein der Kirche 1930 σ. 1-22. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ: Thesen über die Kirche, ἐν Procès — Verbaux du 1er Congrès de Theologie Orthodoxe à Athenes 29 Nov. — 6. Dec. 1936 ἔκδ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου 1939 σ. 139, Vellas: Bibekritik und kirchliche Autorität αὐτόθι σ. 135 ἔξ. Eu. Antoniadis: Die Orthodoxen hermeneutischen Grundprinzipien αὐτόθι σ. 143 ἔξ. Kartaschoff: Die Freiheit der theologisch—wissenschaft. Forschung, αὐτ. 175 ἔξ. καὶ δὴ 183. Chr. Papadopoulos αὐτόθι σελ. 197. Alivisatos, αὐτόθι σ. 384.

1. Βαρυσήμαντος ἀπέβη διὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας ἡ φράσις καὶ ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου (Ματθ. ιη, 20) «οὐ γὰρ εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἑμὸν ὄνομα ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν». (πρβλ. Α. Κορ. ε, 4 καὶ Ματθ. κη, 20 καὶ Ἰωάν. ιδ, 28), διότι ἐπ' αὐτῆς ἐδράζεται ἡ πίστις εἰς τὴν διαρκῆ παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Συνόδῳ.

2. Heussi: Kompendium der Kirchengeschichte 1949 σελ. 110-6.

ἀληθειῶν περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τῆς Ἀγάπης τῆς τελειουμένης ἐν τῷ Σωτῆρι τῆς ἀνθρωπότητος Χριστῷ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῇ καθοδηγουμένῃ ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος. Διότι διὰ τῆς φιλελευθέρως, ἥτοι τῆς Ὁρθοδόξου ἢ Καθολικῆς Θεολογίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως, διετεθεῖτο σαφῶς ἡ συνείδησις, ὅτι ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ μὲν ὀλίγα δόγματα—οἱ ὅροι—εἰσὶν ἀμετάβλητοι, διότι περιέχουσι τὰ ἀλάθητα θεωρητικὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δὲ περιβλήμα, ἥτοι ἡ τάξις τοῦ ἐκκλ. βίου εἶναι μεταβλητὴ διὰ τῆς Συνόδου, ἥτοι τοῦ ἀρμοδίου δημοκρατικοῦ ὄργανου. Διὰ τοῦτο καθίστατο ἤδη σαφές, ὅτι ἡ «Καθολικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς» (—καὶ τὴν μορφήν ταύτην τοῦ Χριστιανισμοῦ προαγαγοῦσα καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν μάλιστα τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου), ὡς θεμελιώδη ἔκφρασις τοῦ Συνόλου τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβαινε καὶ ὁ θεματοφύλαξ τῆς ἀσφαλιστικῆς ταύτης δικλίδος τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς μονομερείας καὶ μονοκρατορίας, πρὸς ἣν κατηυθύνετο ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, διὰ τῆς ἀρξαμένης ἐπιδράσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ Νομικοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἰδέας τῆς plenitudo potestatis τοῦ Ρωμαίου Ἐπισκόπου (192·1076)¹.

Ἐντεῦθεν ἡ ἐποχὴ ἦν ἐξετάζομεν εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα, ὅτι ἐνῶ διὰ τῆς συνεργασίας Ἑλληνικοῦ καὶ Ρωμαϊκοῦ Πνεύματος προῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὁ Ἑλληνορωμαϊκὸς Καθολικισμός², ὅστις κατέκτησε τὸν Μεσογειακὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ὅμως οὗτος περιεῖχεν ἱκανὰ σπέρματα τῆς μελλούσης διαιρέσεως τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς· εἰς δύο κλάδους· τὸν Καθολικὸν Ὁρθόδοξον, ἐν ᾧ διεφυλάχθη ὁ ἀρχέγονος πνευματικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἐκκλησίας (διὰ τοῦτο οὐδέποτε

1. Ἡ δημοκρατικὴ βάσις τοῦ Συνοδικοῦ Συστήματος τῆς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας» ἐτέθη ἤδη κατὰ τοὺς Ἀποστολικούς χρόνους (πρβλ. ὑπόσημ. 1 σ. 537) καὶ εὖρε φυσικῶς ἀνάπτυξιν ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ διαμορφωθείσῃ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ περιβάλλοντι (πρβλ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου: Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον ἐν συνοπτικῇ ἐκθέσει...). Εἰς τὴν Δύσιν ἡ Σύνοδος ἀπέβη βαθμιαίως ἀπὸ ἀποφασιστικὸν κυρίως συμβουλευτικὸν ὄργανον (τοῦ ἀρχηγοῦ) τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ὠλοκλήρωσεν εἰς τὴν κατὰ Ρωμαϊκὸν τρόπον διατύπωσιν τοῦ δόγματος εἰς τὰς λεπτομερείας (Τριδέντου Σύνοδος) καὶ ἀνεγνώρισε καὶ διεκήρυξεν (ἐν τῇ Βατικανῇ Συνόδῳ τῷ 1870) τὸ ἀλάθητον τοῦ Πάπα, ὁμιλοῦντος ἀπὸ καθέδρας (ex cathedra) περὶ δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ζητημάτων καὶ ὑποχρεῶντος, διὰ τῆς χρήσεως τοῦ definimus (ὁρίζομεν), ν' ἀπεδεχθῶσιν οἱ πιστοὶ ἀληθείας αἱ αὐτὸς διακηρύσσει, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς (!), ἔπαυσε ν' ἀποτελῇ ἀναγκαιότητα διὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν ἢ παπικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ περὶ τούτων προσεχῶς εἰς τὴν μελέτην· «Ἡ τελείωσις τοῦ Παπικοῦ ἀλαθῆτου», ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν ἔτει 1950 ἀνακηρύξεως τοῦ δόγματος «τῆς ἐνσωμάτου ἀναλήψεως τῆς Παρθένου Μαρίας εἰς τοὺς οὐρανοὺς», ὅτε ἐγένετο χρῆσις τοῦ ἀλαθῆτου κατὰ τὸν «ὅρον» τῆς Παπικῆς Συνόδου τοῦ 1870.

2. Γεφ. Κονιδάρι: Προσέδριον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν, ἔκδοσις 2α (λιθόγραφος) τοῦ Πημίου Θεσσαλονίκης 1951. Τὸν ὅρον «Ἑλληνορωμαϊκὸς Καθολικισμός» εἰσηγάγομεν ἀπὸ τοῦ 1945 εἰς τὰ ἡμέτερα μαθήματα τῆς Α' περιόδου τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας. Ἰδὲ νῦν: Μαθήματα Ἐκκλ. Ἱστορίας σελ. 1.

αὕτη ἀπέβη πολιτικὸν ἴδρυμα, οὐδ' ὅταν ἦσκει ἐθναρχικὰ καθήκοντα μετεβλήθη κατ' οὐσίαν) καὶ τὸν Ρωμαιοκαθολικόν', ἐν ᾧ τὸ Ρωμαϊκὸν Πνεῦμα βαθμιαίως μετέβαλε τὸν χαρακτήρα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς νομικὸν δικαστικὸν καὶ πολιτικὸν ἴδρυμα καὶ οἶονεὶ προέκτασιν τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Μὴ λησμονῶμεν δέ, ὅτι κατ' ὃν χρόνον ἀπέθνησκειν ἐν Ἀνατολῇ ὁ τελευταῖος τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀνεφαίνετο ἐν τῇ Δύσει ἡ μεγίστη μορφή τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ βαθέως ἐπιδράσασα ἐπὶ τὴν οὐσίαν καὶ μορφήν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Λατίνων: ὁ Αὐγουστίνος¹, ὁ κρῖκος οὗτος τῆς θρησκευοῦσης Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Μεσαίωνος. Ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, ὑπὸ τὴν ροπήν τοῦ Ρωμ. Πνεύματος καὶ τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ὠδήγησεν ὅχι μόνον εἰς τὸ Σχίσμα (863-869 καὶ 1054), τὸν περὶ περιβολῆς ἀγῶνα, τὴν κοσμοκρατορίαν τῶν Παπῶν, τὴν σύγκρουσιν πρὸς τὸ λαϊκὸν αἶσθημα καὶ τὴν Μεταρρυθμίσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς Συνόδους τοῦ Τριδέντου (1545—1563) καὶ τοῦ Βατικανοῦ (1870) δι' ὧν μετεβλήθη ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Λατινικοῦ κόσμου εἰς Ρωμαιοκαθολικὴν καὶ Παπικὴν καὶ ἄρα καθίδρυμα «ἐκκλησιαστικὸν - πολιτικόν»². Ὁ Μ. Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μέγας πατὴρ τῆς Καθολ. Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἀπεγοητεύθη ἀπὸ τὴν Δύσιν καὶ ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὡς ἔχουσαν «ὑπερήφανα ἦθη».

Πολλαπλῇ λοιπὸν καὶ μεγάλῃ σπουδαιότητος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὰς τάσεις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Α' περιόδου, τῆς βασικῆς διὰ τὴν ὅλην πορείαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ κατ' Ἀνατολὰς Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐστερέωσεν εἰς τὸ δόγμα, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν τὰ ἀρχέγονα αὐτῆς θεμέλια, ἐὰν ἀπέφυγε τὰς μονομερείας καὶ ἐὰν ἐστάθῃ, ὡς πιστεύομεν, εἰς τὸ μέσον τῶν ἀντιθέσεων τῶν δύο Σχολῶν, τῆς Ἀριστοτελεζιζούσης Ἀντιοχειανῆς καὶ τῆς Πλατωνιζούσης Ἀλεξανδρειανῆς καὶ διὰ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀπέφυγεν ἕνα νέον Ραββινισμόν καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀπεμάκρυνε τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῆς λατρείας καὶ τὴν ἐμφανίζουσαν εἰδωλολατρικὰς

1. Γ. Κονιδάρη: Προσχέδιον ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 120 ἐξ.

2. *Idè* Hans von Campenhausen: Augustin als Kind und überwinder seiner Zeit, ἐν Zeitschr. «Die Welt als Geschichte» 1951 σ. 1-11. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία σελ. 309 ἐξ.

3. Ὁ πολιτικὸς χαρακτὴρ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀρχαιότερος τῆς ἰδρύσεως τοῦ Παπικοῦ Κράτους (754—1870 καὶ 1929), δεδομένου, ὅτι ἡ παπικὴ διπλωματία ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Α' τοῦ Μεγάλου τοῦ καὶ ἀσκητικοῦ (540-590-604) καὶ ἄρα εἶναι ἡ ἀρχαιότερα τοῦ κόσμου. Ἡ ὑπαρξις τοῦ (νῦν ὑποτυπώδους) Κράτους τοῦ Βατικανοῦ ἀποτελεῖ παράβασιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ διὰ τὸν βασικὸν τοῦτον λόγον, ἐκτὸς ἄλλων, πρέπει ἡ Ὁρθόδοξος Ἑλλάς ν' ἀποκρούσῃ οἰανδήποτε ἀναγνώρισιν τοῦ Κράτους τοῦ Βατικανοῦ. Ἀλλως τε καὶ τὸ πολιτικὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος ἐπιβάλλει ἀρνητικὴν στάσιν. Γ. Κονιδάρη:

τάσεις λαϊκὴν θρησκευτικότητα¹, τοῦτο ὀφείλεται ἐν μεγάλῳ μέτρῳ εἰς τὴν Καθολικὴν σκέψιν καὶ Οἰκουμενικὴν ἀκτινοβολίαν τῶν προσωποικότητων τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Διότι αὐτοὶ ἐστερέωσαν τὰ θεμέλια τῆς φιλελευθέρως Καθολικῆς Ὁρθοδόξου καὶ ἐπιστημονικῆς Θεολογίας, τροποποιήσαντες τοῦ Ὡριγένους τὴν μέθοδον, ἣν ἠκολούθησαν οἱ μεγάλοι Πατέρες καὶ Οἰκ. Διδάσκαλοι. Τοιαύτη Θεολογία ἀκμάζουσα προφυλάσσει ἀπὸ τὴν πτώσιν καὶ ἀπὸ τὴν θεώρησιν ὡς οὐσιώδους πυρῆνος τοῦ ἐπουσιώδους καὶ μεταβλητοῦ ἐν τῇ Θρησκείᾳ. Ἡ καθαρότης ἐν τῇ πνευματικῇ Θρησκείᾳ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἀκμὴν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ συνδυασμὸς ἡθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκμῆς εἰς τὰς ἀσκητικὰς μορφὰς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀποτελεῖ ὑψηλὴν κληρονομίαν τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας αὐτῆς, εἰκότως δὲ καὶ ὑποδειγματικὴν πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ ἐξόχων παρορμήσεων διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους ἡγέτας.

Τὸ σύνθημα ἡμῶν πρὸς πᾶσαν νέαν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θεολογικὴν γενεὰν δὲν δύναται νὰ εἶναι «ὀπίσω πρὸς τοὺς μεγάλους Πατέρας», διότι ζῶμεν εἰς ἓνα ἄλλον κόσμον, εἰς τὸν «ἀτομικὸν αἰῶνα», ὅστις ἔχει τὰ ἰδικὰ του προβλήματα· ἀλλὰ θὰ εἶναι: «μελετήσατε τὸν τρόπον καθ' ὃν ἔδρασαν ἐκεῖνοι, τὴν μέθοδον καὶ τὸ βάθος τῆς ἰσχυρᾶς καὶ γονίμου σκέψεως αὐτῶν, ἵνα δεχθῆτε βοήθειαν καὶ ὀδηγήσῃτε ἑαυτοὺς εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, διὰ συγχρόνων μέσων, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ καὶ πάλιν νέα ἀκμὴ πνευματικῆς, ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας». Ἡ ἡθικὴ, πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀκτινοβολία τῆς ἡμετέρας ὄντως Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις ἔχει πάντοτε οἰκουμενικὴν ἀποστολήν, ἐφ' ὅσον διετήρησε καὶ μάλιστα διὰ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τὴν γνησίαν ἀρχέγονον πίστιν περὶ τοῦ Θεανθρώπου καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τὸ φιλελεύθερον οἰκουμενικὸν πνεῦμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, θὰ εἶναι πολύτιμος εἰς τὸν νέον Ἑλληνισμόν καὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Οἰκουμένην.*

28 Ἰανουαρίου 1955

¹ Ἑλλάς Παπικὸν Κράτος καὶ Κογκορδάτα. <Ἐκκλησία> 1947. Ἡ εὐρύτερα ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτη μου ζητηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πρχου Ἀλεξανδρείας ἐδημοσιεύθη μερικῶς ἐν τῷ <Ἐκκλ. Φάρῳ> (1948), ὅστις διέκοψε τὴν ἐκδόσιν του.

1. Ἔχομεν ὑπ' ὄψει τὴν εἰκονολατρίαν, ἣ ὁποία προὔκάλει τὰς ἀκρότητας τῆς Εἰκονομαχίας. Πρβλ. Βασ. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία. Ἡ μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς Λαογραφίας εἶναι λίαν χρήσιμος διὰ τὴν διάγνωσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως. Πρβλ. τὸ ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργον: Γερ. Ι. Κονιδάρη: Ἐκκλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τόμος Α' (ἐν ᾧ ἡ εἰσαγωγή). Διὰ τὴν μελέτην τῆς Ἑλληνικῆς θρησκ. Λαογραφίας ἰδὲ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν ὡς καὶ St. Kyriakides: Neugriechische Volkskunde, Volksdichtung, Volksglaube, Volkskunst. Thessaloniki 1936.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

- Εἰς σελ. 17-8. *K. Holl* : Der Kirchenbegriff des Paulus in seinem Verhältnis zu dem der Urgemeinde (Sitzungsberichte d. Berl. Akad. 1921, σ. 920-947). G. 44-67.*
- Εἰς σελ. 21-22. *A. Festugière et P. Fabre* : Le monde grégoromaine au temps de notre - Seigneur. 1935 (τόμ. 2).
- Εἰς σελ. 34-5. *K. Holl* : Die Vorstellung vom Märtyrer und die Märtyrerakte in ihrer geschichtlichen Entwicklung (Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum. XXXIII 1914. σ. 521-557). G. 68-102.
καὶ *Ἰ. Κοτσώνη* : Τὸ ἐνθουσιαστικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν μαρτύρων. Ἐν Ἀθήναις 1952.
- Εἰς σελ. 40. *J. Schneider* : Eschatologie und Mystik im N. Testament (Zeit. f. Theol. und Kirche, 13 (1932) σ. 111 ἐξ.).
- Εἰς σελ. 63. *Δ. Πάλα* : Ἡ θάλασσα τῶν Ἐκκλησιῶν (συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βωμοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῆς Λειτουργίας) 1952 (ἐκδ. Iust. Franc. d'Athènes).
- Εἰς σελ. 63. *G. Theodorides* : Beiträge zur Geschichte des byz. Profantheaters im IV und V. Jahrhundert auf Grund der Predigten des Ioh. Cryostomos (Diss). Thessaloniki 1930.
- Εἰς σελ. 66 σημ. 1. *Κ. Μπόνη* : Ἀμφιλόχιος ὁ Ἰκονίου καὶ Μέγας Βασίλειος (τὰ περὶ τῆς σχέσεως λογικοῦ καὶ ἀποκαλύψεως ἢ πίστεως καὶ γνώσεως).
- Εἰς σελ. 70-1. *K. Holl* : Zur Auslegung des 2. Artikels des sog. apostolischen Glaubensbekenntnisses (Sitzungsberichte der Berl. Akad. 1919, σ. 2-11). G. 115-128.
- Εἰς σελ. 82-3. *Ἰ. Χρυσοστόμου* : Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγ. - κείμε. - μεταφρ. σχόλια ὑπὸ Π. Χρήστου 1953.
- Εἰς σελ. 87. *K. Holl* : Ueber das Griechische Mönchtum (Preussische Jahrbücher XCIV 3, 1898 S. 407-429). G. 270-282.
- Εἰς σελ. 87. *Κ. Μπόνη* : Αἱ ἱερεῖς «κανονικαὶ ἐπιστολαὶ» τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον, Ἰκονίου. ἐν Byz. Zeit. 44, 1951, σ. 62 ἐξ.
- Εἰς σελ. 89. *I. Moffatt* : The first five Centuries of the Church. N. York. 1938.
- Ὁ τίτλος τῆς ἐργασίας τοῦ καθηγητοῦ Ἀρχιμ. Πολάκη, ὁ ἐν τῇ σημειώσει 2 τῆς σελίδος 12 ἀναφερόμενος εἶναι : Ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. 1955.
- * Ἀριθμὸς σελίδων ἀνατυπώσεως ἐν *K. Holl* : (G)esammelte Aufsätze II Der Osten.
Σημείωσις. Ὁ παρὼν λόγος δὲν ἐξεφωνήθη ὡς δημοσιεύεται ἐν τῷ παρόντι τεύχει· μόνον τμήματα αὐτοῦ ἐξεφωνήθησαν ὡς ἔχουν, ἰδίως ἀπὸ τὸ Β' μέρος, τὰ δὲ ἄλλα ἐν βραχείᾳ περιλήψει.
Ἀνετυπώθη δαπάναις τοῦ συγγραφέως!

παρόντι. (Λόγος ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Ἑκκλησιαστικῆς Ἱστορίας). Ἐν Ἀθῆναις 1940.

24. Ἱστορικὸν σημεῖωμα περὶ τῶν ἐπαρχιῶν Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἡπείρου ἐν τῇ Πολιτικῇ καὶ Ἑκκλησιαστικῇ Γεωγραφίᾳ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» Ὀκτώβριος - Νοέμβριος 1941, σελ. 172-78.
25. Ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖᾳ πολλὰ ἄρθρα καὶ ἰδίως: Ἀβασγοί, Ἀβησσυνιακὴ Ἑκκλησία (Ἱστορία τόμ. Α' σελ. 30-46). Ἀβραασέ, Ἀγαβος, Ἀγαπητὸς Α., Ἀγ. Ἐδρα, Ἡρακλείας Θράκης, Θηβῶν καὶ Λεβαδείας μητρόπολις.
26. Τὰ κατὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιμανδριτοῦ Φωτίου Περόγλου ὡς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ἀθῆναι, 1942.
27. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἑκκλησίας Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 15-6-1943.
28. Ἡ θέσις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας ἔναντι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Τσιμισκῇ, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 9-12-1943.
29. Τὰ θεμέλια τῆς πνευματικῆς μας ἐνότητος καὶ ἡ Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη, ἐν «Γρηγορίῳ Παλαμᾷ» Θεσσαλονίκης, 1943 σελ. 40-45, 70-79.
30. Ἡ ἀντιθέσις Ἑλληνισμοῦ-Ρώμης καὶ ἡ διατήρησις τοῦ πολιτισμοῦ, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» Ἰανουάριος-Ἀπρίλιος 1946.
31. Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τῆς Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς, ἐν τῇ Καθολικῇ Ὁρθοδόξῳ καὶ τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἑκκλησίᾳ, «Γρηγ. Παλαμᾶς» Νῆβριος-Δῆβριος 1946.
32. Διατὶ Καθολικὴ Ὁρθόδοξος καὶ διατὶ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἑκκλησίς, ἐν «Γρηγ. Παλαμᾷ» Θεσ/νίκης 1947-1948. Ἀνεδημοσιεύθη ὡς παράρτημα τοῦ τεύχους τοῦ ἐπιγραφομένου «Προσχέδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἑκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν» (λιθόγραφον ἐκ σελ. 175), ἐκδοσις τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης 1947.
33. Ἑλλὰς-Παπικὸν Κράτος καὶ Κονκορδάτα, Περιοδικὸν «Ἑκκλησία» 15-7-1947. Εὐρύτερα μελέτη ἤρξατο δημοσ. εἰς «Ἑκκλ. Φάρον» τοῦ 1948.
34. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἑκκλησία, ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀθῆναι 1948, σελ. 210.
35. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος, «Ἑκκλησία» Νοέμβριος 1948 καὶ «Καθημερινή» 22 Ὀκτωβρίου 1938.
36. Ὁ Ἀρχιμανδριτὴς Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος ὡς διευθυντὴς καὶ ἀναδιοργανωτὴς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς (1911-1923) «Ἐπετηρίς Ἐνώσεως τῶν Ἀποφίτων τῆς Ριζαρείου Ἑκκλ. Σχολῆς» (1949 σελ. 84-110).
37. Ἡ θέσις τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἑκκλησίας ἐν τῇ Κοινωνίᾳ τῶν Ἑκκλησιῶν (τοῦ Amsterdam). Τεύχος Α'. Ἀθῆναι 1949, ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας».
38. Ἡ 1900ῃ ἐπέτειος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἑκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμός, ἐν «Γρηγορίῳ Παλαμᾷ» Θεσ/νίκης Ἰούλ.-Αὐγ. 1949.
39. Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος, Θεσσαλονίκη 1950.
40. Ἡ Ἄρσις τοῦ Βουλγ. Σχίσματος. Θεσσαλονίκη 1950, σ. 110.
41. «Ἡ χριστιανικὴ Ἑλλὰς» (ἐπὶ τῇ 1900ῃ Ἀμφιετηρίδι τῆς) Ἀθ. 1951. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας».

(Συνέχεια εἰς τὴν 2αν σελ. τοῦ ἐξωφύλλου)

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΓΕΡ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

1. 'Ο Θεσμός και ὁ Καταρτισμός τῆς Συνόδου ἐν τῇ Αὐτοκεφάλῳ 'Εκκλησίᾳ τῆς 'Ελλάδος, 'Ιεροσόλυμα 1929.
2. Εἶναι ὁ Κομμουνισμός Θρησκεία; <'Ανάπλασις> 1929.
3. 'Ανέκδοτος Κατήχησις Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, <'Εκκλησιαστικὸς Φάρος> 'Αλεξάνδρεια 1930.
4. <Τακτικά> 'Εν τῇ Μεγ. 'Ελλην. 'Εγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. KB' σ. 656-757.
5. Αἱ Μητροπόλεις καὶ 'Αρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν, τόμ. Α' τευχ. α'. (ἐν Texte und Forschungen ὑπὸ N. Bees No. 13) ἐν 'Αθήναις 1934, σελ. 104-11β'.
6. Πότε προήχθησαν αἱ 'Αθῆναι εἰς Μητρόπολιν (λύσις τῆς διαφωνίας τῶν πηγῶν). 'Ανακοίνωσις ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ 'Αθηνῶν, Πρακτ. 1935, σελ. 285-92.
7. Εἶναι ἐπιστημονικῶς δυνατὴ ἡ 'Ορθόδοξος 'Αγωγή; 'Αθῆναι 1935, σελ. 15.
8. 'Αγύρας 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορίας (μετ' ἐπισκοπικοῦ καταλόγου) ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ. 'Αθῆναι 1936.
9. Σύντομος 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορίας τῆς 'Αδριανουπόλεως (μετ' ἐπισκοπικοῦ καταλόγου), 'Αθῆναι 1936, σελ. 15.
10. 'Αθηνῶν 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορία, 'Αθῆναι 1936, σελ. 50.
11. Σύντομος 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορίας 'Αργους καὶ Ναυπλίου, 'Αθῆναι 1936, σελ. 18.
12. 'Επισκοπὴ 'Αμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς, ('Απόσπασμα ἐκ τοῦ Α' τόμου τῆς αὐτῆς 'Εγκυκλοπαιδείας σελ. 925-28).
13. Β. Μυστακίδου: 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι (μετ' εἰσαγωγῆς) ἑκδόσις 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 'Αθῆναι 1936 σελ. 100.
14. 'Η 'Εθνικιστικὴ Γερμανία 'Εκκλησιαστικῶς, 'Αθῆναι 1934-7 σελ. 198.
15. Συμβολὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς 'Εκκλησιαστικῆς 'Ιστορίας τῆς 'Ελλάδος, 'Αθῆναι 1938 σελ. 106-11β.
16. 'Η 'Ελληνικὴ 'Εκκλησία, ἐν τῇ αὐτῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ τόμ. Γ' σ. 415-20.
17. 'Επίτομος 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορία τῆς 'Ελλάδος (49) 50-1938 μετὰ εἰσαγωγῆς, 'Αθῆναι 1938 σ. 256-11β σχημ. 4ον.
18. 'Αντίκειται τὸ Β.Δ. τῆς 23ης 'Ιουλίου 1850 πρὸς τὸν Καταστατικὸν Χάρτην τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος τοῦ 1883; Τὸ ζήτημα τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου. 'Ανακοίνωσις ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ 'Αθηνῶν, Πρακτικά 9 'Ιουνίου 1938.
19. 'Εφέσου 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορία, ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ τόμ. Γ' τοῦ 749-64, 'Αθῆναι 1938.
20. Θεσσαλονίκης μητρόπολις, αὐτόθι σελ. 1030-46, 'Αθῆναι 1939.
21. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου: Grundzüge der Geschichte der Orthodoxen Kirche <Ekklesia> 1939 σελ. 19 (Μετάφρασις εἰς τὴν Γερμανικὴν).
22. 'Η 'Εκκλησιαστικῆ 'Ιστορία ὡς ἐπιστήμη: 'Απόσπασμα ἐκ τῆς αὐτῆς 'Εγκυκλοπαιδείας τόμ. Γ' σελ. 1363-81. 'Εν 'Αθήναις 1940. ἑκδόσις β' 1947 (Περβλ. ἀριθ. 32).
23. 'Η ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ
(Συνέχεια εἰς τὴν προηγουμένην σελίδα)